

KRITISK DEBAT

1. Sep. 2021

Carsten Jensen   Ulrich Mensel   Gregers Andersen
Anders Lundkvist   Gert Sørensen   Karl Christian Lammers
Bent Gravesen   Jan Helbak

Indhold i september nummeret 2021

1. Introduktion, Hold afstand til neoliberalismen, Carsten Jensen, s. 2-4
2. Begrebet værdi, Jan Helbak, s. 5-8
3. Troldmandens lærlinge, Carsten Jensen, s. 9-19
4. Globaliseringens afmystificering og nyliberalismens Corona-chok, Ulrik Menzel, s. 20-25
5. Nyliberalisme, Jan Helbak, s. 26-37
6. Et gravmæle over det (ny)liberale Danmarks klimapolitik efter Corona-krisen, Gregers Andersen, s. 38-43
7. Kapitalismen i Danmark afsnit II, Anders Lundkvist, s. 44-50
8. No Wax den italienske variant i den sene neoliberalismes tidsalder, Gert Sørensen, s. 51-58
9. Kort Nyt fra den tyske valgkamp, Karl Christian Lammers, s. 59-60
10. Sygeplejerskekonflikten, den danske models Akilleshæl Bent Gravesen, s. 61-73
11. Diskuterende anmeldelse af Jesper Jespersens bog: Krise-økonomi og klimagæld. 74-77

Introduktion

Hold afstand – til nyliberalismen

Af Carsten Jensen, medlem af *Kritisk Debats* redaktion

Først kom finanskrisen, så kom Trump og Brexit, og siden kom pandemien. Både over og under det hele har klimakrisen luret. Nyliberalismen har ikke selv kunnet finde løsninger på disse kriser. Og det er begrænset, hvor længe en ideologisk strømning kan bevare politisk tilslutning, hvis den ikke kan finde løsninger på så store problemer inden for sin egen logik. Så spørgsmålet er, om der snart er mere tilbage af det nyliberale hegemoni? Eller anderledes udtrykt: Er der ved at komme nye politiske historier og sandheder på dagsordenen?

Set fra et centrum-venstresynspunkt er forestillingen om nyliberalismens krise isoleret set godt nyt. Den er med rette blevet set som et bump på vejen til en mere universalistisk velfærdsstat og et mere inkluderende velfærdssamfund – for nu at sige det mildt. I den forstand er den en direkte politisk udfordring til efterkrigstiden store moderniserende, demokratiserende og socialiserende projekt. At nyliberalismen er svækket betyder, at der bliver bedre plads til alternativerne og dermed i den aktuelle situation til centrum-venstre. Danmark er pt. et godt eksempel på denne tendens.

Der er dog mindst to skår i glæden. For det første er nyliberalismens krise ikke et resultat af alternativernes styrke men snarere af udefrakommende ... De forskellige kriser, finans-, klima- og fx corona-, har svækket dens status. Det er kun i langt mindre grad de organiserede politiske alternativets nye ideer, evne til at skabe begejstring og tilslutning, der har skabt den politiske krise. For det andet er neoliberalismens krise blevet skabt og synliggjort af højrepopulismens fremgang. Den nyliberale form for globalisering har understøttet dens slemme slægtning og givet den samlede højrefløj et nyt kort at spille.

Nyliberalisme kan indkredses på flere måder. En af dem er negativ: neoliberalisme er en højrereaktion på socialdemokratisk statsliggørelse. Når man sagde nationalisering i 1940'erne, sagde nyliberalisterne privatisering i 1970'erne. Når socialdemokraterne ville lade staten regulere i 1960'erne ville nyliberalisterne deregulere fra 1980'erne. Den anden måde er positiv: nyliberalisme er en individualistisk politisk ideologi, der sætter individ over fællesskab, marked over stat og økonomi over politik. Vi accepterer begge (og flere) måder at indkredse neoliberalismen på, og fokuserer især på kritikken af den. Såvel som ideologi og politisk strømning.

En af de få fordele ved Donald Trump var, at han under sit præsidentskab fra 2017 til 2021 fik rystet de ideologiske posere sådan, at der i dag er mere åbent spil for alternative tilgange end før midten af forrige årti. Politiske partier, politiske kommentatorer og hverdags erfaringer peger fx på, at staten efter den neoliberale æra igen har fået en højere politisk status, og at den rene markeds-ideologi er på tilbagetog. Det blev meget synligt under Trump, at det

nyliberale hegemoni er udfordret. Den nærmest ubrudte højre front, der havde været dominerende siden dens etablering i 1980'erne var i opløsning under indtrykket af det nationalkonservative pres fra højre og af forskellige former for modstand mod effekterne af finanskrisen fra venstre. Donald Trump og Bernie Sanders repræsenterede hver for sig en 'ridder på en hvid hest' i den nye tidsånd.

Spørgsmålet er selvfølgelig, i hvor stor udstrækning denne beskrivelse er dækkende. Man kan spørge, om der er tale om et forbigående fænomen, og om nyliberalismen kan komme tilbage med hegemonisk kraft, hvis og når de aktuelle farer kommer under kontrol? Eller om vi er vidner til et afgørende politisk-økonomisk og ideologisk skifte?

Nyliberalismens krise er, som det er fremgået ikke en ren foræring til alternativerne, herunder centrumvenstre. Den er en del af en pakke af nye, aktuelle politiske, samfundsmæssige og naturlige omgivelser, der samlet kan se ret skræmmende ud. Derfor er det stadig relevant at diskutere nyliberalisme.

Hvad er det egentlig for et fænomen, vi taler om? Er det en ideologi, en politik, en økonomisk teori, et menneskesyn, finanskapitalens foretrukne udtryk efter Den kolde krigs slutning eller fx et kompleks, der indeholder alle dimensioner? Dette kan dette nummer ikke gøre sig håb om at besvare. Der kan dog udkastes nogle bidrag til diskussionen.

Vi ved dog allerede, at håndteringen af disse spørgsmål er gennemtrængt af politik. For det første afgøres nyliberalismens eventuelle deroute af politiske styrkeforhold og for det andet vil svarene til dels afhænge af politiske vurderinger, interesser og identiteter. Den privilegerede vinkel i vores sammenhæng handler om, hvilken betydning nyliberalismens angivelige krise kan få for centrum-venstre. Der er allerede intensive diskussioner desangående i Europa. Med dette nummers tema åbner vi for diskussionen af en ny dagsorden efter den indledende fase af corona-krisen.

Begrebet

Værdi – værdikamp

Af Jan Helbak, medl. af Kritisk Debats redaktion

I en større by i Danmark har byrådet besluttet at ”lægge nye spor” for kommunens måde at fungere på og forhold til borgerne. Alt, hvad man foretager sig i kommunen, skal give mere værdi for borgerne.

Læg mærke til aktiv-passivrelationen. Den er udbredt i alle kommunalbestyrelses og politikeres måde at tænke politik og forvaltning på. Borgeren er passiv modtager af kommunens aktive skabelse af værdi. Et skjult vare-dominansforhold. Men det tema er ikke denne lille artikels tema. Det er derimod begrebet *værdi*. Så lad os springe ud i det.

Begrebet værdi stammer fra det latinske at *valere*, at ”have styrke” eller ”betydning”. Med andre ord et led i en relation. Som sådan har begrebet spillet en central rolle i filosofien, religionsteori, samfundsteori, i økonomisk teori og i den senere naturvidenskabelige forskning som en slags grundbegreb. I perioder har begrebet også haft en fremskudt placering i det politiske liv.

Begrebet henviser til, at noget ganske bestemt har en ganske bestemt betydning i forhold til noget ganske bestemt. Denne betydning kan aflede specifikke præferencer men også hele præferencesæt og igen virke som grundlag for et eller flere mål. Sociologen Max Weber taler om værdirationelle handlinger, hvor målene er konstitueret af et ganske bestemt socialt værdisystem, og hvor målene tillige og af samme grund opnår en regulerende funktion overfor de handlinger, der sættes i værk. Herunder vurderingsmæssige tilbageløb.

Nu er ærindet nok så meget at knytte an til den aktuelle politiske debat om forholdet mellem myndigheder og borgere, hvorfor jeg i denne artikel vil se bort fra, at begrebet *værdi* også anvendes som et centralt begreb i den klassiske politiske økonomi ved Adam Smith og Ricardo og hos Karl Marx i hans kritik af samme politiske økonomi. Ligeledes vil jeg se bort fra begrebets matematiske betydning, hvor det er synonymt med *størrelse*. I øvrigt en betydning, der ligger tæt på betydningen indenfor den klassiske politiske økonomi.

Tilbage står så den betydning, som nok er mest præcist beskrevet af Max Weber. Her hænger værdier og normer sammen som par, hvor førstnævnte er bestemmende for sidstnævnte, som igen får en regulativ funktion i forhold til værdiens praktiske gang på jorden.

Så vidt så godt. Men hvad man ofte ser bort fra i dag, og her adskiller nutidens politikere og forvaltere sig fra Max Weber, er, at når der tales om værdier, er forudsætningen, at værdier altid står i forhold til noget. Hvis den begrebsek-sistentielle relation udelades, bliver samtalen om værdier meningsløs. Når værdier udtrykker enkeltpersoners eller grupper præferencer er det altid i

forhold til noget bestemt – både et bestemt udgangspunkt og et bestemt mål eller sæt af mål. Dvs. værdierne har både en egen historie og er indlejret i historien, hvilket selvfølgelig medfører, at de ikke lader sig begribe eller undersøge isoleret. Hverken fra deres egen udviklingshistorie eller dennes indfældning i den store historie – menneskenes/samfundenes praktiske historie. Men ikke nok med det. De indgår også som grundelementer i menneskers eller grupper af menneskers omverdensfortolkning/verdensfortolkning og systematisering af denne alt afhængig af ståsted og interesser i en eller anden form for ideologi. For så vidt ideologi her kort defineres som en idemæssig systematisering af den umiddelbare oplevelse og erfaring som grundlag for omverdensorientering og handlingsregulering.

Værdier og normer indgår med andre ord som bærende elementer i de ideologier, som ligger til grund for de forskellige gruppers og klassers fortolkning af den verden, de optræder i. Værdier kan i den forstand ikke adskilles fra begrebet interesser – inter (mellem) og esse (værende) – altså de forskellige mellemværender. Hvilke der som bekendt kan være mange af.

Anskuet på den måde er det selvklart, at ganske bestemte værdier med specifikke betydninger har undergået forskellige transformationer op gennem historien og er blev læst ind i de konkrete historiske kontekster enten som konserverende legitimeringsfunktioner eller som åbne eller skjulte grundsten i retfærdiggørelsen af et givent opgør/oprør det være sig mod en religion, et filosofisk system eller et samfundssystem.

Lige så selvklart er det, at der i ethvert samfund altid hersker en mulighed for mindre eller mere vidtgående værdikonflikter – konflikter mellem forskellige præferencesystemer, hvilket selvfølgelig ikke behøver at være som antagonistske konflikter (og i hvert fald ikke uforløste konflikter), for så vidt der fandtes overhistoriske værdier – såkaldte naturgroede værdier, som de bærende samfundsherskere og deres institutioner kan indforskrive autoriteten fra. Så ville der hovedsageligt være tale om fortolkningsfejder.

Det er ikke denne artikels udgangspunkt. Det er derimod, at mennesket på en gang er samfundsmæssigt indlejret, altså er menneske på en ganske konkret måde og af samme grund derfor er historisk i hele sin udfoldelse. Værdier, vil ud fra den betragtning, altid skulle begribes historisk og ikke ud fra et forudgivet Arkimedisk punkt.

Med det udgangspunkt forekommer det også ganske naturligt at anerkende, at en given politisk og ideologisk magt tilstræber at cementere og legitimere sit magtgrundlag ved at gennemføre en omfattende værdikamp – med det mål at tvinge alle andre til at acceptere ens værdisystem. For det meste i en eller anden form at kanonisere sine egne værdier og henvise alle de andre værdier/værdisystemer til området for historisk relativisme. Som uudviklede forstadier til de ”sande værdier”, som lige netop den eksisterende magt på lige netop det punkt i historien repræsenterer.

Den øvelse indledte eksempelvis Anders Fogh Rasmussen umiddelbart efter regeringsovertagelsen i 2001, selv om han benævnte den en kulturkamp. Og selvfølgelig var det ikke en kamp for historisk relative værdier. Nej det var en kamp for universelle og ganske ubetvivlelige værdier som f.eks. frihed, menneskeværd, entrepernørånd, individualitet. Kort sagt gode borgerlige værdier som ingen her flere hundrede år efter den franske revolution og med fascismen som historisk skygge ved deres fulde fem kunne finde på at betvivle. I Venstres og Fogh Rasmussens underforståede logik betød det dog, at det havde de forrige Socialdemokratiske regeringer.

Imidlertid er det ikke selve værdikampens forskellige former, der er interessant, men derimod det, de udelukker og helt taler ud af den offentlige debat. Nemlig, at værdier altid indgår i ideologier og er indvævet i forskellige gruppers politiske, sociale, økonomiske og kulturelle interesser. Formålet med værdikampene siden Fogh Rasmussens signal har været sprogligt og ideologisk at fremstille bestemte klasse- og interessebegrundede politiske mål og strategier som uforenelige med de institutionaliserede og kanoniserede værdier.

Og så er vi tilbage ved Max Weber. Kanoniserede værdier skal også kunne omsættes, ellers bliver indholdsløsheden hurtigt øredøvende. Fremgangsmåden eller ”det metodiske set up”, som det hedder, er i lige linje fra Fogh Rasmussens regeringsdebut ganske udbredt helt ned på forvaltningsniveau i kommunerne og normsættende for, hvad der kan siges uden at støde på konnotationernes skjulte skær. Selv her tyve år efter. Eksempelvis er demokratibegrebet over en årrække blevet tømt for dets praktiske og aktive *demos* og konverteret til et konkurrencedemokrati baseret på en ganske bestemt kanoniseret værdirationalitet, hvor forskellige eliter på et og samme værdigrundlag kæmper om regeringsmagten både i det politiske system og i statssystemet.

Det betyder eksempelvis, at det er mere end vanskeligt i dagens politiske debat at tale om større legitime interessemodsætninger og interessekampe. De er rensset ud af det politiske sprog af stort alle partier – også af oppositionen, som på den måde har lagt sig fladt ned. I stedet er ”*værdierne*” knyttet til og næret af forestillingerne om en menneskehed, et verdenssamfund, et fælles ansvar for klimaet, en fælles indsats mod Covid-19, et uniformt krav om menneskerettighederne osv. Kort sagt knyttet til og konstitueret ved en flerhed af lige så indholdstomme abstraktioner som selve begrebet ”*værdi*”.

Derved bliver den legitime politiske og ideologiske interessekamp mellem forskellige konkrete samfundsgrupper indenfor en demokratisk ramme (eller i modsætning til) opløst i en diffus og historieløs værdi- og kulturkamp. Og således lukkes horisonten de facto også af for historiske perspektiver. Værdierne bliver om ikke formelt så reelt ophøjet til overhistoriske fænomener, hvor politik efterfølgende omformes til en teknisk forvaltningsdisciplin.

Praktisk er det eksempelvis foregået som en styrende funktion i den langstrakte nedsivning af New Public Management parolerne i det statslige og

kommunale bureaukrati som praktisk grundlag for ledelses- og styringsformer. Med årene er det med svingende udbredelse blevet til *værdibaseret ledelse, værdibaserede kontrakter, værdibaserede personalepolitikker*, og nu ”til mere værdi for borgerne.” Værdigrundlag, værdipolitik og værdiparoler er som oftest vedtaget i de parlamentariske forsamlinger, hvor konsensus er ophøjet til bærende værdi, og hvor hævde af de klassiske og stadig forekommende interesse modsætninger mellem arbejdsgivere og lønmodtagere har fået status af vulgær anakronisme eller ”infantil disorder”.

Resultatet er blevet en politisk- og forvaltningsmæssig kontekstuel vilkårlighed, hvor alt, hvad man vil af *det gode*, kan lade sig gøre, og hvis det ikke er tilfældet, skal årsagerne findes i en intellektuel mangeltilstand, der kan afhjælpes med øget oplysning. Hvor de mere indsigtsfulde løfter de mindre indsigtsfulde op til fuldt udsyn.

Hermed er grundbegrebet *værdi* blevet til et politisk disciplineringsmiddel, der på den ene side centraliserer definitions magten og på den anden side udgrænser enkeltpersoner, grupper eller klassers legitime ret til at formulere deres specifikke interesser, for så vidt de skulle overskride eller anfægte de absoluterede værdier. En udbredt form for sprogløshed.

Af samme gælder i den sag derfor følgende; at vi i stedet for at inkludere for *værdiabsolutismen* og konkurrere om at udfylde de mange tomme pladsholdere, der knytter sig til begrebet ”*værdi*”, rettelig burde forbinde en skarpt skåren begrebskritik til hverdagens mange politiske- og faglige kampe for at overvinde positionen som opposition.

Artikler

Troldmandens lærlinge? Politiske konsekvenser af udviklingen i forholdet mellem nyliberalisme og højrepopulisme

Af Carsten Jensen, medlem af Kritisk Debats redaktion

Ud fra et vist, men noget begrænset synspunkt, har højrepopulismens succeser i de seneste årtier egentlig været godt nyt for venstresiden af europæisk politik.

Trumps præsidentskab, Brexit mv. har nemlig svækket det nyliberale hegemoni så meget, at det i dag er tvivlsomt, om det overhovedet findes som andet end fragmentariske rester i nogle lande, i nogle faglige miljøer og på nogle politikfelter. Det er det eneste pæne, man kan sige om højrepopulismen, men det betyder også, at efterspørgslen på alternativer i de forskellige europæiske befolkninger er blevet større. Og dermed centrum-venstre og venstrefløjens muligheder. Chantal Mouffe har fulgt denne udvikling tæt, og i denne artikel diskuteres hendes rapportager fra fronten.

Chantal Mouffe er en af dem, der utrætteligt har været leveringsdygtig på udbudssiden af alternativbranchen. Hendes arbejde det seneste lille halve århundrede har været en lang bestræbelse på at sammenfatte, formidle og finpudse de seneste nye politiske udviklinger til venstre. Hendes første internationale tekst fra 1977 handlede om opsvingene i klassekampen og gramscianismen i Italien og Frankrig, i 1980'erne diskuterede hun konsekvenserne af de nye sociale bevægelser fremkomst, i 1990'erne forholdet mellem marxismen og liberalismen efter Murens fald, i 2000'erne handlede det om højrepopulismens fremkomst og i 2010'erne om de politiske effekter af finanskrisen. Hendes helt aktuelle tekster handler især om venstrepopulisme som alternativ.

Når denne artikel er helliget en fremstilling og diskussion af Chantal Mouffe nyliberalismekritik, er det ikke så meget for at fejre specielt hende, som for at bruge hendes arbejde som et prisme, gennem hvilket man kan se en række af de politiske diskussioner og analyser, som nyliberalismens historie siden slutningen af 1970erne har fremprovokeret.

Læst som fortløbende interventioner i den politiske venstredebat, bliver Mouffes arbejde en slags rapporter fra Europa set som politisk laboratorium. På den ene side, den røde, laves der forsøg med at skabe 'frihed og lighed for alle' (Mouffes politiske etiks fordring), på den anden side, den blå, opfinder man modsvarende nye metoder (nyliberalisme, højrepopulisme) at forsvare privilegier på.

I Mouffes univers starter historien om denne kamp om dagsorden med, at venstresiden set under et var i offensiven i efterkrigstiden (1). Midten af

historien er, at 'det socialdemokratiske hegemoni' blev udfordret i 1970'erne og 1980'erne (2) og afløst af et nyliberalistisk hegemoni - 1990'erne og 2000'erne (3), der på sin side krakelerede i løbet af 2010'erne (4). Slutningen er åben – eller en 'cliffhanger', som nogle ville sige i dag: bliver det højre- eller venstrepopulismen, der skaber den nye hegemoniske dagsorden? Fortsættelse følger i næste uge. Indtil da må nyliberalismen finde sig i at være at have mistet sit hegemoniske panser og nøjes med ren dominans, hvor den kan finde rum til det.

For en ordens skyld: Teksten diskuterer altså aspekter af nyliberalismens udvikling og placering på 'den politiske scene', som Karl Marx ville have sagt, men generelt ikke dens relationer til økonomiske, klasse-mæssige eller internationale forskydninger i perioden. Den indeholder mere præcist en kort sammenfatning af Chantal Mouffes fremstillinger af problemet med nyliberalismen fra 1981 til i dag, hvor den i stigende grad bliver konfronteret med højre- og venstrepopulisme og en diskussion af dens politiske implikationer, som i hendes version bliver at anbefale et ryk fra et samlende centrum-venstre til en populistisk venstrefløj.

Mouffe tidligere behandling af nyliberalismen

Chantal Mouffe brugte første gang termen 'nyliberalisme' i en artikel fra 1981. 'Demokratiet og det nye højre' sammenfattede, hvad hun den gang så som en række tidsmæssigt sammenfaldende, men forskellige, forsøg fra højre på at udfordre den aktuelle politiske *status quo*. Nyliberalismen var sammen med 'nykonservatisme' og 'det nye højre' forskellige reaktioner på den voksende indflydelse som socialdemokratierne og fagbevægelserne via staten havde fået på samfundsudviklingen i efterkrigstiden.

Mouffe føjede til dette billede 'højrepopulismen', som hun i højere grad end de andre så som et praktisk forsøg på at forankre stats- og demokratiseringskritikken i et praktisk politisk projekt med et vist folkeligt indslag. Dengang opfattede hun thatcherismen og reaganismen, der netop var blevet regeringsbærende i UK og USA, som populistiske forsøg på at bringe nogle af de andre tilgange til magten på. Termen højrepopulisme var dermed en slags samlebetegnelse for de øvrige.

Med hensyn til det specifikt nyliberale projekt var det ifølge Mouffe en variant af 'det gamle regimes' ideologi, det vil ret beset sige en konservatisme, hvor økonomisk liberale ideer om begrænset stat og begrænset demokratisk indflydelse er fremherskende (set i relation til fx keynesianisme) og hvor markedet søges udbredt på bekostning af statslige og civilsamfundsmæssige institutioner. Selvom et af de centrale aspekter ved nyliberalismen var dens angreb på tanken om udbredelse og styrkelse af det liberale demokrati til stadigt flere områder af samfundet, så hun langt fra nyliberalismen i *princippet* som et angreb på det liberale demokrati, men snarere som et forsøg på at hæmme dets fortløbende virkeliggørelse på stadig flere samfundsmæssige områder, dvs. dets udvidelse i dybden. Dets eventuelle udvidelse i bredden var mere acceptabel for denne tradition –

jf. fx den senere støtte til forestillingerne om demokratisering i Latinamerika, Østeuropa og Mellemøsten.

Imidlertid flyttede Mouffes position og terminologier sig i løbet af 1980'erne. Hvor hun indledningsvist havde fokuseret på højreoffensivens indre komponenter som meget ordnede, akademiske 'politiske filosofier' ændrede hun perspektiv, og begyndte at se på dem fra en mere strategisk vinkel. I den indflydelsesrige *Hegemony and Socialist Strategy*, som hun udgav i 1985 sammen med Ernesto Laclau, var hun nærmest holdt op med at skelne mellem de forskellige højre teorier. I stedet så hun dem enten som forskellige aspekter af samme politiske projekt eller simpelthen som udskiftelige termer for det samme (thatcherisme og reaganisme): "What the neo-conservative or neo-liberal 'new right' has called into question is the type of articulation which has led democratic liberalism to justify the intervention of the state in the struggle against inequalities, and the installation of the welfare state." (Laclau og Mouffe, 1985;171)

I denne korte sammenfatning bliver 'nyt højre' overbegreb for kombinationen af nykonservatisme og nyliberalisme, men man har af konteksten indtryk af, at sprogbrugen er lidt tilfældig.

Under alle omstændigheder udviklede sprogbrugen i det omgivende samfund og især på venstrefløj sig i løbet af 1980'erne og 1990'erne og i den bog *The Return of the Political* fra 1993, der til en vis grad var en reaktion på Murens fald og marxismens forstærkede krise, var termen 'nyliberalisme' blevet hendes foretrukne. Hun skrev således om de foregående årtiers udvikling på højresiden af politik, hvor angreb på velfærdsstat og demokrati var blevet intensiverede at: "... a group of neo-liberals attacked the measure of redistribution within the Great Society and denounced the increasing intervention of the state in the economy. They preached, with Milton Friedman, a return to free market capitalism. (...) the target is in fact the articulation between liberalism and democracy: the subversive potential of the democratic idea confronting the preservation of the dominant social relations." (Mouffe, 1993; 23)

For Mouffe er nyliberalisme siden 1981 ikke så meget betegnelse for specifikke politisk-teoretiske positioner, men mere en betegnelse for pladser i politisk-ideologiske kampe. (5)

Mouffes tilgang er modificeret modernistisk på den måde, at hun dybest set ser demokratiets fremkomst som betingende for historiens logik og ikke mindst som modstandens motor: Først fransk revolution, så Edmund Burkes konservatisme, der er et første demokratiske forsøg på at opsamle og systematisere det gamle regimes ideer til en samlet strategi for generobring af det politiske initiativ. Og tilsvarende i de seneste 50 år: først efterkrigsdemokratisering, velfærdsstat og nye sociale bevægelser og så 'nyliberalisme' som reaktion og strategi for tilbageerobring af politisk initiativ, for dem der mister, eller står til at miste, relative positioner, magt og

rigdom. Hvad enten de er småbønder, nationale fordristiske industribaroner eller international finanskapital.

Med andre ord og i al korthed: selve ordet 'nyliberalisme' mister konkret indhold for Mouffe, i takt med at det bliver mere bredt favnende og nærmest kommer til at blive en betegnelse fra 'det gamle regimes tænkning i den til enhver tid aktuelle konjunktur'. Eller sådan så det i det mindste ud, indtil 'højrepopulismen' i ny form kom på banen.

Nyliberalismen som politisk modstander

Med den lille tekst 'Venstre har ikke brug for en moralsk fjende, men for en politisk modstander' fra 2001 bliver det imidlertid klart, at der er sket noget, der har fået Chantal Mouffe til at reflektere på en ny måde over politikken.

For det første var nyliberalismen angiveligt slået bredt igennem i Europa. Det betød, at ulighed voksede, at flere blev ekskluderede og at demokratiet blev undergravet. Den korte version af denne historie er, at nyliberalismen er ikke mere var udfordrer til den overvejende socialdemokratiske *status quo*, men havde udviklet og kæmpet sig til at være en politisk bevægelse, der havde opnået regionalt hegemoni. Den er blevet Europas almindelige politiske fornuft.

Et helt centralt aspekt af denne situation var, at socialdemokraterne havde taget så meget af det nyliberale tankegods ind, at de i praksis også var blevet nyliberale. Mouffe og mange andre opfattede Blairs Labour som et mønstereksempel på denne udvikling ('blairisme er thatcherisme med bukser', som Eric Hobsbawm sagde), men også de tyske socialdemokrater under Schröder med deres såkaldte 'neue Mitte' nævntes ofte.

Mouffe kunne således ikke deltage i glæden over, at så mange lande i årtiet efter Murens fald kom under socialdemokratisk ledelse. Det, der lignede et politisk *come back* efter 1980'ernes ideologiske, parlamentariske og regeringsmæssige højredrejning, var i realiteten endnu et voldsomt tilbageslag: det var netop et udtryk for nyliberalismens styrke, dens egentlige hegemoni, at den var trængt ind i arbejderbevægelsens egne politiske organisationer og endog der havde fortrængt socialdemokratismen.

Videre pegede Mouffe på et demokratisk underskud i det nyliberale hegemoni. Et politisk velfungerende, egentligt, demokrati forudsætter, at der er noget at vælge i mellem, ellers er der ikke rigtige valg, men kun, som hun senere sagde, valg mellem de politiske ækvivalenter til Pepsi og Coke. Hvis socialdemokraterne også er blevet nyliberale, og angiveligt udgør de europæiske parlaments modpol til højre, er demokratiet derfor truet. Eller rettere, det er blevet et 'post-demokrati', der har bevaret demokratiske former, men ikke demokratisk indhold (jf. Hagedorn, 2019 og Seeberg og Thorup, 2020).

Under det nyliberale hegemoni blev den foretrukne kritik fra de eksisterende centrumvenstrepartier, at højresiden var blevet grådig og umoralsk. Det samme gjaldt en del af kritikken fra den brede del af den kulturelle elite. Deres position i den politisk-kulturelle stillingskrig var, at de nyrige tech-kapitalister, der skamløst fremviste deres nye biler og privatfly burde finde sig en bedre moral. Selv sangeren Lennart Cohen, der ellers havde specialiseret sig i dystre kærlighedssange med religiøse overtoner, skrev en i øvrigt ret sjov sang om, at de rige, der sejlede rundt på verdenshavene i designeryachts og smed plastikposer i vandet, burde skamme sig. Ellers ville Lennart blive vred.

Den anden dimension af 'den moralske drejning' fra perioden var, at den nu fremvoksende 'nye' højrepopulisme også blev mødt med moralsk kritik. Jörg Haiders og Pim Fortuyns islamofobi, generelle fremmedfjendskab og nynationalisme blev af socialdemokrater mødt af enten en moralsk indstilling, der fremhævede ansvar for andre end lige de nærmeste, især under indtryk af 1990'ernes europæiske krige.

Mouffe på sin side forkastede den slags venstrekritik. Den var overfladisk og førte ingen steder hen. I stedet burde centrum-venstre og venstrefløj forenes omkring et program, der udpegede de virkelige politiske modstandere og fjender. De første var nyliberalismen og højrepopulismen, for så vidt som de accepterede de demokratiske spilleregler, hvilket Mouffe mente, at de gjorde i Europa, mens egentligt fjendskab burde reserveres til dem, der forkastede demokratiet i praksis, dvs. egentlig højreekstremisme i fx de nyfascistiske og radikalt islamistiske former.

Blandt modstanderne udpegede Mouffe nyliberalismen som den egentlige. I denne fase så hun højrepopulismen som et sekundært fænomen, der når alt kom til alt var en reaktion fra de ekskluderingsstruede folkelige sektorer på den nyliberale globalisering og på den politiske marginalisering, der fulgte af postpolitikken. Hvis man kunne slå nyliberalismen politisk, kunne man tæmme globaliseringen og dermed fjerne årsagen til højrepopulismen. Den 'politiske modstander', som Mouffe efterlyste, var altså nyliberalismen, og det 'moralske fjendskab', man burde lægge bag sig, var den overfladiske kritik af globaliseringens mere spektakulære udtryk og højrepopulismen.

Mouffes program for det 21. århundrede kunne således sammenfattes sådan, at der skulle udvikles et politisk alternativ til venstre for nyliberalismen, - ikke en mere moralsk acceptabel nyliberalisme. Socialdemokrater burde bryde med nyliberalisme hos sig selv 1) for at kunne føre socialdemokratisk politik, 2) for at forhindre at de nyliberale for held til at underminere demokratiet ved mangel på alternativer. Venstrefløjens opgave var at opsamle nye sociale bevægelseskrav til et fælles politisk projekt, med hvilket den kunne trække socialdemokrater i Europa til venstre.

Der var i den forstand tale om et projekt, der for det første var baseret på en forestilling om en politisk konfliktstruktur, der stadig var baseret på en venstre-højreakse. Den (højre)populistiske forestilling om en ny samfundsmæssigt central konflikt mellem 'de deroppe' mod 'os hernede', blev anerkendt som en relevant forståelse i konjunkturen, men som en struktur, der ville forsvinde, når dens egentlige politiske grundlag i den nyliberale globalisering forsvandt.

For det andet var tilgangen dybest set baseret på, at det var muligt at samle et politisk venstre i de europæiske lande. Hvis nyliberalismen blev uddrevet af de socialdemokratiske partier, ville det igen være muligt at føre en forholdsvis traditionel alliancepolitik, hvor centrum-venstre leverede hovedparten af stemmerne til et sejrende regeringsprojekt, mens venstrefløjen kunne sikre fornyelse gennem opsamling af bevægelsernes krav og skabelse af 'ro på bagsmækken' gennem støtte til parlamentariske systemer og regeringer.

Efter det nyliberale hegemoni?

I små to årtier var den ovenfor skitserede tænkning dominerende i Chantal Mouffes forfatterskab, der fik en stadigt mere central rolle i politiske debatter på venstrefløjen og ikke mindst i akademiske og kulturelle miljøer. Mouffe blev en slags europæisk topintellektuel, der blev inviteret til diverse profilerede sammenkomster og politiske arrangementer som taler. I Danmark har hun fx talt på CBS ('Handelshøjskolen'), på museer (herunder *Arbejdermuseet* i København) og til Aarhus festuge. Politisk er hun blevet hevet ind af *La France Insoumise* (Luc Melonchons parti), hun blev nævnt af partiets ledere som inspirator for *Podemos*, og hendes seneste bog blev lanceret på 'den kosmopolitiske kulturfronts' flagskib, *Tate Modern*, i London. Hendes bøger i perioden, *On the Political* (2005), *Agonistics* (2013) og *Construir Pueblo* (2015), der var skrevet sammen med Ínigo Errejón, blev venstrefløjsebestsellere og umiddelbart oversat til hovedsprogene.

I 2018, hvor bogen *For a Left Populism* udkom, var det imidlertid klart, at der var sket noget i mellemtiden. Både med nyliberalismens status og med Mouffes tænkning.

Nyliberalismens hegemoni havde været vaklende siden Donald Trump vandt præsidentvalget i USA og bragte højrepopulismen direkte ind på den globaliserede verdens absolutte politiske hovedscene, meget mod den amerikanske tech-kapitals vilje, men dog støttet af det reformerede republikanske parti. Samme år som briterne mod et af de klassiske nyliberale partiers, de britiske konservative Toryers, vilje stemte UK ud af EU.

På dette tidspunkt var det begyndt at blive klart, at den politiske krise, som nyliberalismen ret beset havde befundet sig i siden finanskrisen, var slået fuldt ud. (note: I en dansk sammenhæng var 'nyliberalismens krise' allerede blevet proklameret i 2009 i bogen *Dansk nyliberalisme*, der var blev

redigeret af Anders Lundkvist) Det var ikke lykkedes dens fortalere at komme igen efter de store statslige indsatser, der var blevet gjort for at redde den angiveligt selvregulerende kapitalisme. Og det var heller ikke lykkedes at få gjort noget ved den generaliserede utilfredshed, som nyliberalt organiseret afindustrialisering og marginalisering havde skabt i det amerikanske 'rustbælte' og de europæiske udkantsområder.

I Chantal Mouffes univers blev den nye situation, hvor højrepopulismen tilsyneladende ikke mere kan forstås som en ren følge ('epifænomen') af nyliberalismen, og hvor den sidste har mistet hegemoni, reflekteret i *For venstrepopulisme* (dansk udgave 2020) i udtrykket 'det populistiske moment' (the populist moment): "(...) i dag stilles der spørgsmål til den neolibérale hegemoniske formation fra adskillige anti-establishment-bevægelser både fra højre og venstre. Dette er den situation, som jeg vil kalde 'det populistiske moment' (...)." (Mouffe, 2020; 12) og "Ved at undersøge den nuværende konjunktur i Vesteuropa, har jeg argument for, at vi lever i et 'populistisk moment'. Dette er et udtryk for modstand imod den postdemokratiske betingelse, som det neoliberale hegemoni har bragt med sig gennem de sidste 30 år. Dette hegemoni er nu i krise, og det skaber muligheden for etablering af en ny hegemonisk formation. Denne nye hegemoniske formation kan enten blive mere autoritær eller mere demokratisk afhængig af, hvordan disse modstande bliver artikulert og typen af politikker, som vil udfordre neoliberalismen." (Mouffe, 2020; 99)

Det er faktisk ret svært at finde ud af, hvad Mouffe mener med termen 'et populistisk', og den er i hvert fald svært oversættelig. Den kan både gives en strukturel og en historisk betydning. Den kan naturligvis oversættes 'i tid' så at sige som 'et øjeblik', som fx et populistisk øjeblik/tidsrum, som vi så i dag skulle leve i. Det ville heller ikke være helt forkert. Men i den ovenfor nævnte *Hegemony and Socialist Strategy* defineres 'a moment' som 'en uundværlig del af en struktur'. Altså fx som når en 'overbygning' nødvendigvis må have en 'basis', eller når en overklasse nødvendigvis må have en underklasse for at give mening.

En samlet forståelse af Mouffes tanke kunne binde de to betydninger sammen: vi lever i en politisk konjunktur, der ikke kan forstås uden henvisninger til de populistiske udfordringer, og hvor populismen har selvstændiggjort sig i forhold til nyliberalismen på en sådan måde, at den gamle venstre/højre-tænkning er kommet til kort.

Dette forslag til forståelse af forestillingen om 'et populistisk moment' kunne også inddrage den 'venstreorienterede', men hverken marxistisk eller poststrukturel inspirerede, politolog Cas Mudde's forståelse af populismen (2021). Mudde henviste allerede i 2004 til det, han dengang kaldte *the populist zeitgeist*, 'den populistiske tidsånd'. Man tager nok ikke helt fejl, hvis man forestiller sig, at Mouffe har skelet til Mudde's formulering, når hun er begyndt at tale om 'et populistisk moment'. Det er til en vis grad hendes omskrivning af Mudde's registrering af, at man i den

aktuelle konjunktur ikke mere kan tale om et nationalt politisk projekt uden også at tale om 'populisme'.

Populismen er dog ikke blevet hegemonisk i nogen betydning af ordet, men den har fået en politisk styrke og placering, hvor det er umuligt ikke at medtage dens tilstedeværelse i politisk, strategisk tænkning. Så længe der er nyliberalistisk frembragt 'postpolitik'/afdemokratisering, så længe vil der også være højre og venstrepopulisme. Eller med andre ord: populismen er blevet en nødvendig del af de politiske forudsætninger for enhver tænkning i alternativer, hvilket også betyder at der er kommet en dobbelt konfliktestruktur: på den ene side en højre venstre-akse og på den anden en populisme-nyliberalism/postpolitikakse.

Lærlingemagt?

Mouffe strammer i *For venstrepopulisme* denne tankegang så langt, at hun hævder, at efter det nyliberale hegemoni er situationen nu den, at løsningen på fremtidens udfordringer bliver populistisk. Spørgsmålet er bare, om det bliver højre- eller venstrepopulistisk.(6)

Dette spørgsmål kan kun besvares historisk og forlades følgelig her. Der skal blot peges på, at Mouffes tilgang tilsyneladende (og foreløbigt?) er endt der, hvor især højrepopulismen gennem politiske processer angiveligt er blevet udviklet af dens fortalere og tilhængere på en så konstruktiv måde, at den har kunnet selvstændiggøre sig i forhold nyliberalismen.

Den i forhold til Mouffes udgangspunkt overraskende konklusion er sådan set, at nyliberalismen, der ifølge hende nød godt af thatcherismens og reaganismens højrepopulisme som murbrækker i forhold til fx fagbevægelsen, jf. krisen i UK omkring minarbejderstrejken i 1984/85 og den næsten tilsvarende kamp om magten i flyvebranchen i USA under Ronald Reagan, nu er blevet kuppet af sin egen lærling. Selvom højrepopulismen ikke for alvor er kommet til regeringsmagten i større lande i Europa (når der bortses fra Polen, der politisk dog højest er 'mellemstort'), har den dog været det i USA i en kort periode, og måske kan det samme ske i nogle af de større lande i de kommende år.

Venstrepopulismen i form af Syriza var ved regeringsmagten i Grækenland i en periode, og også den var en reaktion på nyliberalismen. Om end ikke i den form som Mouffes generelle tilgang angiver. Det vil sige som svar på et demokratisk underskud men mere bastant, nærmest klassisk marxismeagtigt, som svar på en behård økonomisk krise. Også her tog lærlingene mester ved vingebenet. Igen: om det kommer til at lade sig gøre at gentage succesen i et af de større europæiske lande i de kommende år er helt uvist.

Et hint vedrørende svaret kan man dog få ved at overveje Mouffes satsning på det britiske Labour. Ved siden af partier som Podemos, Syriza og La France Insoumis satte hun i en periode sin lid til partiet under Jeremy

Corbyns ledelse. I artiklen 'Corbyn represents the implementation of a Left populist strategy' (*The New Pretender*, 21 april, 2018), fremhævede hun hans linje, som et brud med det gamle, nyliberale Labour fra Blairs tid. Forestillingen om, at partiet skulle repræsentere 'The Many, not the few', skulle vise en ny måde at appellere til briterne på.

Det viste sig imidlertid at være en tvivlsom forventning. Corbyn var kommet til magten i partiet som en *dark horse* i en periode med lederskabskrise. Han repræsenterede især byernes græsrodde og venstrefløj, men var voldsomt upopulær i partiets klassiske lederskab, der anså som tilhørende 'the loony left'. I andre, og store, dele af baglandet blev han desuden set som en 'londoner', der måske nok kunne vinde stemmer i valgkredse, hvor 'a pint' efter fyraften var blevet udskiftet med en *latte* i frokostpausen. Men som ikke havde meget at sige vælgere i de klassiske styrkepositioner i udkanterne af UK, hvor Labour plejede at stå stærkt.

Faktisk klarede Corbyns Labour sig langt bedre mod de konservatives Theresa May i den første nationale valgkamp, han stod i spidsen for, end nogen havde forventet, men partiets indsats i tiden op til Brexit-afstemningen blev en katastrofe. At gå til valg på, at det var et svært valg, var ikke nogen god idé. Og Labour bidrog da heller ikke på nogen konstruktiv måde til Brexitkrisens løsning. At Corbyn efterfølgende blev offer for en slags indre kup kom derfor heller ikke som nogen overraskelse.

Hvad der måske var overraskende var, at Corbyns politiske linje ikke havde bedre svar i den angiveligt 'populistiske' situation. Efter en turbulent periode som oppositionsleder blev Corbyn foreslået ekskluderet af Labour på grund af hans, ifølge den nye ledelse under Keir Stammer, tvivlsomme status i antisemitisme spørgsmålet. Corbyns politiske skæbne er fortsat lidt usikker, men efter en periode, hvor han reelt var ekskluderet af partiet, er hans status nu, at han er medlem, men at hans medlemskab af partiets parlamentsgruppe er sat i bero.

I hvert fald bidrager forløbet ikke til at understøtte troværdigheden af Mouffes politiske rådgivning og tæft i denne sag. Det parti, som skulle bekræfte fornuften i en satsning på venstrepopulisme, har i hvert fald ikke kunnet overbevise ret mange om, at det er den rigtige vej at gå for fremtidens ambitiøse socialdemokrater.

Afslutning

Som det er fremgået, er Mouffe gået fra at se nyliberalismen som opkomling (1981) over at se den som en hegemonisk kraft (1990 til cirka 2010) og til nu at betragte den som en kriseram udviklingsmodel.

Samtidig har hun udviklet sit syn på udviklingen af alternativer. Under nyliberalismens højdepunkt gik hun ind for en centrum-venstresamling af alle gode kræfter, mens hun nu synes at være rykket til venstre og ser de kontinentale socialdemokratier som tabere til nyliberalismen, hvorfor hun

anbefaler dannelsen af nye organisatoriske kræfter til venstre (som de ovenfor nævnte partier), der kan bære udvikling af et venstrepopulistisk alternativ.(7) Om denne position vil være blivende, kan også kun fremtiden vise. Men et forsigtigt gæt ville være, at realiter vil slå igennem i form af valgresultater og bringe tendensen tilbage til en mere centrumsøgende position.

Noter

1. Mouffe og Sassoon 1977 og Mouffe 1979.
2. Mouffe 1981 og Laclau og Mouffe 1985.
3. Mouffe 2005 og til dels 2013.
4. Mouffe 2018/20.
5. Når det er sagt, er der imidlertid også indholdsmæssige beskrivelser. De peger i retning af at Mouffe ser nyliberalismen især i lyset af 'statens tilbagerulning'. Hun fastholder her de britiske neogramscianeres tilgang fra 1980'erne og udgrænser til en vis grad den opfattelse af nyliberalismen, der hævder, at denne snarere er en strategi for forandring i markedsretning af staten i Europa og USA end en strategi for en egentlig statslig formindskelse.
6. For at komme eventuelle spørgsmål desangående i forkøbet, skal det understreges at Mouffe ikke mener, at der kan udvikles egentligt 'populistiske' styreformer. For hende er populisme en form for politik, men ikke en form for statslig organisering eller opbygning af stater: "Jeg har understreget den kendsgerning, at målet for en venstreorienteret populistisk strategi ikke er etableringen af et 'populistisk regime', men konstruktionen af et kollektivt subjekt, der er egnet til at lancere en politisk offensiv med den hensigt at danne en ny hegemonisk formation inden for rammerne af det liberale demokrati." (Mouffe, 2020;100)
7. Det britiske Labour, der omfatter langt bredere strømninger end de kontinentale socialdemokratier er et specialtilfælde i denne sammenhæng. Det er dog nok tvivlsomt, om Mouffe ser meget anderledes på dette parti end på de øvrige efter det ovenfor antydede kursskifte.

Litteratur:

Ludger Hagedorn, m.fl., red (2019) *Wenn Demokratien demokratisch untergehen*. Wien, Passagen Verlag.

Ernesto Laclau og Chantal Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy*. London, Verso.

Anders Lundkvist, red (2009) *Dansk nyliberalisme*. Frederiksberg, Frydenlund.

Chantal Mouffe (2021) 'En venstrepopulistisk strategi for tiden efter COVID19'. i *Kritisk Debat*, marts 2021.

- (2019) *For venstrepopulisme*. København, Solidaritet.

- (2018) 'Corbyn represents the implementation of a Left populist strategy' *The New Pretender*, 21 april.

- (2013) *Agonistics*. London, Verso.
  - (2005) *On the Political*. London, Routledge.
  - (2001) 'Why the Left needs a political adversary not a moral enemy'.
<http://eipcp.net/transversal/0401/mouffe/en>.
  - (1993) *The Return of the Political*. London, Verso.
  - (1981/97) 'Demokratiet og det nye højre'. I *Demokrati og hegemoni*. Carsten Jensen, red. København, Akademisk forlag. Teksten er et uddrag af 'Democracy and the New Right'. I *Politics and Power 4*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Chantal Mouffe og Ann Showstack Sassoon (1977) 'Gramsci in France and Italy'. I *Economy and Society*, vol. 6, no. 1.
- Cas Mudde (2021) *Populism in Europe: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism (The Government and Opposition/Leonard Schapiro Lecture 2019)* Published online by Cambridge University Press: 07 June.
- Peter Seeberg og Mikkel Thorup, red (2020) *Demokratiets krise og de nye autokratier*. Aarhus, Aalborg Universitetsforlag.
- Slagmark (2016) *Tema: Neoliberalisme*. nr. 74.

Globaliseringens afmystificering og nyliberalismens coronachok

Af Ulrich Menzel

Professor emeritus i statskundskab ved Braunschweig Teknisk Universitet.

Original i *Blätter für Deutsche und internationale Politik*, 4. maj 2020. Teksten er oversat af Carsten Jensen.

Coronapandemien har sat globaliseringens defekter i skarpt relief. På tværs af spektret udfordres nyliberalismen. Kan fortællingen om den velgørende globalisering genoplives? Og kan institutionerne til global styring overleve, efterhånden som det amerikanske hegemoni svinder?

Omkring år 1320 brød der pest ud i Hubei, den samme centrale kinesiske provins, med hovedstaden Wuhan, som COVID-19 opstod i. På trods af alle de historiske forskelle er der alligevel slående paralleller mellem udviklingen og konsekvenserne af begge epidemier. Det tog 25 eller 30 år for pesten at nå den kinesiske kyst og tage fat i handelshavne og udgangspunkterne for de centralasiatiske karavaneruter, der forbandt Kina med Europa. Derfra bevægede den sig dog hurtigt: inden for et år rasede sygdommen i Tana på Det asovske av, der endte den centralasiatiske rute, og i Aleppo, slutningen på den rute, der gik gennem Persien. Den spredte sig lige så hurtigt langs den maritime rute, der løb gennem Det sydkinesiske hav og Den bengalske bugt til Det Arabiske Hav, og derefter gennem Det røde hav til Nildeltaet eller op i Den persiske golf og Eufrat til den syriske kyst. Der blev den mødt af italienske galejer, der ventede på at få de bord værdifulde varer fra karavanerne om bord og distribuere dem i hele Europa. I 1348 havde pesten ramt Italien med fuld styrke. (1)

De politiske, sociale og økonomiske konsekvenser var katastrofale. Ud over det store antal mennesker, der døde langs handelsruterne og i handelscentrene, forårsagede pesten også det første globale økonomiske systems, hvoraf Norditalien og Nederlandene var den vestlige periferi, sammenbrud. Virkningerne af dette kollaps var dybtgående: en længere periode med økonomisk stagnation; opløsningen af det mongolske imperium; og arven fra den sorte død, som satte et dybt præg på Europas kollektive hukommelse og holdes i live i dag gennem pestsøjler og passionsspil.

Denne 'globalisering før globalisering' – det første verdenssystem, før Europa begyndte sin erobring af kloden – faldt meget hurtigt fra hinanden. Verden forblev fragmenteret i lang tid, indtil de tidlige maritime ekspeditioner fra Ming-perioden genoprettede systemet fra øst i begyndelsen af det femtende århundrede. 70 år senere opdagede portugiserne søvejen til Indien og etablerede 'Estado da Índia' som den nye orden i Det indiske hav.(2)

Store fortællinger om globalisering

Globalisering er intensivering, acceleration og samtidig geografisk udvidelse af grænseoverskridende samkvem (handel, finansiering, migration, information og endda epidemier). Med andre ord er det kompression af rum og tid. Men som coronaviruset har vist, er tekniske fremskridt inden for transport og kommunikation ikke i sig selv nok. Globaliseringen kan ikke finde sted uden global styring: en institutionel ramme, der garanterer de internationale offentlige goder for økonomisk stabilitet og politisk sikkerhed. Dette kan opnås ved hjælp af traktater og organisationer, enten af flere aktører i samarbejde eller gennem en førende magts indsats, hvor andre høster fordelene som *free riders*.⁽³⁾ De første garantier for denne institutionelle ramme var mongolerne og italienerne. Rollen overgik derefter til Ming Kina, derefter til Portugal og Spanien, så til Holland og Storbritannien og endelig til USA.

Men der også er noget andet, som globaliseringen har brug for: en stor fortælling, der kan forklare, *hvorfor* den er normativt god og til fordel for alle involverede. Uden en sådan fortælling ville de respektive magter aldrig kunne mønstre hverken tilstrækkelig politisk vilje eller de ressourcer, der er nødvendige for at opretholde globaliseringens rammer, fastlægge dens regler og om nødvendigt håndhæve dem voldeligt.

Den oprindelige globaliseringsprofet var David Ricardo, som fremlagde sin berømte teori om komparative fordele i 1817. ⁽⁴⁾ Ricardo argumenterede for, at den internationale handel finder sted – og bør finde sted – fordi den internationale arbejdsdeling ved at reducere omkostningerne er til gavn for alle deltagere. Det var et nyt paradigme, der gik imod den fremherskende teori om merkantilisme. Ricardo anbefalede ikke blot et internationalt netværk af frihandelsaftaler, men hævdede også, at det var legitimt at tvinge andre nationer til at åbne sig for handel. Han havde flere vigtige forløbere, som også bidrog til den store fortælling om globalisering, herunder Hugo Grotius, den hollandske fortaler for princippet om havens frihed. ⁽⁵⁾

Den store fortælling om globalisering i traditionen fra Grotius og Ricardo ville imidlertid have været ineffektiv uden fortalere, der kunne forklare og udbrede den, eller magtfulde politikere, der var i stand til at hævde tanken om liberalisme. Globaliseringens fremdrift har været afhængige af dem. Fra midten af 1800-tallet blev den promoverende rolle taget op af Storbritannien. Det opbyggede et indbyrdes forbundet system med bilaterale handelsaftaler og brugte fra 1842 "kanonbådsdiplomati" til at tvinge lande som Kina til at deltage. Japan gav efter for amerikansk pres og fulgte trop i 1854. Så begyndte den økonomiske genoplussen af Kina og Japan, der tidligere havde været hæmmet af selvisolation. Globaliseringen tog fart.

Globalisering i det tyvende århundrede

Før udbruddet af Første Verdenskrig havde dampskibe og jernbaner bragt globaliseringen til nye højdepunkter. Efter krigen var Storbritannien imidlertid for svagt, og det isolationistiske USA var endnu ikke villigt til at træde frem som leder af en liberal orden. Dette tomrum forhindrede en hurtig genopretning efter den store depression, der begyndte i 1929. Et radikalt skift i retning af globalisering blev intensiveret af Anden Verdenskrig. Det var først på Bretton Woods-konferencen i 1944, at USA overtog styringen. Grundlæggelsen af Verdensbanken, IMF og WTO - som gentagne gange sænkede toldsatserne, og hvis jurisdiktioner blev udvidet til at omfatte tjenesteydelser, kapitalbevægelser og udenlandske investeringer - genoplivede Ricardos ideer og bragte globaliseringen tilbage på sporet.

Med den kommunistiske verdens sammenbrud og det neoliberale hegemoni i 1990'erne satte alle, der ikke var imod globaliseringen som sådan, men kun mod den uhæmmede markedsfundamentalismes udskejelser, deres håb til global styring. Globaliseringen ville blive holdt under kontrol gennem internationale organisationer, aftaler og normer. I lang tid virkede denne tilgang vellykket, i det mindste i Europa - på trods af EU's udvikling til drivkraften bag den interne europæiske globalisering.

Kosmopolitisme opstod som et indenlandsk modstykke til globalisering og global styring. Idéen appellerer til en uddannet, mobil og flersproget højindkomstkasse. Det er mennesker, der støtter den frie bevægelighed for kapital og varer samt multikulturalisme og universalistiske værdier. Men også en større del af befolkningen har vænnet sig til globaliseringens bekvemmeligheder: billige tekstiler og forbrugerelektronik, eksotiske frugter hele året rundt, ferier over hele verden, ubegrænsede rejser i Schengenområdet og rejsende arbejdere, der udfører alle de fysisk krævende eller dårligt betalte job.

Fire brudflader

Tvivlen på den store fortælling dukkede første gang op i Vesten, da de østasiatiske nationer – Japan, Sydkorea, Taiwan og Kina – blev mere økonomisk konkurrencedygtige. Globaliseringen viste sig at være et nulsumspil. Industrialiseringen i Asien skete på bekostning af afindustrialiseringen i Vesten. Den første amerikanske nedgang i 1980'erne, som Japan fremskyndede - og det andet amerikanske fald, som Kina fremskyndede - svækkede den store fortælling i neoliberalismens hjerte, og nu kommer der krav om protektionisme fra Rustbæltet.

Den anden store krise begyndte at ramme tanken om globalisering i 2008, da den globale finansielle krise skubbede mange nationer til randen af konkurs. Kramper var særligt voldelige, fordi det ikke kun påvirkede globale finansielle spillere - eufemistisk kaldet investeringsbanker - men også almindelige mennesker, der havde risikeret deres opsparing i deres ønske om høje afkast. Nul renter på indlån og skyhøje ejendomspriser og huslejer, mens ejendomsmarkedet blev oversvømmet af kapital på jagt efter nye

udbytter, var den pris, der stadig betales for globaliseringen af de finansielle markeder.

Revner i myten om den velgørende globalisering dukkede op for tredje gang med bølgen af massemigration til Europa i 2015. Set ud fra et neoliberalt perspektiv er migration - eller i det mindste migration af arbejdstagere - en god ting. I betragtning af de demografiske ændringer giver den mållandene hårdt tiltrængte arbejdere og samtidig sænker den lønningerne. I oprindelseslandene reducerer den arbejdsløsheden og øger lønningerne. Kort sagt afbalanceres de globale arbejdsmarkeder. Men i endnu højere grad end konkurrencen fra Østasien og finanskrisen har migration haft ekstra-økonomiske konsekvenser, hvoraf den vigtigste er populismens vækst, hvis tilhængere er i modsætning til kosmopolitterne.

Et fjerde hårdt slag mod globaliseringsfortællingen kom fra den modsatte retning. En række tørker, skovbrande, voldsomme regnskyl, oversvømmelser og storme havde længe været umulige at ignorere, selv for dem, der ikke var bevandrede i klimapolitikken. Med *Fridays for Future* blev økologi en massebevægelse. For disse kritikere af globaliseringen, ligger svaret i at spise rent lokale, økologiske fødevarer, at cykle og bruge offentlig transport, og at holde ferie i ens eget land.

På trods af hans uberegnelige tendenser fulgte Donald Trumps politik en vis logik. USA står over for det klassiske hegemoniske dilemma om at skulle vælge mellem status og magt. At hævde sin status som garant for den liberale økonomiske orden - og dermed sikre globaliseringens fremtid - ville betyde at risikere sin position som den førende økonomiske magt. Hvis USA blev offer for globaliseringen, ville det ikke længere have de ressourcer, der skulle til for at hævde sin status i første omgang. Men at reagere på globaliseringens pres med protektionistiske eller endog isolationistiske politikker ville betyde, at landet ville miste sin status som verdens ledende.

Trump's 'America First'-politik var et svar på dette dilemma. Som reaktion på populisternes lovede han at bringe arbejdspladser tilbage til USA's tidligere industribælte. Opgaven er blevet lettere nu, hvor klimaændringerne effektivt har gjort det umuligt for kosmopolitiske kredse at forsvare globaliseringen. Trump var ved at blive den mest fremtrædende fortalere for en moddiskurs til globaliseringen, og hans handlinger stemte overens med hans ord.

Kina efter corona

I mellemtiden er Kina uvillig til at træde i USA's sko som verdens politimand, selv om man kunne tro, at det havde en stærk interesse i at gøre det. Men Kina følger ikke den neoliberale fortælling og har bevist, at industrialisering og velstand er mulige ad andre veje. Kina udnytter med fornøjelse den vestlige liberalisme til at iværksætte en aggressiv investeringskampagne på baggrund af sin eksportoffensiv. Samtidig insisterer den

imidlertid på bureaukratisk kontrol. Så længe den nye kinesiske middelklasse nyder godt af systemet, vil den i vid udstrækning tolerere at blive nægtet de borgerlige frihedsrettigheder, der ellers forbindes med kosmopolitisk globalisering. Kina venter til 2049, 100-året for grundlæggelsen af Folkerepublikken, på at blive verdens førende magt. Indtil da rækker dets dominans sig kun til landene langs den nye silkevej, som den lokker med lån og infrastrukturprojekter.

Men nu har alt ændret sig. Siden udbruddet af coronavirus i Wuhan er Kina blevet meget mindre fjernt, end det så ud til. Denne gang har virus spredt rundt om i verden på 25 eller 30 dage, snarere end år. Det er ikke kun Kinas naboer Sydkorea og Japan eller Iran, altså forbindelserne på Den nye silkevej, der er berørt. Det samme gælder Europa, hvor Italien igen fungerede som porten ind. Der er nu udbredt bevidsthed om, at pandemien er et udtryk for globalisering. Den har vist, at den internationale arbejdsdeling ikke blot fører til øget velstand, men også til massive indbyrdes afhængigheder. Når ansigtsmasker og beskyttelsesbeklædning fremstillet i Kina ikke længere kan eksporteres eller er holdt op med at blive fremstillet på grund af pandemien, eller når den europæiske farmaceutiske produktion er i fare, fordi der også fremstilles 300 prækursorer i Kina, begynder globaliseringen at skabe frygt.

Kina og dets ledere er nu i defensiven. Økonomisk står landet over for en alvorlig nedgang, hvis varighed og globale indvirkning stadig er umulig at forudsige. Kinas størrelse betyder, at hvis det skulle droppe ud som leverandør - både af færdigvarer eller halvfabrikata - eller som køber, af olie for eksempel, ville virkningerne være enorme. Mange virksomheder vil overveje, om det er fornuftigt og nødvendigt at *outsource* alt til Kina af hensyn til marginalt reducerede omkostninger. Mange vil have startet langsigtede forberedelser til at bringe i det mindste noget af deres produktion tilbage. Dette vil helt sikkert være tilfældet for lægemiddelindustrien, især da der sandsynligvis vil blive indført politiske krav, der legitimeres af nationale nødsituationer i sektoren. Coronavirussen kan lykkes, hvor Trump og hans told slog fejl.

Kinas ledelse står også over for pres fra befolkningen. Censur og en regeringskontrolleret presse har ført til udbredt mistillid til Kinas kommunistiske partis informationspolitik. Offentligheden bebrejder lokale partiledere for at holde udbruddet af virussen i det uvisse for længe og for at se bort fra tidlige advarsler fra læger. I udenrigsanliggender, hvor Kina allerede var på bagbenene efter protesterne i Hongkong og rapporterne om Uighurlejrene i Xinjiang, vil der sandsynligvis gå lang tid, før Kina genvinder offensiven. For øjeblikket er det usandsynligt, at Kina vil overtage USA's rolle som globaliseringens motor og garant. Selv den nye silkevej ser ud til at være midlertidigt forladt.

Neoliberalisme uden tilhængere

Den store fortælling om globalisering bliver i øjeblikket problematiseret lige så meget af sine påståede vindere som af sine tabere. Kosmopolitisk kritik fokuserer på globaliseringens indvirkning på miljøet, mens populistisk kritik fokuserer på afindustrialisering, migration og kulturelle forandringer. Coronavirussen har gennem den transformation af hverdagen gjort dette helt klart. Det har skabt bekymring over en global økonomisk krise med massearbejdsløshed og har genoplivet den gamle frygt for den "gule fare", der angiveligt truer Vesten.

Tilhængere af det nyliberale paradigme er under angreb fra begge sider. Efterhånden som globaliseringen bliver mere og mere upopulær, vil politikerne være mindre og mindre villige til at tilvejebringe de ressourcer, regler og institutioner, der ligger til grund for den. Trump og dem, der deler hans ideer, vil få det lettere: Uden global styring har globaliseringen ingen magt.

Den første uge af marts 2020 kan derfor komme til at gå over i historien, ikke blot som begyndelsen på en dyb økonomisk recession, men også som det øjeblik, hvor globaliseringens hjul igen blev standset. Tabene vil ikke være så alvorlige som i 1350, hvor pesten holdt Europa i sit greb, men de vil heller ikke blot være en blip for verdensøkonomien. Den internationale arbejdsdeling kan ikke helt ophæves, men dens udskejelser kan.

Det vil ikke tage så lang tid, som det gjorde i det fjortende århundrede, før den globale økonomi kommer på fode igen. Men den liberale verdensorden har brug for en ny garant. USA er blevet træt af rollen, Europa er for svagt og for splittet, og Kinas idé om verdensordenen er ikke liberal, men bureaukratisk. I en overskuelig fremtid vil globaliseringens virke fortsat knirke under presset.

Noter

1. For routes and dates see Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, New York, Oxford University Press, 1989, 8.
2. According to world systems theorists following Immanuel Wallerstein and André Gunder Frank.
3. See Ulrich Menzel, *Die Ordnung der Welt*, Berlin 2015.
4. David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, London 1817.
5. Hugo Grotius, *The Freedom of the Seas*, New York, Oxford University Press, 1916 [1608].

Nyliberalisme

Af Jan Helbak medl. af Kritisk Debats redaktion

I en anselig del af venstrefløjens samfundsanalytiske litteratur og i den daglige politiske debat støder man næsten konstant på begrebet nyliberalisme. Begrebet anvendes meget frit, ofte journalistisk og beskrivende (anekdotisk), men desværre også med en status og påstået forklaringskraft, som var der tale om en velafgrænset politisk-økonomisk kategori – en art anerkendt fælles referencepunkt af paradigmatiske status. Men sådan forholder det sig rent faktisk ikke.

Selv om mange mener at tale om det samme, når de anvender begrebet *nyliberalisme*, forholder det sig desværre ikke sådan i virkeligheden. Begrebet har mest karakter af et overbegreb, som dækker et noget diffust felt af betydninger og fortolkninger, der spænder lige fra en karakteristik af den nuværende kapitalisme som en ny social orden, eller som en særlig virulent afart af den gamle kapitalisme, som statslig styringsideologi over til mere epokale definitioner, hvor begrebet anvendes som beskrivelse af det, der opfattes som et nyt stadie i kapitalismens udvikling eller som en særlig strategisk ideologi for den herskende klasse. (Se eksempelvis: Chantal Mouffe, David Harvey, Gérard Duménil og Dominique Lévy, Sergio Cámara Izuirdo, Costas Lapavistas til David Budtz Pedersen og Theresa Scavenius, og Niklas Olsen og Jacob Jensen m.fl). (1)

Men på trods af den store variation i betydningerne og fortolkningerne refererer den praktiske brug af begrebet dog til en række fælles fænomener og karakteristiske tendenser, der har været fremherskende de sidste tredive år. Alene derfor kan det være ganske spændende at undersøge begrebets indhold nærmere men også at se på, om begrebet overhovedet er anvendeligt som selvstændig kategori i analytisk sammenhæng – eller sagt på en anden måde: Om det kan bruges til at forklare de aktuelle historiske hovedtræk, eller om det blot er en politisk bekvem og defensiv dæmonisering af den historisk specifikke strategi, som de herskende klasser og lag i samfundet har formuleret i deres tilbageerobring af hegemoniet, restaurering og omstrukturering af den kapitalistiske samfundsøkonomi.

Hvad betyder nyliberalisme?

Ny lader sig ganske simpelt definere som en tilstand, der adskiller noget fra noget, der er gået forud. Ordet er således som udgangspunkt indholdstomt. Det skal fyldes ud med beskrivelser af, hvori det adskiller sig fra det gamle, og hvad det aktuelt positivt indeholder. Uden disse afgrænsninger er ordet enten meningsløst eller også indtager det en konnotativ funktion, hvor der indirekte henvises til en række positive eller negative forestillinger eller verdensanskuelser.

Liberalisme kommer fra det latinske ord *liberalis*, som betyder frisindet – altså at sindet er frit. Ordet er igen afledt af begrebet *liber*, som betyder frihed

eller størst mulig frihed uden at frihedens grænser eller orientering dog er nærmere bestemt. Altså også et tomt begreb.

Når *ny* og *liberalisme* sammenstilles, og *ny* bliver prædikat for liberalisme, får vi et samlebegreb, der strengt taget ikke siger andet, end at denne form for liberalisme er ny og adskiller sig fra en anden, tidligere form eller er en historisk gentagelse. Forskellen mellem det, der er nu og det, der var, beskrives imidlertid sjældent og endnu sjældnere foldes begrebet og dets kategoriale status ud.

Hvad der kan lyde som en slet skjult ironisering, skal faktisk tages alvorligt, i og med begrebet ofte optræder som et skældsordsagtigt samleudtryk for stort alle de fænomener, der optræder i modsætning til og som en trussel mod velfærdsstaten, uden at der gøres rede for, hvorledes disse såkaldte liberalistiske fænomener og tendenser adskiller sig fra hidtidige liberalismes politik- og ideologiformer. Men når man trækker noget frem, lader man noget tilbage. I pågældende tilfælde lades velfærdsstaten næsten altid tilbage i idealiseret form.

Hvad er det nye?

Spørgsmålet om, hvorved nyliberalisme adskiller sig fra ”gammelliberalisme” kan desværre ikke besvares entydigt. Det skyldes for det første, at liberalisme ikke er noget entydigt politisk-ideologisk begreb, og for det andet at begrebet har ændret indhold af flere omgange. Ændringerne har til dels været begrundet i begrebets historiske funktion under forskellige politiske styrkeforhold.

Således optrådte begrebet første gang som *distinkt begreb* i spaniernes oprør mod Napoleons herredømme over Spanien. Siden blev begrebet som selvstændig politisk kategori indføjet i det nye borgerskabs politiske samlingspunkt i kampen mod resterne af den enevældige stat og for fri markedsdannelse og beskyttelse af den private ejendomsret. Indenfor samfundsteorien blev denne udvikling først og fremmest repræsenteret ved John Mill og Bentham. Fra midten af det 19. århundrede ændredes begrebets indhold yderligere. Det skete i og med John Stuart Mills opgør med den rendyrkede markedstænkning og dennes trussel mod samfundsstabiliteten, hvor den sociale polarisering, armoden i arbejderklassen og dennes begyndende organisering udviklede politiske og ideologiske ambitioner, som rakte ud over den liberale samfundsfilosofis grænser. Man kan sige, at han og flere andre engelske samfundsteoretikere lagde grunden til det, der senere er blevet kaldt socialliberalisme.

Det er således vanskeligt at definere nyliberalisme i forhold til en bestemt forudgående definition.

Første gang, begrebet nyliberalisme optræder, er i en række diskussioner i perioden efter depressionen i 30'erne. Her slog økonomen Hayek til lyd for et noget ændret syn på statsmagten i forhold til f.eks. Mills og Benthams

opfattelse. Han og flere andre økonomiske teoretikere advokerede den stærke stat som det bedste forsvar for den private ejendomsret og den frie markedsdannelse mod de fremherskende monopoltendenser og heraf afledt konkurrenceforvridning. Så ifølge begrebets betydningshistorie skulle det, vi nu kalder nyliberalisme, måske i virkeligheden hedde ny-nyliberalisme. (2) Hayek-gruppens angrebsmål var dobbeltsidig. Kritik af laissez faire kapitalismen, fordi den resulterede i monopoldannelser og svækket konkurrence, og kritik af Roosevelts statsdirigerede New Deal politik.

Som det fremgår med disse få referencer, er det ikke lige til at afgrænse begrebet nyliberalisme ved at modstille det en tidligere udgave af liberalismen. En afgrænsning – hvis begrebet overhovedet skal give mening – der selvfølgelig må være konkret og positiv. Dvs. det må præciseres, hvad den sag eller de fænomener, som udtrykket henviser til, indeholder af nye tendenser, som ikke har været kendt tidligere. Det kommer vi til senere.

Liberalisme begrebets fællestræk

Men vigtigere er det måske at fremhæve det fælles frem for det, der skiller. Dvs. fællesnævnerne i de forskellige historiske politologiske, filosofiske og sociologiske/økonomiske udgaver af liberalismebegrebet.

Nu skulle man tro, at den første betydningsmæssige fællesnævner er frihedsbegrebet. Overfladisk forholder det sig nok også sådan, og så alligevel ikke, fordi begrebet er så vanskeligt at definere eller fylde ud.

Grundbegrebet er nok snarere *det singulære individ*, hvorved liberalismen mere end nogen anden samfundsfilosofisk tendens har indskrevet sig i historien som arvtager af renæssancens tidlige opgør med det gudsafledte menneskebegreb. Frihedsbegrebet udgår fra dannelsen af individet og kommer først til senere i det filosofiske og politiske opgør med den feudale adel og de herskende standsprivilegier. Og i det opgør foldes frihedsbegrebet ud som værn om det enkelte menneske og dets ejendomsret, hvorfor det som følge heraf også indtager en central politisk plads i det opkommende borgerskabs politisk ideologi. Individbegrebet og frihedsbegrebet indskrives som væsentlige filosofiske tendenser (Locke og Hume og Kant) i den politiske begrebsdannelse og i de senere menneskerettighedserklæringer. (3)

Som en arv fra bl.a. Descartes, Locke og økonomen Adam Smith indføres begreber som rationel kalkulation og økonomisk rationalitet i den liberalistiske tænkningens samlede verdensforståelse. Begreberne *autonomt individ*, *individets ret til sig selv/ejendom*, *frihed*, *rationel orden* og *økonomisk kalkulation* indgår herefter i den liberale verdensfortælling som grundlæggende forudsætninger for alt videre fremskridt og civilisation. Begreberne forbindes med og indfører sig i det opkommende kapitalistiske samfund og markedet som uomgængelig socio-økonomisk realitet.

Selvfølgelig varierer de nævnte begrebers indbyrdes forhold og gensidighed indenfor den liberalistiske filosofi op gennem tiden. Det sker i de store og

mange hegemonikampe, hvor begreberne efterhånden indoptages og udvikles som sammenhængende politisk ideologi og verdensfortolkning for den nye herskende klasse – det kapitalistiske borgerskab.(4) Bl.a. ændrer frihedsbegrebet betydning fra at være vendt mod den tidligere herskende klasses privilegier og som fælles frihedsevangelium for alle de undertrykte klasser til at blive den nye herskende klasses begrebsperspektiv vendt mod den nye borgerlige stats tilbøjelighed til selvstændiggørelse i forhold til samfundet og markedet og begrænsning af den nye herskende klasses udbredelse af sin økonomiske magt og socio-kulturelle dominans.

Men det forekommer ikke korrekt at tolke denne transformation bl.a. i den efterrevolutionære udvikling i det 19. århundrede som et generelt udtryk for tesen om, at liberalismen står for ”mindre stat og mere marked”. For selv om de forskellige retninger indenfor liberalismen altid har haft et noget ambivalent forhold til statsmagten som samfundsinstitution, har en stor del af debatten først og fremmest drejet sig om statsmagtens *bestemmelse* og *formål* og i mindre grad om dens størrelse. I tilknytning hertil har spørgsmålet om, hvad samfundet egentlig er, givet anledning til mange stridigheder mellem eksempelvis *laissez faire* liberalisterne og socialliberalisterne, hvor førstnævnte helt ortodokst har strakt den metodiske individualisme så langt, at de har benægtet, at samfundet er andet end summen af singulære individer. (mest plastisk udtrykt af Margaret Thatcher). Hvorimod socialliberalisterne har anerkendt samfundet som en eller anden form for socialt og institutionelt fællesskab, hvor statsmagten i konsekvens heraf er blevet tildelt en større og mere positiv rolle – som overordnet regulerende instans til at afbalancere samfundsformationens indbyggede modsætninger og konflikter på et fortsat liberalt grundlag.

Det kan således ikke siges, at begrebet liberalisme tegner en entydig betydningshistorie bortset fra det forhold, at de væsentlige elementarbegreber i ideologien er gået igen om end i transformerede udgaver ofte afhængig af de givne sociale og politiske udfordringer, som det herskende borgerskab har været konfronteret med.

Jeg har med vilje ikke behandlet demokratibegrebets placering i den liberalistiske ideologis historie. Det bunder sig i, at de forskellige liberalistiske teoretikere og tendenser har haft og stadig har et særdeles anstrengt forhold til demokratibegrebet, som faktisk fortjener en særskilt behandling.

Men sat på spidsen kan man vel sige, at individbegrebet og frihedsbegrebet og forestillingerne om det retsligt regulerede markedssamfund betydningsmæssigt overtrumfer den liberalistiske ideologis forskelligartede demokrati-forestillinger – her forstået som forestillinger om folkestyre og folkesuverænit.

Faktisk er det først i begyndelsen af det tyvende århundrede, at de forskellige liberalistiske strømninger for alvor anerkender demokratiet – men vel at mærke først og fremmest som parlamentarisk demokrati – dvs. som

styreform. Nærmest til en nøgtern og ærlig beskrivelse af liberalismens forhold til demokratiet kommer vel først og fremmest økonomen Schumpeters definition af demokratiet: *som en hensigtsmæssig procedure for borgerne at udpege deres ledere på*. Ikke ud fra et folkesuverænitets synspunkt. Men ud fra en konkurrencedemokratisk tilgangsvinkel: at politisk konkurrence for det første vil modsvare markedets afbalancerende natur, og for det forhindre autokrati og magtmonopolisering til skade for kapitalismens udvikling. Måske en kynisk demokratiopfattelse, men alligevel den mest præcise beskrivelse af det liberale demokrati.

Pointen i denne meget sammentrængte gennemgang af liberalismebegrebets begrebsmæssige grundelementer er ikke, at disse har ændret sig over tid. Kun deres indre position i forhold til hinanden. Tværtimod har de været fællesgods i liberalismens to hundrede år lange historie. Her er det betydnings- og anvendelseshistorien, der er det centrale. Og denne kan hverken beskrives eller forstås uafhængigt af kapitalismens egen historie og klassekampens forskellige konjunkturer, som begrebet er indlejret i. Om det ene eller det andet grundbegreb har været fremherskende, og hvilket forhold, det har stået i til de andre begreber, har først og fremmest været funktionsbestemt ud fra de givne historiske perioders hegemonikamp mellem klasserne og indenfor de respektive klasser. Men fælles for alle perioder i liberalismebegrebets historie er, at det i samfundspolitikken både har indtaget pladsen som udtryk for en bestemt og totaliserende verdensfortolkning og som politisk strategi for erobringen eller fastholdelsen af den samfundsmæssige magt gennem hegemonisk dominans.

Hvad er nyliberalisme så?

Hårdt trukket op og lidt forenklet vil jeg definere nyliberalismen som: *En særlig politisk og filosofisk strategi for samling af den herskende klasse i en fælles front mod efterkrigstidens historiske socioøkonomiske kompromis i form af velfærdsstaten samt om gennemsætning af sine nye socio-økonomiske betingelser for genopretning og udvidelse af den kapitalistiske verdensøkonomi i en ny akkumulationscyklus.*

Det afgørende i definitionen er, at der er tale om en politisk og filosofisk valgt strategi for at samle de herskende klasser og deres ledende personel om en praktisk udformning- og implementering af et klasseregime til forsvar for profitten som kapitalismens væsentligste drivmiddel. Ikke ud fra forud bestemte og alment accepterede forestillinger om, at den liberalistiske verdensopfattelse både er indlysende og et gode, men ud fra et klassespecifikt ønske om at fremstille sin politiske, sociale og kulturelle ombrydning af velfærdsstatens etiske og socialt institutionelle værn mod markedets ekspansion og destruktive sociale tendenser som en historisk nødvendighed og til gavn for det store flertal i fremtiden. (*TINA; There is no alternative*). (5)

Som følge heraf vælger jeg at forstå nyliberalismen som en bevidst politisk strategi og ideologisk legitimering af de herskende klassers genopretningspolitik og frisættelse fra samfundsmæssig regulering og begrænsninger. Som

sådan skal det strategiske begreb også først og fremmest sættes i forbindelse med den herskende klasses opgør med velfærdsstaten og de samfundsklasser og deres organisering, som frem for nogen har nydt fordele af denne historisk specifikke og begrænsede stats- og samfundsordning af kapitalismen.

Derimod har strategien aldrig reelt haft til formål at reducere statsmagten eller indskrænke dens reguleringsfunktion. Der har i al væsentligt været tale om en *formålsforandring*.

Statsmagten har f.eks. i USA både ved ”Washingtonkuppet” i 1978 og ved den senere konceptualisering af den nye politik i ”Washington consensus” spillet en afgørende rolle i dereguleringen af de finansielle markeder, nedbrydning af modstanden mod frihandlen især i det fattige og afhængige lande og ikke mindst i afkoblingen af profitspekulationen i finanssektoren fra samfundenes realøkonomi. Ligeledes har strategien indebåret en tiltagende og til tider autoritær magtcentralisering i statssystemerne, og statsmagten har i hidtil uset grad medvirket ved nedkæmpningen af modstanden i arbejderklassen og i den politisk ideologiske fragmentering af dens klasseorganisationer – både de politiske og de faglige. Hvad mere er, advokeret individuelle løsninger på kollektive problemer gennem en omfattende og kontinuer mistænkeliggørelse af alle former for kollektive løsningsformer. Det samme gælder for så vidt de centrale kapitalistiske landes statsapparaters vitale andel i kapitalens uhæmmede ekspansionsproces på verdensmarkedet – der i dag kaldes ”globaliseringen” i ubestemt form. Hvorved begrebet i lighed med begrebet neoliberalisme praktisk ideologisk har antaget form af selvstændigt handlende subjekt.

På den anden side har individ- og frihedsbegrebet i samklang med den abstrakte og verdensfjerne neoklassiske økonomiske ligevægtsteori først og fremmest indtaget en placering i den samlede strategi som ideologiske stødtropper i kampen om det sociale- politiske- diskursive og kulturelle hegemoni. Dvs. i opgøret med velfærdsstatens og arbejderbevægelsens traditionelle solidaritets- og lighedsbegreb, der som selvforståelsesgrundlag havde det sociale og det bærende samfundsfællesskab som ledetråd for den samlede institutionsbygning i og efter verdenskrigens ødelæggende kaos.

Fællesskabs- og forvaltningstanken har som hovedtendens i de herskende klasser på intet tidspunkt været tænkt fjernet gennem en åben konfrontation om velfærdsstatens fortsatte eksistens. Det har de ikke på noget tidspunkt indenfor de sidste tredive år været stærk nok til. I stedet har der i den nyliberale strategi været indbygget et ”socialt ingeniørsperspektiv” for udhulingen af velfærdsstatens institutionelle virke indefra og ”*formningen*” af *det liberale menneske*. Dvs. ændring af måden at tænke individ og samfund på gennem radikale omfortolkninger af de institutionelle strukturers måde at fungere på, herunder omfortolkningen af borgerbegrebet og offentlighedsbegrebet, der successivt er blevet *privatiseret i menneskeret*. (6)

Strategien skal forstås som et socio-politisk perspektiv, subsidiært som et kulturelt fænomen, der tog sit udgangspunkt i de uomtvistelige svagheder, som velfærdsstaten udviste i slutningen af 60'erne og op gennem 70'erne så som: et næsten eksponentielt voksende statssystem, de offentlige udgifters tiltagende belastning af samfundsøkonomien, ineffektivitet overfor de voksende sociale problemer, tiltagende formynderiske tendenser i takt med de voksende krisetendenser i den kapitalistiske samfundsøkonomi og som følge heraf en voksende utilfredshed i befolkningerne, der var stillet den individuelle frigørelse i udsigt.

På flere leder minder det ideologiske opgør med velfærdsstaten, hvor især den ekstreme individualisme/privatgørelse og frihedsperspektivet har indtaget en fremtrædende rolle, en del om liberalismens hegemoniske betydning i det opkommende borgerskabs opgør med adelen og dets forfatningskamp. I begge tilfælde er det lykkedes give den liberalistiske verdensanskuelse en omfattende resonansbund i brede dele af befolkningen. Også selv om visionerne i den udstrækning, de er blevet realiseret, har ført til afgørende svækkelse af stort set alle de underordnede klasser. Og det i en grad, at de samme samfundsgrupper har accepteret den gradvise transformation af statssystemet til ikke længere at have befolkningens velfærd som sit formelle formål men derimod kapitalismens grænseløse vækst.

Selv om strategien har foldet sig forskelligt ud i de forskellige lande, har de praktiske metoder være forbavsende ens. Det drejer sig eksempelvis om privatisering af offentlige virksomheder, markedsgørelse af offentlige institutioner, kapitalistiske rationalitets- og styringsformer i den offentlige sektor, omformning af velfærdsbegrebet til et snævert ydelsesbestemt servicebegreb og i tilknytning hertil omdannelse af det offentliges professionelle forvaltere til simple serviceproducenter. Og ikke mindst omdefineringen af borgerne til "gemene" forbrugere af de samme ydelser, hvorved frihedsbegrebet har kunne individualiseres som menneskeret og ikke borgerret.

Det skal understreges, at det, der her beskrives, er en politisk strategi og en historisk tendens, hvorfor det bør være klart, at det hverken er blevet gennemført uden modstand eller for den sags skyld er lykkedes i et omfang, så det er rimeligt at tale om total og ensartet hegemonisk dominans. Tværtimod har de sidste tredive år været præget af kampe mellem fortalere for den nyliberalistiske strategi og modstanderne af den. Først og fremmest i den organiserede del af arbejderklassen og blandt hovedparten af de offentligt ansatte i driftsledet – og det på alle planer i samfundet.

Men det ændrer ikke ved, at de liberale grundforestillinger som generaliseret verdensforståelse har fortrængt efterkrigstidens keynesiansk inspirerede socialdemokratisme og er trængt så dybt ind i det samlede samfundsliv, at den virker horisontafkortende ind på både den politisk-økonomisk tænkning, diskurs og kulturformer og ikke mindst står som en spærreballon for formuleringen af politiske veje til at overvinde kapitalismen og dens parasitære samfundstendenser.

Det hører her med til historien, at den liberalistiske ideologis attraktion ikke kan forstås uafhængigt af ”den virkeliggjorte socialismes” implosion i Østeuropa og Sovjet. Her faldt den sidste rest af den traditionelle arbejdsbevægelses fremtidsperspektiv og modstandskraft i grus.

Som det skulle være fremgået, opfatter jeg således ikke begrebet nyliberalisme som en ny selvstændig politisk-økonomisk kategori, men først og fremmest som et begrebsligt koncept for en historisk ganske bestemt ideologisk understøttet strategi i den herskende klasses nødvendige omstrukturering af både de nationale økonomier og af verdensmarkedet på den ene side og i opgøret med arbejderklassens og brede dele af middelklassens styrkepositioner i velfærdsstaten på den anden side. Som den herskende klasses og samfundselitens nødvendige omvej for at restaurere sit klasseherredømme. Som sådan kan nyliberalismen heller ikke fortolkes som en selvstændig social realitet/social orden eller som (en betegnelse for) en særlig virulent udgave af kapitalismen, men alene som begreb for en historisk bestemt form for videreførelse af kapitalismens ekspansionstvang.

Nyliberalismens implosion?

Nyliberalismen som historisk begrænset restaurationsstrategi har været nødvendig som det specifikke og mulige opgør dels med velfærdsstatens skranker for den fri kapitalakkumulation og dels med lønmodtagernes stærke position. Positioner, som blev vundet i opgangsperioden efter 2. Verdenskrig og globalt understøttet af de herskende kapitalmagters statsræson, der byggede på erfaringerne fra krigen og oprydningen i depressionens krisesamfund. Men fordi strategien har været nødvendig og mulig, og selv om den i en kort periode har fremstået som næsten uovervindelig, er det ikke ensbetydende med, at den har været succesfuld.

For det første har strategien og finanskapitalens vækst været medvirkende til at udskyde den radikale omstrukturering af verdensøkonomien, øge krisens dybde og skærpet dens karakter. For det andet har den af samme grund ikke løst sin opgave, nemlig at skabe grundlaget for en ny stor kapitalistisk vækstperiode. Og for det tredje og måske også det vigtigste har strategien med undergravningen af statsmagts reguleringsmuligheder og kapitalens kolonisering af hele samfundslivet paradoksalt nok også svækket samme statsmagts og den herskende klasses fremadrettede muligheder for at inddæmme de sociale spændinger både nationalt og internationalt, der nu skyder sig frem som konsekvens af først finanskrisen, så krisepolitikken og nu strategien for at løse Covid-19 pandemien. Eksempelvis som helt uholdbar polarisering af uligheden.

Statssystemernes sociale integrationspotentiale er blevet svækket. New Public Management som taktisk styringsteknologi som underfunktion af den nyliberale strategi har afstumpet den offentlige sektor, reduceret de offentligt ansattes loyalitet og ødelagt de institutionsformer, der tidligere dels kunne skabe forbindelse til borgerne og dels inddæmme den sociale ulighed og

utilfredshed. I dag skal de samme institutioner konkurrere om bevillinger og om at nå centralt fastsatte mål eller blot holde muligheden for udlicitering fra døren. Sådanne institutioner kan ikke integrere. De kan kun administrere eller virke indenfor et samlet autoriseret volds- og kontrolsystem.

Og på den anden side har den samme strategi, der skulle fremelske den liberale borger og det livsduelige entreprenante individ frembragt en ny rethaverisk og ansvarsløs borgertype, der i stigende omfang oplever sig selv som værende isoleret og i modsætning til statssystemet. Stadigt hyppigere oplever den *"myndiggjorte men isolerede borger"* sig værgeløs overfor statssystemets krav, overfor kontrollen, den snigende mistænkeliggørelse og den permanente trussel om social- og statusmæssig deroute.

Endnu finder disse nye forhold ikke frem til den offentlige diskurs i særlig artikuleret eller kollektiv form. Men det skyldes hovedsagelig, at den omtalte omvæltning enten er gennemført under en forbrugsdrevet højkonjunktur, hvor de foruroligende konsekvenser enten var til at overse eller blev overset eller under "nødretten" efter finanskrisen og nødretten under Covid-19 krisen.

Men nu under pandemiens forhåbentlige efterdønninger, hvor krisen gør brede samfundsgrupper afhængige af et offentligt socialt sikringssystem, begynder konsekvenserne at kunne mærkes langt ind i den del af arbejderklassen og middelklassen, som hidtil har følt sig sikker i deres egen "kreditfinansierede" frihed sikret ved regeringens nyliberale politik.

På det politiske område har strategien affødt en foruroligende invalidering af det politiske demokrati, hvilket nu tærer på frihedsideologiens hidtidige store kredit. Den tidligere omtalte Schumpeterske demokratiforståelse er blevet en konkret realitet. Lige efter bogen har den liberalistiske offensiv afpolitiseret politikken gennem dens juridicering og udgrænset de legitime politiske interesse modsætninger i samfundet som illegitime, hvilket bl.a. har ført til afkoblingen af det politiske liv fra det almindelige samfundsliv. Politik er i dag blevet ensbetydende med kontraktbestemt samfundsadministration.

Og hvad værre er, så har kombinationen af afpolitiseringen af det offentlige liv og dets integrative potentiale og beskyddningen af den kollegiale og professionelle etos i statssystemet fremelsket et behov for øget magtcentralisering – for overhovedet at holde den tiltagende fragmentering og de centrifugale tendenser i ave. På det politiske niveau er der flyttet mere og mere magt fra den lovgivende til den udøvende magt bl.a. gennem flere ministerbeføjelser. En udvikling i åbenlys modsætning med liberalismens eget højprofilerede demokrati- friheds- og decentraliseringsbudskab. Et potentiale for kommende politiske brudflader.

For selv om det over de sidste tyve år er lykkedes for de liberalistiske ideologer at overtage de politiske modstanderes begreber og først tømme dem for meningsfyldt indhold for derefter at integrere dem i deres egen ideologiske

offensiv, er det dog ikke lykkedes dem at begrave befolkningens reale ønske om autonomi, frihed, lighed og (til en vis grad) solidaritet – som borgere.

Det er allerhøjest lykkedes med den neoliberale ideologi at skabe en slags horisontafkortning, hvilket i øvrigt konkret i dag fremtræder som et næsten uoverstigeligt problem for venstrefløjens radikale politiske opposition og teoretisk funderede kapitalismekritik.

Ikke desto mindre stiller frekvensen og antallet af samfundspolitiske brudflader og utålelige modsætninger mellem, hvad der siges fra elitens parnas, og hvad der gøres praktisk politisk, spørgsmålet om den liberale ideologis fremtidige autoritet – som nærværende problem for dominanspolitikken.

Og hvor disse brudflader og åbne spørgsmål indtil nu enten har været sektorielt begrænset og kunne udskammes som illegitime partsinteresser eller kunnet fremstilles som anakronistiske drømme om at vende tilbage til den ”gamle og ineffektive velfærdsstat”, så har de nu med pandemiens gennembrud og nyliberalismens tab af moralsk og intellektuel autoritet fået et konfliktpotentiale, der kan åbne for eller endog frembringe politiske kriser, vi ikke har set længe. Hvilket forstærkes af, at den nyliberale politiske økonomi ikke længere fremstår som den indlysende løsning på kapitalismens vækstproblemer, og at de herskende klasser og samfundseliten så åbenløst er gerådet i omfattende teoretisk og praktisk politisk borgerkrig om en ny strategi og et nyt teoretisk grundlag for at legitimere videreførelsen af kapitalismens samfundsmæssige magtgrundlag.

Uden at drage for vidtgående konklusioner eller bringe næring til mekaniske sammenbrudsforestillinger, mener jeg, at der er grundlag for at tale om den nyliberale strategis begyndende implosion. Først og fremmest begrundet i den overbevisning, at strategien ikke længere kan understøtte den herskende classes omstrukturering af verdensmarkedet og bane vejen for en ny reel akkumulationscyklus. For det andet fordi strategien har undergravet betingelserne for en ny vækstperiode, i og med den hidtidige vækst fortrinsvis har været baseret på omfattende kreditfinansieret forbrug og investeringer i gigantiske spekulationsprojekter uden at skabe et nyt reelt og produktivt investeringsgrundlag. Og for det tredje fordi den nyliberale strategi har undergravet de nuværende store kapitalmagters globale styrke og skabt så grundlæggende uorden i det kapitalistiske verdenssystem, at ingen på nuværende tidspunkt rigtig tør spå om, hvilken form konkurrencen og magtkampen om en ny verdensorden vil tage (blandet andet er Kinas aktuelle styrke blevet en ny ubekendt faktor i kampen om verdensherredømmet). Og for det fjerde har den sociale polarisering antaget et omfang og en dybde, som nu også truer brede dele af middelklassen og som sådan samfundenes klasse-mæssige og politiske, sociale og moralske sammenhængskraft.

For mig at se udgør disse fire grundfaktorer, som endnu kun optræder som tendenser, der dog antager mere og mere konsistent form, de væsentligste indicier på, at den nyliberale strategi ikke længere rækker, og at det ideologiske

hegemoni er i gang med en indre opløsningsproces. Hvor omfattende hegemoniet reelt har været, og hvor dybtgående det har forvredet den brede befolknings politiske og sociale hukommelse, er det af gode grunde vanskeligt at sige noget meget bestemt om. Alene statsdiskussionen og statens regulerende rolle er blevet det hotte tema efter Covid-19 krisen.

Afsluttende overvejelser

Kan vi så bare skrotte begrebet nyliberalisme? Selv om begrebet hovedsageligt er semantisk tomt og overlæsset med vidt forskellige konnotationer, så er begrebet over en lang periode gennemløbet en politisk naturalisering i den almindelige debat, og er af samme grund vanskeligt at komme uden om i dag.

Derfor har jeg først og fremmest bestræbt mig på at bidrage med en positiv bestemmelse af begrebets indhold og samtidig underkaste det et statusskift fra at blive opfattet som selvstændig politisk-ideologisk kategori til det, jeg mener er mere korrekt, et begrebsligt udtryk for den herskende klasses restaurationsstrategi, herunder opgøret med efterkrigstidens ”historiske kompromis” om velfærdsstaten.

Hermed har jeg som konsekvens lagt afstand til de forskellige kontraideologiske dæmoniserings- og konspirationsperspektiver, der efter min opfattelse fejlagtigt er blevet læst og skrevet ind i begrebet med den underforståede politiske dimension, at der på den anden side af nyliberalismen findes en mere human udgave af kapitalismen. Igen underforstået – at nyliberalismen har været historisk arbitrær. Hvorfor en ny æra med social og human regulering af markeds kræfterne – som om de eksisterer i bred almindelighed – er et nødvendigt og derfor muligt alternativ til den mere ”rå version af kapitalismen”.

Sådan forholder det sig ikke. Nyliberalismen har fra sin tidlige introduktion i samfundsdebatten udgjort en central del af den herskende klasses konkrete og historisk betingede bestræbelser for at redde sin egen samfundsformation og magt. Indtil nu er det lykkedes at bevare og ovenikøbet udbygge magten. Men det er ikke lykkedes at restaurere og restrukturere kapitalismens økonomiske grundlag, rydde op i finansverdenen og omorganisere magtgrundlaget internt i de herskende klasser.

Selvfølgelig findes der kapitalistiske løsninger på profittens vækstproblematik. Problemet er, at de ligger indenfor det perspektiv, som den herskende klasse i sin tid veg tilbage fra at forfølge, og som genererede den ”mellemvejsstrategi”, som har fået betegnelsen nyliberalisme – afvæbning af forestillingerne om den demokratiske socialstat uden åben konfrontation med den brede befolkning, som hverken før eller nu længere kan forestille sig et liv uden social tryghed, velfærd og demokratisk indflydelse.

Noter

- (1) De nævnte forfattere har alle beskæftiget sig indgående med begrebet neoliberalisme for opfattelser spændende fra klassisk marxistisk samfundsforståelse (eksempelvis Harvey og Sergio Cánara Izquierdo) i den

- ene pol til (Dumeníl og Lapavistas') epokalskifte i den anden pol. Herimellem ligger der som i et spektrum et væld af forskellige definitioner, hvor hovedparten er af instrumentel journalistisk karakter. Det siger selv, at de afledte politiske strategier er af afgørende betydning.
- (2) F. A. Hayek's opsummering af striden i 30'erne i introduktionen til første udgave af *The Road to Serfdom* 1944 og de efterfølgende afsnit, der indeholder et opgør med Roosevelts økonomisk politik og statsopfattelse. Herunder det "kollektive element".
  - (3) Trods store forskelligheder i deres respektive filosofiske grundopfattelser tegner Locke, Hume og Kant hver deres svar på: "individets og frihedens problematik".
  - (4) Frihed-Lighed-Broderskab, konstitutionalismen og menneskeretten ændrer karakter i den franske revolution fra 1789 til 1794, hvor der i perioden og især efter Napoleon sker et skred i accenten fra broderskab til borgerlig frihed og lighed som formelle juridiske begreber og fremstillingen af borgeren som singulært individ.
  - (5) Frit efter Margaret Thatchers berømte dictum: Der findes ikke samfund men alene ansamling af individer. Bemærkningen var vendt mod omkvædet om det "samfundsmæssige fællesskab", hvor det i øvrigt lå i den nyliberale retorik, at fællesskaber skal forstås som aggregater. En betydning, der er fremherskende i dag. Dog udfordret kraftigt under Covid-19 pandemien.
  - (6) Man kunne måske påstå, at der var en interesse i at bevare et stærkt statsapparat, hvis primære opgave nu blot skulle være ikke at stå for og formidle fællesskabet, men at fastholde presset imod individet for at "individualisere" samfundslivet. Se eksempelvis begrundelserne for fritvalgsloven og strukturreformen.

Gravmæle over det (ny)liberale Danmarks klimapolitik efter Corona-krisen?

Af Gregers Andersen

Med udgangspunkt i klimapolitikken kritiseres det (ny)liberale Danmark i denne artikel.

Gregers Andersen fremstiller et program for en omfattende kritik af den danske nyliberalisme som regeringspolitik eksemplificeret ved perioden, hvor Lars Løkke Rasmussen stod i spidsen for det blå Danmark. Det hævdes, at vi i den periode havde en nyliberal regering, der svigtede klimaet, skabte større ulighed og mere træthed i samfundet – alt sammen i jagten på skabelse af flere iværksættere. Nyliberalismen som regeringsmagt er måske væk, mens dens effekter er ikke, og derfor må kritikken af den ikke glemmes. Der peges på, at hvis man vil videre, er det vigtigt at gentænke hele forestillingen om fx forbrugets rolle. Og at huske, at nyliberalismen har gennemtrængt mere end blot politikken, men også kulturen. Teksten er et uddrag af Gregers Andersens seneste bog Frihed, lighed og bæredygtighed. (1) Den er med forfatterens tilladelse lettere bearbejdet og opdateret af redaktionen til denne lejlighed.

På en blæsende og våd decemberaften i 2019 skrev Folketingets partier historie. Sammen præsenterede de - med undtagelse af Liberal Alliance og Nye Borgerlige - en bindende klimalov, der skal sikre, at Danmarks drivhusgasudledning i 2030 er reduceret med 70 procent i forhold til 1990-niveau. (2) Aftalen markerede et slags vendepunkt i dansk politik. Efter årtier med halvhjertede reaktioner på klimavidenskabens advarsler signalerede aftalen et nyt spirende klimaengagement blandt danske politikere. Et engagement, der i høj grad var vakt til live af skolestrejker, klimamarcher og andre folkelige protester og af et folketingsvalg, der havde belønnet Folketingets mest klimatalende partier med den politiske magt over Danmark.

Efter halvandet år fremstår det politiske mod til at efterleve engagementet allerede en smule falmet. Ikke blot har Dansk Folkeparti - ét af partierne bag aftalen - tilkendegivet, at de ikke længere støtter dens målsætning. (3) Også den socialdemokratiske regering har - til dens støttepartiers stigende utilfredshed – tøvet med at følge nogle af Klimarådets mest centrale anbefalinger. (4) Heller ikke regeringens egne forslag har rummet en idérigdom eller ambition, der for alvor vil accelerere omstillingen af Danmark. (5) Og som man kunne forvente af en regering, der bl.a. kom til magten på et løfte om atter at gøre Danmark til "en grøn stormagt". (6)

En af årsagerne til, at det er gået sådan, skal helt åbenbart findes i Corona-krisen. Efter blot nogle få måneder med pandemi var det ikke længere den grønne omstilling, der fyldte den offentlige debat, og havde de fleste danske politikeres fokus. Nej, det var i stedet, hvordan man kunne få dansk

økonomi tilbage på sporet ved at stimulere et forbrug og en produktivitet, som mildest talt ikke er bæredygtigt. Statsminister Mette Frederiksen gik endog så vidt som til at bede danskerne om at ”udvise fædrelandskærlighed ved at svinge dankortet”. (7) Mens aftalen om den såkaldte ’sommerpakke’ repræsenterede regeringens og de fleste øvrige partiers mere konkrete forsøg på at få danskerne til at efterkomme statsministerens bøn. (8)

Men hvorfor egentlig denne iver efter at vende tilbage til ’business as usual’? Den giver selvfølgelig mening, hvis man sætter sig i dansk luftfarts eller nogle af landets konkurstruede virksomheders sted. Eller hvis man er nationaløkonom, aktieanalytiker eller bankmand og vant til at tænke økonomisk vækst som en slags naturlov, der hellere før end siden skal genetableres. Men hvad nu hvis man ser lidt mere generelt på det? Er det så ikke tydeligt, at nedlukningen i Danmark og i mange af verdens øvrige lande også havde nogle positive konsekvenser?

International forskning har f.eks. vist, at drivhusgasudledningen i gennemsnit var 17 procent lavere end året før i en række af de lande, hvor Corona-krisen medførte nedlukning. (9) Mens Corona-krisen - omend på en trist baggrund - også gjorde det helt tydeligt, hvor afhængigt det danske samfund såvel som andre samfund rundt omkring i verden er af nogle jobfunktioner, som hverken trækker de højeste lønninger eller de største overskrifter. Ja, hvordan nogle af de mest afgørende samfundsborgere i denne situation hverken viste sig at være succesrige iværksættere eller højtbetalte virksomhedsledere og finansfolk, men butiksansatte, sygeplejersker og politibetjente. Endelig gav nedlukningen mange mennesker mere tid til at være sammen med dem, de elsker. For første gang i umindelige tider fik mange danske familier pludselig mulighed for at finde nogle nye meningsfulde måder at være sammen på.

I lyset af alt dette er en hastig tilbagevending til ’business as usual’ derfor heller ikke det bedste svar, som Corona-krisen efterlader os med. Som den franske filosof Bruno Latour har beskrevet det, ”har nedlukningen paradoksalt nok befriet os fra nogle af vores dårligste vaner”. (10) Derfor vil en hastig tilbagevending til ’business as usual’ ifølge Latour også blot få os til at føle os ”som en fange, der efter midlertidig udgang, finder det endnu mere ulideligt at vende tilbage til sin fængselscelle”. (11) Af samme grund synes det i denne situation relevant at minde om, hvad det var, vi kom fra. Ja, hvad det egentlig vil sige at vende tilbage til en politisk styring, der ikke rummer noget alternativ til ødelæggelsen af klodens klima og miljø, til den voksende økonomiske ulighed og den stigende mangel på tid til at være sammen med dem, man elsker.

Nærmere bestemt vil jeg vende mig mod tiden før folketingsvalget den 5. juni 2019. Sagen er nemlig den, at vil vi forstå, hvordan frihed, lighed og bæredygtighed i Danmark politisk er blevet begrænset, er de liberale partiers seneste regeringsperiode et godt sted at starte. Man kunne tage sit udgangspunkt i politikken under de sidste to Løkke-regeringer. Dels for

dermed at advare om, hvad det er, vi helst ikke skal tilbage til. Dels for derfra at kigge fremad mod, hvordan vi som borgere i Danmark bedst får skabt nogle markante politiske og kulturelle forandringer. For sådanne forandringer er er brug for. Ikke blot hvis de politiske skåltaler om Danmark som en grøn stormagt skal blive til virkelighed. Men også hvis det skal blive muligt for os at leve mere frie liv i et mere økonomisk lige og retfærdigt samfund.

At netop de liberale partier generelt skulle have gjort vores liv som danskere mindre frie, vil her for nogen nok komme som en overraskelse. Er liberalisme måske ikke netop synonym med mere frihedsskabelse? Svaret er, at det er liberalisme nok af navn. Men under de sidste to Løkke-regeringer var den det ikke af gavn for langt de fleste danskere. Tværtimod giver det ikke mening at undersøge, hvordan frihed, lighed og bæredygtighed i Danmark politisk er blevet begrænset, uden at tage dette paradoks med i betragtning. Vi må i stedet spørge: Hvorfor politikere, der benævner sig selv liberale, har vist sig mere end villige til at lægge beslag på mere og mere af vores frihed? Såvel som vi i denne henseende må undersøge, hvordan de liberale partiers seneste regeringsperiode var præget af politik, som havde til hovedformål at optimere den enkelte danskers produktivitet og arbejdsudbuddet for nationen som helhed.

På den anden side giver dette os ingen fuldstændig forklaring på, hvordan vores mulighed for at leve meningsfulde liv blev indskrænket i de liberale partiers seneste regeringsperiode. Faktisk er det, som jeg ser det, kun én af tre nøgler til at forstå, hvordan de to sidste Løkke-regeringer gjorde vores liv mindre meningsfulde. For én ting er, at disse regeringer igen og igen stod bag politik, der pressede arbejdsmængden i vejret. Nogen andet er det, som de gjorde for at gavne den private jobskabelse. Her støder vi nemlig på idéen, at alle danskere dybest set rummer et iværksætterpotentiale, som kun venter på at blive frisat. En idé, som er vigtig i denne sammenhæng, fordi den i realiteten højst frisatte dem, der reelt rummede et sådant potentiale. Mens den hos mange andre blot skabte en fornemmelse af, at deres liv var mindre meningsfulde end de, som kunne høste Løkke-regeringernes økonomiske anerkendelse.

Alligevel giver det ikke så meget mening at kritisere de to sidste Løkke-regeringers bestræbelser på at optimere arbejdsudbuddet og frisætte danskernes iværksætterpotentiale uden at inkludere et tredje element. For sagen er den, at disse bestræbelser næppe ville have haft den samme tilslutning - hverken i befolkningen eller internt i de liberale partier - om ikke der også havde været en 'gulerod': En politisk formuleret belønning, som man stillede danskerne i udsigt for at øge deres arbejdsbyrde og samtidig den økonomiske ulighed. Hvori bestod da denne belønning? Jo, den bestod groft sagt i udvidede forbrugsmuligheder. Mere frihed i forbrug var simpelthen den belønning, som de liberale partier gang på gang gav i kompensation til danskerne for at øge deres arbejdsbyrde og for økonomisk at anerkende nogle af dem langt mere end andre.

Det vil måske derfor også komme som yderligere en overraskelse, at det netop er her, vi finder en tredje nøgle til at forstå, hvordan de to sidste Løkke-regeringer gjorde vores liv mindre meningsfulde. For er udvidede forbrugsmuligheder ikke altid i sig selv et gode: Noget, som får os mennesker til at føle sig mere frie og gør vores liv mere meningsfulde og lykkelige? Det skulle man måske tro. Men i en verden ramt af omfattende af klima- og miljøproblemer er virkeligheden desværre mere kompleks. Her betyder det rent faktisk noget om de forbrugsmuligheder, som man tilbyder sine borgere, er mere eller mindre bæredygtige. Det liberale Danmark under Løkkes ledelse forstod imidlertid aldrig dette. For i bytte for mere arbejde og stigende økonomisk ulighed gav det dybest set os danskere nogle udvidede beføjelser til at forbruge endnu mere tåbeligt. Faktisk vil jeg gå så vidt som til at påstå, at Løkkes to sidste regeringer ikke bare gav de fleste danskere mindre frihed til det vigtigste i livet. Men også at de vekslede denne frihed til en frihed til mere idioti: Til nogle forbrugsmuligheder, der i en verden ramt af accelererende klima- og miljøproblemer, var lige så vildt uansvarlige, som de var fordrende for en følelse af meningsløshed.

Når det er sagt, har vi her at gøre med mere end blot væsentlige årsager til det samlede nederlag, som de liberale partier led på valgaftenen den 5. juni 2019. Udvider vi linsen en smule, er det, vi ser, i virkeligheden også konturerne af en krise, som rækker endnu videre. Ja, som ikke bare berører dansk politik, men mere generelt gennemtrænger liberalismen som ideologi. Denne krise udspringer både af forandringer, som er sket i liberalismen selv, og i måden, som den nu i forhold til tidligere fortolkes på. Den udspringer af en række kritiske fænomener, som længe har taget til i styrke. Nærmere bestemt kan man hævde, at liberalismen i sin forvandling til nyliberalisme har vist sig ude af stand til at løse nogle af de mest fundamentale problemer, som vi som individer, samfund og verden i dag står over for. Ja, hvordan det voksende diagnoseboom i psykiske lidelser, den tiltagende økonomiske ulighed og de accelererende klima- og miljøproblemer reelt er fænomener, der underminerer nyliberalismens legitimitet som politisk styreform og derfor også i stigende grad udfordrer det liberale Danmark.

Før vi diskuterer disse fænomener og de to sidste Løkke-regeringers politik, må vi dog først bevæge os en smule tilbage i tid. For mere gennemgribende at kunne begribe sammenhængen imellem valgresultatet den 5. juni 2019 og liberalismens aktuelle krise, er det nemlig nødvendigt at forstå, hvordan liberalismen historisk har forandret sig. Eller rettere: Hvordan fortolkningen af den generelt forandrede sig radikalt i løbet af det 20. århundrede. Mere konkret betyder det at optrække nogle hovedlinjer i liberalismens forvandling til neoliberalisme. Herved håber jeg nemlig at kunne udstille nogle rødderne til den politik, som under Løkkes ledelse generelt gjorde danskernes liv mindre frie, mere ulige og mindre bæredygtige og derved også mindre meningsfulde.

Lad mig tage udgangspunkt i de to sidste Løkke-regeringers bestræbelser på at øge arbejdsudbuddet. Disse bestræbelser har haft store konsekvenser for danskernes mulighed for at kunne føle sig frie. Ja, de har ligefrem hen over vores hverdag kastet nogle negative skygger, der har været medvirkende til dannelsen af det, som den tysk-koreanske filosof Byung-Chul Han har kaldt for et "træthedssamfund". (13) Det vil sige et samfund, hvori flere og flere føler sig udbrændte, og hvor der over længere tid derfor også har været et boom i diagnoser som stress, angst og depression.

Samtidig var noget af det mest karakteristiske ved de to Løkkeregeringer og deres nærmest kultiske dyrkelse af iværksættere. Ja, at de sammen med resten af det liberale Danmark igen og igen fandt trang til at fremmane et billede af iværksætteren som den perfekte samfundsborger. Hvor en af neoliberalismens tidlige mestertænkere, den østrigske økonom Friedrich Hayek, beklagede sig over manglen på "en liberal utopi", udstiller det liberale Danmarks iværksætterdyrkelse under Løkkes sidste år ved magten derfor også en helt anden virkelighed. (14) For ikke blot var den nyliberale formning af vores samfund i disse år tæt koblet til en række forestillinger om, hvordan det gode samfund og dets helte så ud. Disse forestillinger prægede reguleringen af vores liv på måder, der førte til mere økonomisk ulighed.

Skal vi for alvor forstå de sidste to Løkke-regeringers politik, kan vi dog ikke nøjes med kun at tale om tabere og vindere. Tværtimod vil det være unfair, om vi udelukkende reducerede denne politik til en ambition om at skabe et mere splittet samfund. Man bør også vende blikket mod forbrugssamfundets rolle som bindingsværket i de to sidste Løkke-regeringers politik. Nærmere bestemt mod, hvordan de to sidste Løkke-regeringers politik ikke bare forsvarede klima- og miljøbelastende forbrug som om der var tale om en ukrænkelig frihedsrettighed. De to sidste Løkke-regeringer gav på en række områder også danskerne lov til at forbruge endnu mere klima- og miljøbelastende.

Derfor mangler vi overvejelser om, hvad det for os danskere egentlig vil sige at kæmpe for en bæredygtig fremtid. En sådan fremtid vil nemlig kræve, at nyliberalismens dominans i dansk politik endegyldigt får en ende.

Når det er sagt, ved jeg godt, at jeg ikke vil være den første til at kaste et kritisk blik på nyliberalismen. Generelt er der de seneste år skrevet meget om, hvordan nyliberalismen dominerer samfundet verden over. Og selv berørte jeg i min forrige debatabog *Grænseløshedens Kultur* (2016) også den omfattende magt, som nyliberalismen har haft i verden fra 1980 og frem. Så man kunne fristes til at spørge: Er der overhovedet et behov for at fortsat at beskæftige sig med nyliberalismen? Ja, det synes jeg, der er. Årsagen er helt enkelt, at nyliberalismen er mere end en politisk styreform. Den er også specifikke måder at se, føle, begære, tænke og tale på. Det er bl.a.

derfor den har formået at brede sig fra den politiske styring af staten til stort set alle de måder, vi i dag lever på.

Noter

1. Gregers Andersen ”Frihed, lighed og bæredygtighed”. København 2020
2. Danmark har fået en aftale om en ambitiøs og bindende klimalov. Kefm.dk 2019
3. DF vil skrue ned for Danmarks 70 procents klimamål i lyset af Coronakrisen, jp.dk 2020
4. Regeringen afviser CO2 afgift i kommende klimaudspil. Finans.dk 2020. Dan Jørgensen trodser klar anbefaling – vil ikke trække stikket på dansk olieeventyr endnu. TV2.dk 2020
5. Regeringens storstilede klimaplan bidrager til en brøkdel af CO2 målet ing.dk 2020
6. Danmark skal igen være en grøn stormagt. Socialdemokratiet.dk 2019
7. TV2 news 14. maj 2020
8. Bred aftale om genopretning af dansk økonomi og udfasning af hjælpepakker
9. Temporary reduction in daily global CO2 emissions during the Covid-19 forced confinement nature.com 2020
10. Bruno Latour. Are you ready to extract yourself from the Economy? Bruno Latour.fr 2020
11. Ibid
12. En af hans bøger bærer på dansk således titlen Træthedssamfundet (Müdigkeitsgesellschaft, 2011). jf. Byung-Chul Han Træthedssamfundet, Møller 2012
13. Nicholas Wapshott, Keynes Hayek. W.W. Norton & Company 2011

Historien om dansk kapitalisme Del 2. Nyliberalismen efter 1982

Af Anders Lundkvist, politisk økonom

Socialdemokratiet havde regeringsmagten i langt de fleste år efter 1957; politikken var overvejende Keynesiansk, hvilket i krisetiden efter 1973 betød en ekspansiv finanspolitik, med øget offentligt forbrug og offentlige investeringer. Overhovedet var ideologien at velfærdssamfundet skulle udbygges. Derfor fik den offentlige sektor stedse større vægt.

I 1982 kom Schlütter så til magten. Roret blev lagt om, først med fastkurspolitikken, der betød at økonomien ikke kunne stimuleres med devalueringer, til gavn for beskæftigelsen; arbejdsløsheden falder ganske vidst i de første år - hjulpet på vej af en udenlandsk højkonjunktur - men fra 1986 vokser den igen og når et maksimum på 12,4% i 1993.

Økonomien liberaliseres. I midt-firserne tilslutter Danmark sig det Indre Marked, hvilket betyder at kapitalen sættes fri, dels for egentlige kapitalbevægelser, dels for handel med varer- og tjenesteydelser (der overvejende varetages af multinationale selskaber). Denne frigørelse - eller mægtiggørelse - af kapitalen er det definatoriske kendetegn ved nyliberalismen; de øvrige elementer, såsom privatiseringer og kommercialisering af den offentlige sektor, bliver først mulig efter dette magtskifte.

Lidt senere (omkring 1990) dereguleres den finansielle sektor, idet de traditionelle mure mellem pengeinstitutter, realkredit og forsikring nedbrydes. Kapitalere kan nu investere, hvor de vil og i hvad de vil.

1994-2000 er den socialdemokratiske regering under Nyrup ved magten, men det ændrer ikke hovedtendensen, tværtimod er det i disse år at de helt store privatiseringer gennemføres, især den elektroniske infrastruktur (TDC).

Tabel 7 fortæller om tendensen for de tre hovedsektorer i perioden efter 1982.

Tabel 7. Fordelingen af BFI på de tre sektorer 1982-2015, procenter

% af BFI	1982	1988	1994	2000	2007	2015
Offentlige sektor	30,6	29,3	29,8	27,2	26,1	26,0
Selskaber	45,0	50,0	51,1	55,5	58,8	59,1
Ikke-kapitalistisk produktion	21,9	18,6	17,7	14,7	12,8	12,4
Residual	2,6	2,1	1,4	2,6	2,3	2,5
I alt	100	100	100	100	100	100

Kilde: Hovedkilden er Statistikbanken, NAT03, der har tal for selskaberne og 'husholdningerne', som stort set svarer til enkeltmandsvirksomheder. For den offentlige sektor er kilden Statistikbanken, NAT03 (1982 og 88), OFF14 (1994 og frem); for detaljer se Lundkvist (2017) *Dansk kapitalisme*, ss. 265f. Der er databrud mellem 1988 og 94, fordi den offentlige sektor efter 1994 opgøres lidt anderledes; det skønnes ikke at have den store betydning. 'Selskaber' er private selskaber, idet de offentlige er placeret under den offentlige sektor. Andelsforeninger er nu blevet kapitalistisk orienterede andelsselskaber.

Den store historie er, at den kapitalistiske sektor øger sin vægt ganske betydeligt i den nyliberale æra, nemlig med næsten 15 procentpoint.

Produktionsmåden i Danmark bliver således langt mere kapitalistisk domineret. Dette er sket på bekostning af den offentlige sektor, der er gået knap 5 procentpoint tilbage, med en tilbagegang på omkring 2 procentpoint for både offentlige tjenester og offentlige virksomheder. Men især er det gået ud over den private, men ikke-kapitalistiske sektor, der har lidt et tab på næsten 10 procentpoint i relativ vægt. De traditionelle selvejere – gårdmanden, husmanden, den lille købmand eller håndværker – går under som klasse, og det kan ikke kompenseres af småvirksomheder indenfor service (fx pizza eller IT-konsulenter). Disse selvejere erstattes med de mere upersonlige selskaber. Som Marx forudså, udkonkurreres de små virksomheder af den store kapital. Når udviklingen er så kraftig i den nyliberale periode skyldes det naturligvis, at den reducerede offentlige regulering (den øgede liberalisering) giver mere konkurrence, således at de store fisk lettere kan spise de små. Den rene modsætning mellem demokratisk og kapitalistisk styring tegner sig stadig tydeligere.

Vi ser også at finanskrisen har stoppet disse tendenser; krisen har også været en krise for den kapitalistiske produktionsmåde. Siden 2007 er økonomiens grundstrukturer frosset fast.

Lad os nu se på de strukturelle ændringer indenfor denne styrkede kapital. Den danske kapitalisme oplever nogle *kraftige koncentrationstendenser i den nyliberale æra*.

Vi analyserer først den økonomiske magt på de *forskellige markeder*, fra landbrug til bankforretninger, hvor der konkurreres mere eller mindre. Vi undersøger i hvilken udstrækning markedet sætter vilkårene for virksomhederne (fuldkommen konkurrence) eller virksomhederne bestemmer over markedet ('markedsmagt', mest ekstremt ved monopol). Dernæst går vi bag om markedet og virksomhederne, til den kapital der kontrollerer disse. Spørgsmålet er nu ikke, hvem der har magt over markedet, men hvem (eller hvad) der har magt over virksomhederne. Vi ser ikke længere på de enkelte markeder og deres virksomheder, men på hele økonomien, den *danske kapitalisme*.

Dette er meget forskellige spørgsmål, for det kunne jo tænkes – teoretisk set – at der er næsten fuldkommen konkurrence på 5.000 markeder, fordi der er 20 lige store virksomheder der konkurrerer på dem alle, men det giver selvfølgelig en stor forskel mht. den økonomiske magtkoncentration om alle virksomheder er uafhængige af hinanden (således at der er i alt 100.000 selvstændige virksomheder), eller om det er de samme 20 der opererer på alle

markeder; og i det sidste tilfælde om de 20 er selvstændige eller forbundet i et netværk af krydseje, kæder og strategiske alliancer (eller måske ejet af samme kapitalfond). Det kan tænkes at magten på markedet er spredt, men magten over den danske kapital koncentreret.

Vi ser altså først på *markedskoncentrationen*. Har der været en tendens til at konkurrence afløses af store virksomheders markedsmagt?

Konklusionen af min undersøgelse er som følger (2):

1) Indenfor den primære sektor er landbrug, fiskeri og råstofudvinding blevet betydeligt mere koncentreret. Dette er oplagt indenfor landbruget, hvor aktieselskaber og sammenlægninger er blevet tilladt, så erhvervet nu præges af store svinefarme mm.

2) Indenfor den sekundære sektor (varefremstilling) er koncentrationen øget meget betydeligt for industrien. Når vi ser på gennemsnittet for de forskellige underbrancher viser det sig at de 3 største virksomheder har øget deres andel af omsætningen fra 33,4% i 1985 over 42,7% i 2007 til 53,4% i 2015; de tilsvarende tal for de ti største virksomheder er 51,5%, 60,5% og 71,9%.

3) Indenfor den tertiære sektor (service) - der nu er den helt dominerende i dansk økonomi - er koncentrationen steget væsentligt for handel, teletjeneste og transport. I 2000 vurderede Erhvervsministeriet:

Servicesektoren er præget af mange små virksomheder. Men derfor er servicevirksomheder ikke nødvendigvis selvstændige 'øer'. Således indgår næsten halvdelen af servicevirksomhederne på den ene eller anden måde i faste samarbejdsstrukturer. 22% indgår i en egentlig koncernstruktur. 6% af virksomhederne er baseret på et franchise- eller licenskoncept. Endelig indgår 35% af virksomhederne i andre faste alliancer – fx en kæde, et fast samarbejdsnetværk eller lignende. Erhvervsministeriet (2000) Service i forandring, s. 97.

Hvad enten økonomisk samarbejde om markedsdeling etc. er godt eller skidt, så er det det modsatte af konkurrence.

Det ovenstående dækker kun en del af brancherne, fordi der ikke er mange tal for service-sektoren, men det har været svært at finde eksempler på faldende koncentration, med forretningsservice som sandsynlig undtagelse.

Vi kommer nu til *kapitalkoncentrationen*.

Tabellen nedenfor angiver de *største selskabers vægt i økonomien* ved at sætte deres omsætning i relation til BNP. De 10 største omfatter både finansielle og produktive, de 50 største kun de produktive virksomheder.

Tablet 8. De største selskabers vægt 1980-2015

	1980	2000	2006	2015
10 største omsætning/BNP	20%	-	48%	45%
50 største omsætning/BNP	-	45%	70%	75%

Kilde: Tallet for 1980 stammer fra Iversen (2005) *25 år som revolutionerede dansk erhvervs- liv*, Den Jyske Historiker, nr. 109. Senere tal er fra Børsens magasin 'Business', Top1000 listen (eller Guld500), diverse årgange. Offentlige virksomheder er naturligvis ikke medreg- net.

I 1980 havde de 10 største danske virksomheder (koncerner) således en sam- let omsætning, der svarede til 20% af BNP; listet efter størrelse drejede det sig om ØK, FL Smidth & Co, FDB, ESS-FOOD, DLG, Lauritzen-koncernen, Dansk Esso, De Danske Sukkerfabrikker, Handelsbanken og Dansk Shell. I 2006 var de 10 størstes omsætning vokset til at udgøre 48% af BNP, og de 10 udgjordes nu af A. P. Møller-Mærsk (inkl. Dansk Supermarked), Danske Bank, ISS, Danish Crown, TDC, Arla Foods, Carlsberg, Nykredit Holding, Novo Nordisk og Coop Danmark; og antallet af ansatte hos de 10 største er samtidig vokset fra 83.000 i 1980 til ikke mindre end 628.199 i 2006, især grundet en voldsom ekspansion i udlandet (alene ISS har 363.000 ansatte).

Kapitalismens krise efter 2006 har standset denne tendens; faldet til 45% i 2015 skyldes også at Dansk Supermarked i 2014 blev en selvstændig virk- somhed, idet APM solgte de fleste af sine aktier. I 2015 var de 10 største A.P. Møller-Mærsk, Danske Bank, Novo Nordisk, Arla, ISS, Carlsberg, DLG, Da- nish Crown, Dansk Supermarked og USTC (energi).

For udviklingen efter 2000 er der tal for de 50 største *produktive* virksomhe- der. Det ses at de har øget deres vægt væsentligt mellem 2000 og 2006, der- efter i mere afdæmpet form.

Endelig kan vi se på den egentlige *koncentration af kapitalen* (ovenfor målte vi ud fra omsætningen) indenfor de produktive selskaber, jf. Tabel 9, der re- laterer de 10 størstes kapital (balance) til de samlede aktiver for disse selska- ber.

Tabel 9. De 10 størstes kapitalandel blandt produktive selskaber 2001, 2006 og 2014

Produktive virksomheder	2001	2006	2014
10 størstes kapital/samlede kapital	22,3%	34,2%	30,6%

Kilde: De 10 størstes kapital (balance) er fra Børsens Top1000 listen, de produktive selska- bers samlede aktiver fra Statistikbanken.NASF.

Kapitalkoncentrationen er således øget kraftigt frem til 2006, men derefter aftaget lidt.

Læren fra de to tabeller er, at de største selskaber har øget deres økonomiske magt siden 1980, og især siden 2000, men at denne tendens er stoppet efter at kapitalismen gerådede i krise efter 2006.

Alle de nævnte virksomheder er multinationale selskaber, og ofte stammer mere end halvdelen af omsætningen fra udlandet. Tallene fortæller derfor en historie om disse danske virksomheders stejlt stigende økonomiske og politiske magt, men angiver ikke i sig selv stigende indflydelse på det danske marked. At udtale sig om dette sidste ville kræve en adskillelse af danske og udenlandske aktiviteter.

Vi kommer nu til den absolutte top i danske kapitalisme.

A.P.Møller-Mærsk (APM) er den suverænt største indenfor den produktive kapitalisme. Koncernens vægt i den danske økonomi var voksende frem til finanskrisen: Omsætning (inkl. Dansk Supermarked) udgjorde i 2002 37% af den samlede omsætning for de 10 største selskaber i Danmark, en andel der i 2006 var steget til 46%. I 2015 var denne omsætningsandel imidlertid faldet drastisk, nemlig til 27%; frasalget af Dansk Supermarked i 2014 forklarer knap 6% af denne tilbagegang, resten må tilskrives finanskrisen generelt og de faldende oliepriser specielt.

Danske Bank (DB) indtager en tilsvarende dominerende stilling på det finansielle område. Efter en række fusioner og opkøb de sidste 20-30 år havde koncernen i 2014 en vægt indenfor den finansielle sektor på 27½%, målt på balancen. Hvor meget den nylige hvidvask-skandale og de efterfølgende retssager vil skade DB, er ikke til at vide i øjeblikket.

APM ejer omkring 20% af DB's aktiekapital, og da de øvrige aktier er spredt på mange ejere er dette mere end nok til at have kontrol, for et par år siden illustreret ved at APM fik bestyrelsesformanden i DB fjernet i forbindelse med hvidvask-skandalen. APM vejer således tungt indenfor den produktive kapital og kontrollerer via DB en stor del af den finansielle kapital. *Denne centralisering af den økonomiske magt er formentlig enestående*, fx er magten langt mere spredt i sammenlignelige mindre økonomier, for slet ikke at tale om store økonomier som den franske eller amerikanske; dette ændres ikke af, at de to koncerner har haft store problemer i de sidste år. Hvordan denne økonomiske magt oversættes til politisk magt er velkendt, især i forbindelse med olieaftaler med den danske stat. Hvis Danmark – således som de nyliberale ønsker sig det – var én stor forretning, ville det være en underdrivelse at kalde APM for 'markedsførende'.

Lad os til slut trække den finansielle sektor frem til særskilt behandling, så vi kan sammenligne med tidligere perioder og afgøre om den finansialisering, der så småt begyndte efter 1957 er fortsat. Det er den.

Tabel 10 fortæller historien.

Tabel 10. Den finansielle sektors balance/BFI 1957-2014

Mia. kr	1957	1982	1994	2000	2007	2014
Samlede balance i den finansielle sektor	35,9	859	2.785	4.902	10.062	12.549
BFI	32,67	437,0	862,2	1.138,5	1.473,3	1.667,8
Balance/BFI	110%	197%	323%	430%	682%	752%

Kilde: Finansrådet, dk ('sektoren i tal').

Tallene er for *hele* den finansielle sektor, og angiver derfor en højere vægt end for den egentlige finanskapital. Dette gælder 1957, hvor finanskapitalens vægt kun var 44%, men derefter er hele den finansielle sektor blevet subsumeret under finanskapitalen. Det skyldes at sparekasser og realkredit er blevet til selskaber og dermed har mistet deres tidligere foreningspræg, hvor brugerne havde stor indflydelse. Det skete omkring 1990.

Vi ser altså at finansialiseringen er nærmest eksploderet siden 1982, så sektorens balance nu er 7-8 gange så stor som realøkonomien (BFI).

Koncentrationen indenfor sektoren øgedes fra 2001 til 2007, idet markedsandelen for Danske Bank koncernen (der også inkluderer Realkredit Danmark og Danica Pension) voksede fra 29% til 33%, målt på balancen, men derefter er andelen faldet tilbage til 27½% i 2014; bankens problemer begyndte altså noget før hvidvask-skandalen. Nr. 2 har været Nykredit koncernen, hvis vægt har ligget på konstant 11%; nr. 3 var Nordea koncernen, der er gået relativt tilbage fra 10½% i 2000 til 6½% i 2014 (2).

Det store billede af dansk kapitalismes historie

Vi kan nu sammenfatte udviklingen, idet jeg fokuserer på den offentlige og den kapitalistiske sektor.

Tabel 16. Den offentlige og kapitalistiske sektor 1901-2015, procenter af BFI

	1901	1957	1982	2015
Offentlige sektor	9	15,7	30,6	26,6
Kapitalistiske sektor	23	33,0	45,5	59,1

Kilde: Tabel 3, 6 og 7. Der er databrud i 1982, fordi vi nu skifter fra en metode baseret på brancher til én baseret på ejerforhold.

De fire perioder har forskellig længde, så for at få et præcist indtryk af udviklingen må vi beregne den årlige fremgang i procentpoint i perioderne.

Stækket kapitalisme 1901-1957 (56 år): Årlig vækst i den offentlige sektor på 0,1 procentpoint, i den kapitalistiske sektor på knap 0,2 procentpoint.

Velfærdskapitalisme 1957-1982 (25 år): Årlig vækst i den offentlige sektor på 0,6 procentpoint, i den kapitalistiske sektor på knap 0,5 procentpoint.

Nyliberal kapitalisme 1982-2015 (33 år): Årlig vækst i den offentlige sektor på -0,1 procentpoint, i den kapitalistiske sektor på godt 0,4 procentpoint.

Udviklingstempoet i den offentlige sektor kan ikke overraske, ej heller at den kapitalistiske udvikling forløber meget langsomt frem til 1957, især sammenlignet med årene derefter. Det er lidt mere opsigtsvækkende, at tempoet i den kapitalistiske udvikling under den nyliberale kapitalisme forløber marginalt langsommere end under velfærdskapitalisme. Kapitalen sættes jo fri til at udfolde sig, så hvad er sket? Svaret er simpelt, nemlig krisen i 2008, hvorefter kapitalismen har stået bumstille, kvantitativt set.

Noter

1. Anders Lundkvist (2017) Dansk kapitalisme, ss. 224-246.
2. Kilden er bankernes hjemmesider.

”No vax”. En italiensk variant i den sene neoliberalismes tidsalder.

Gert Sørensen, seniorforsker

Af de meldinger, der indløber, får man det indtryk, at vaccineudrulningen er ved at nå en mur, endnu inden man er nået til vejs ende.

USA og UK, to af de mest Corona-ramte lande, kom ganske vist hurtigst ud af starthullerne, så snart vaccinerne var blevet godkendt af de relevante sundhedsstyrelser. Boris Johnson hoverede og så det som et eksempel på de større manøvremligheder efter Brexit. Men de to lande er begge blevet indhentet af flere lande i EU, der ellers i sin tid blev kritiseret for en kaotisk håndtering. I USA ser man tilmed en klar tendens til, at vaccinetilslutningen er lavere i de stater, der har en republikansk og MAGA-loyal lokalregering. I en folkerig stat som Florida med 21 mill. indbyggere har det ført til, at der her i midten af august er omkring 13.000 indlagte. Til sammenligning er der i Danmark lidt over 100 indlagte.

Der kan naturligvis være mange bevæggrunde til at udvise skepsis over for vaccinering. Lad os se på nogle af dem. Der er eksempelvis de, der har helt legitime helbredsmæssige grunde til at undlade, da en injektion vitterlig vil gøre mere skade end gavn. Det indebærer dog ikke en afvisning af vaccinering som sådan, da flokimmunitet overhovedet er en forudsætning for at disse mere udsatte medborgere kan færdes sikkert blandt andre. Så er der den kategori, der begrunder deres nej, fordi de føler sig sunde og raske men frygter bivirkningerne. Betragtningen er den, at, fordi vaccinen er udviklet hurtigere, end hvad man ellers er vant til i sådanne tilfælde, er den heller ikke nødvendigvis fuldt afprøvet og må derfor ses an for de mere langsigtede følger. Mange vil også falde tilbage til gængse forestillinger om grådige medicinalfirmaer, der sætter kortsigtede profithensyn over folkesundheden. Der kan da også fremvises flere eksempler på medikamenter i denne historie, der har ført til svære beskadigelser. Berettigede analyser af denne art kan dog også kamme over i egentlige konspirationsteorier med antisemitiske undertoner, som når finansmanden Soros atter må stå for skud.

Man må heller ikke se bort fra en gruppe, måske mest blandt de yngre, der har overbevist sig selv om, at hele denne pandemi egentlig ikke kommer dem ved. Tværtimod føler denne gruppe, at den med de mange restriktioner har måttet give køb på egen fremtid af hensyn til andre og især den ældre del af befolkningen. Det har så vist sig, at denne gruppe alligevel ikke er helt immun. Holdningen, der kommer til udtryk i dette lag af befolkningen, har træk af et generationsoprør, der dog også kan glide over mere kyniske slogans som *boomer-remover* om en pandemi, der tynder lidt ud i de store efterkrigstidsårgange.

Legat. Mellem protester og regeringsansvar

Endelig er der gruppen af de mere højrøstede, der tegner konturerne af et *Nouvelle Droite*. Den består af alle dem, der ud fra mere eller mindre eksplicite ideologiske motiver siger nej til vacciner og coronapas. Det er dog en noget broget skare, hvis 'strukturelle vrede' man for alvor fik et forvarsel om for nogle år siden med De Gule Veste i Frankrig og Trumps vælgere i USA. Det vil typisk men ikke i alle tilfælde dreje sig om folk, der er kommet i klemme under globaliseringens afvikling af det gamle industri- og landbosamfunds erhvervsmønstre og står over for et tab af sociale positioner, uden at nye sættes i stedet. Man vil med de seneste tilkendegivelser finde et vist overlap til de mange, der også siger nej til klimakrise og til, hvad der ellers menes at kunne berøve deres frihed og identitet. De krisebilleder, der tegnes i offentligheden, vedkendes slet ikke og vil derfor heller ikke motivere til de handlinger, som myndighederne og flertallet forventer. Tværtimod vil denne kategori forstærke nogle af de centrifugale processer i samfundet, der har præget de sidste mere end fire årtiers neoliberalistiske dereguleringer. Det er dog vanskeligt i de valgte modstandstaktikker at iagttage nogen form for bæredygtig løsning på de udfordringer, som samfundene befinder sig i.

Argumenterne er i det væsentlige hentet fra populismens repertoire af modstillinger mellem os og dem, mellem et vildført folk og en korrump og selvtilstrækkelig elite. Man afviser den politiske og lægefaglige ekspertises retningsanvisninger og mener at forsvare en undertrykt frihed. Hvad, der henvises til, har imidlertid ikke så meget at gøre med frihed under ansvar. Der appelleres snarere til en mere absolut frihed fra enhver indblanding fra Den Andens side, fra Fællesskabets side. Der kan her spores et underliggende tema, der bringer mindelser om socialdarwinismens *survival of the fittest*, om den biologisk stærke mand. Donald Trump og Brasiliens Jair Bolsonaro legemliggør med deres macho-attitude akkurat dette tankegods i dets yderste destruktive konsekvens. I grunden har lignende ideologier altid været en integreret del af, hvad vi kalder civilisationsprocessen, der i sine moderne demokratiske fremtrædelsesformer gerne hylder princippet om 'loven binder, og loven giver fri'. Der lægger sig her formentlig nogle af tidens helt afgørende forkastningslinjer, der bringer det politiske ind i den suveræne magts grundlæggende, nemlig skellet mellem liv og død, mellem civil lydighed og ulydighed.

Under de mange demonstrationer i de italienske storbyer har man kunnet iagttage bannere, forestillende landets ministerpræsident Mario Draghi med Hitleroverskæg. Demonstranterne selv har så båret rundt på en gul jødestjerne. Associationerne er ikke til at tage fejl af, når kravet om færdigvaccinering og coronapas bliver sammenstillet med nazismens racistiske og antisemitiske overgreb. De følger angiveligt en egen logik, der så også er i stand til at mobilisere en vis opbakning: Alle tager afstand fra nazismen og jødeforfølgelserne, ergo må alle også tage afstand fra coronapas og den vaccinerings, som passet forudsætter. Nogen vil måske i deres stille sind afvise dette ræsonnement med en venlig tanke til Holbergs Erasmus Montanus, der gør Morlil til en sten.

Argumentationen kræver imidlertid, at der så også kan påvises en lighed mellem det nazistiske regimes foranstaltningsstat og den italienske regerings, en EU-stats, løbende lovgivning over for pandemien. Det er indlysende, at tager man afsæt i en forestilling om den absolutte frihed, så vil den mindste indskrænkning i denne frihed blive opfattet som en krænkelse af ens rettigheder. Så snart derfor selv en demokratisk regering vedtager adfærdsreguleringer under henvisning til pandemien, vil det prompte blive opfattet som udslag af en totalitær stats inderste ambition. Problemet er naturligvis, at en demokratisk stat excellerer i reguleringer på en lang række områder, som den enkelte kan være uenig i, men som den enkelte reelt accepterer i hverdagen. Det fører ikke i sig til en underminering af styreformen, så længe der er opbakning til den inden for rammerne af de modvægte, der ellers definerer et demokrati.

Det er indlysende, at opererer man med et begreb om frihed under ansvar, som alle demokratiske styreformer hviler på, bliver sammenligningen med nazismens brutale behandling af det jødiske og andre mindretal et tydeligt eksempel på en fordrejet argumentation, på en kognitiv forkortelse om man vil. Hertil er så at indvende, at de ikke-vaccinerede selv har valgt ikke at blive det ud fra et kvalitativt andet verdenssyn eller fragmenter af et sådant og dermed valgt at tilhøre en gruppe, der faktisk har en større risiko for at blive smittet og dø af det. Jøderne havde ikke noget valg. Draghi er heller ikke en Hitler, der er hævet over loven og uimodsagt kan gøre, hvad han vil. Han blev indsat som regeringsleder tilbage i februar i år inden for den eksisterende konstitutionelle ordens muligheder. Han er desuden afhængig af et parlamentarisk flertal, der når som helst kan fratage ham mandatet. Selv om det kan være vanskeligt at se andre løsninger end Draghi for nærværende, afskærer det os naturligvis ikke fra at udtrykke forbehold over Draghis indsættelse som en anden *Deus ex machina*, der på præsidenten Mattarellas initiativ skulle gribe ind over for et handlingslammet parlament.

Der er dog ikke tvivl om, at protesterne har skabt dønninger i den umage regeringskoalition, bestående af PD til partierne på centrum-højre fløjen. Lega er et af disse sidste partier, der tilmed leverer ministre på tunge poster. Partiet har de sidste år været det største i diverse meningsmålinger, men er i dag overhalet af de tidligere nyfascister i Fratelli d'Italia, der har valgt at fortsætte som opposition til regeringen. Det har så også gjort det nemmere for Fd'I at lukrere på den udbredte mistillid, der altid i Italien har kunnet mobiliseres over for den til enhver tid siddende regering. Den gamle antagelse af, at stat og regering er en fjende, der på forhånd vil én det ondt og derfor skal bekæmpes, har da også fået nyt liv i højrepopulismen.

Matteo Salvini, Legas leder, har benyttet enhver given lejlighed til at give udtryk for sin skepsis over for det seneste halvandet års restriktioner. Når genåbninger kom på tale, ønskede han nærmest forudsigeligt mere vidtgående initiativer. Coronapasset hører heller ikke til på hans ønskeliste. Salvini har dog i dybeste diskretion ladet sig vaccinere, men har bevidst undgået at stå frem som en rollemodel for sine egne, hos hvem det næppe ville falde i god jord alle steder.

Salvini har dog fået et modspil inden for egne rækker, da flere af partiets regionspræsidenter har bakket op om vaccineprogrammet. Det gælder f.eks. Luca Zaia, der er præsident over regionen Veneto. Han repræsenterer den regeringskultur, som Lega også har bygget op igennem de sidste mange årtier, og som har banet vejen for overtagelsen af en lang række kommuner, provinser og regioner i Norditalien. De to fløje i partiet gør det dermed både til et regeringsparti, nu også med et landspolitisk ansvar, og til et oppositionsparti, der hele tiden udfordrer regeringssamarbejdet om den videre implementering af EU's store Genopretningsplan, der har begunstiget Italien med den nette sum af ca. 1.500 mia danske kroner.

Samtidig med disse demonstrationer blev regionen Lazio omkring Rom udsat for et hacker-angreb, der lagde hele den regionale vaccineplanlægning ned. For at forhindre, at personfølsomme oplysninger faldt i de forkerte hænder, måtte platformen lukkes ned og omstruktureres. Det forhindrede for en stund alle dem, der endnu ikke havde fået et eller begge stik, i at bestille tid. Det er endnu uklart, hvem der stod bag, og hvilke præcise motiver, der har dikteret dette hidtil alvorligste angreb på det digitale Italien. Men under alle omstændigheder har det været et forsøg på at få adgang til oplysninger, der ville kunne bruges til afpresning eller sælges til højstbydende på de mere dunkle og ufremkommelige *sites* på internettet. Det har yderligere bidraget til at skabe mistillid til det offentlige systems varetagelse af de endnu flere persondata, som myndighederne har høstet under Corona-krisen. I den forbindelse kom det så også frem, at Italien er langt bagefter de andre store europæiske lande, hvad angår sikring af de offentlige systemers data. Først i disse dage er en sådan enhed kommet på plads. Det gør naturligvis ikke problemstillingen mindre sammensat, når de seneste mange måneders tildragelser har gjort sit til yderligere at styrke brugen af *High Tech* og dermed flyttet grænserne for privatlivets fred.

De intellektuelles svigt?

Lige siden det i marts sidste år blev aktuelt at lukke væsentlige dele af samfundets aktiviteter ned, har man være optaget af, hvor drastiske indgrebene i de demokratiske rettigheder egentlig har været. Det er der for så vidt ikke noget underligt i, da det alt andet lige, må opfattes som en naturlig følge af, hvad et demokrati er i sin bestemmelse.

Den verdenskendte italienske filosof Giorgio Agamben var tidligt ude med sin kritik af de indførte foranstaltninger mod Coronaen under den forrige regering Conte. Agamben, der er kendt for sine studier i undtagelsestilstanden og i det ultimative nøgne liv i de tyske koncentrationslejre, så med bekymring på den daværende italienske regerings lovdekreter. Det gik da også dengang for mere end et år siden hurtigt med at oprette karantænezoner, de såkaldte røde zoner, først i dele af Lombardiet. Snart omfattede de hele Lombardiet, inden hele Italien blev lukket ned. Der blev indført udgangsforbud, forbud mod demonstrationer, politiske møder og religiøse forsamlinger, lukning af universiteter, skoler, børnehaver, museer og biblioteker.

I det videre ræsonnement konkluderede Agamben, at disse vidtgående foranstaltninger uundgåeligt ville skabe en kollektiv tilstand af frygt og panik, der ville kunne løbe løbsk, fordi: "En af de mere umenneskelige konsekvenser af panikken, som man med alle midler søger at sprede i Italien i anledning af den såkaldte Corona-pandemi, er til stede i selve idéen om smitte, der ligger til grund for de ekstraordinære krisetiltag, som regeringen har grebet til". I en berettiget bekymring for tiltagens rækkevidde og mulige overdrivelse syntes Agamben her helt at affeje og afmaterialisere pandemiens realitet ved at betegne den som 'såkaldt' og henlægge det egentlige problem til 'idéen om smitte'. Filosoffen gik så vidt som til at sammenligne Covid-19 med andre mindre farlige former for influenza. Det er indlysende, at var det tilfældet, ville de indførte foranstaltninger være stærkt overdrevne eller bryde med, hvad man plejer at gøre over for de tilbagevendende influenzaepidemier.

Sagen er dog, at der faktisk *er* en pandemi, der sender folk på hospitalet og slår ihjel, og som endnu indeholder overraskelser i sine mutationsstrukturer. Siden udbruddet har vi været vidner til en lang række varianter med Delta-versionen som den seneste knopskydning, der har rejst mange spørgsmål, om vaccinerne nu også er fuldt tilstrækkelige. Denne ubetvivlelige kendsgerning kræver unægteligt et svar både fra dem, der fagligt ved noget om det, nemlig epidemiologerne, og fra dem, som sidder inde med den politiske myndighed til at tage affære og træffe beslutninger, nemlig den politiske klasse.

Myndighederne gøres her af Agamben til problemet, fordi det ifølge ham er et træk ved en myndighed altid at ty til overdrevne midler. Muligheden for dette er naturligvis altid til stede, hvorfor det er magtpåliggende at holde øje med de løsningsforslag, som myndighederne måtte bringe på bane. Ingen vil vel betvivle, at det var forkert af den danske regering at nedlægge minkfaget uden et ordentligt lovgrundlag, hvad der vel at mærke ikke er det samme som at sige, at der ikke var vægtige lægefaglige grunde til at gøre noget over for en sektor, der meget vel kunne blive et reservoir for ukontrollable virusvarianter. Det skal dog være juridisk og forfatningsretligt uanfægteligt.

Sammen med en anden af Italiens førende filosoffer Massimo Cacciari har Agamben igen fundet anledning til at annoncere sin modstand, nu mod indførelsen af et Corona-pas. Cacciari er en kendt venstrefløjsintellektuel, der har været med siden 1960'erne og i en periode gjorde det som borgmester i Venezia. Der ligger i det nu vedtagne udspil fra regeringens side, at de, der ikke er vaccineret, fortsat vil være underlagt restriktioner. Respekteres dette ikke, falder der bøder. Undervisere ved skoler og læreanstalter og ansatte ved sundhedsvæsenet, der ikke vil lade sig vaccinere, vil få anvist et andet job eller blive suspenderet uden løn. I deres fælles artikel taler de to filosoffer ligefrem om diskrimination af en stor gruppe borgere, der på denne måde bliver degraderet til serie B. Analogierne ligger lige for, når der henvises til, at alle despotiske regimer opererer med diskrimination. Kina bliver fremhævet som et eksempel, mens alle i det gamle Sovjetunionen skulle vise et pas, når de rejste rundt i landet.

Agamben og Cacciari mener, at man må undgå at gøre vaccineringen til et “politisk-religiøst symbol”. Det vil efter deres mening resultere i “en utilstedelig antidemokratisk glidebane”. Det skal dog ikke læses som en opfordring til ikke at lade sig vaccinere, påpeger de. Det afgørende i argumentationen er imidlertid, at “én ting er at bakke op om nytten” af vaccineringen, “noget helt andet at være tavs omkring det forhold, at vi endnu befinder os i en fase med ‘eksperimentering i massemålestok’, og at, hvad angår flere grundlæggende aspekter af problemet, er den videnskabelige debat helt åben”. Konklusionen er klar: “Behovet for at diskriminere er ligeså gammelt som samfundet, og det er indlysende til stede også i vores samfund, men at gøre det til lov i dag er noget, som den demokratiske samvittighed ikke kan acceptere, og mod hvilken man øjeblikkeligt bør reagere”.

De to varer sig dog for at sammenligne med nazismen og jøderne og fravælger altså den mere hårdtslående retorik, der kommer til udtryk ude i gaderne og på pladserne, for i stedet at rejse debatten i egne intellektuelle rækker. Det har dog ikke forhindre indlægget i at gå viralt og sågar finde vej til *Dagospia*, der er Italiens førende hjemmeside for sladder fra indercirklernes sjældent oplyste korridorer. Man må dog stille sig det spørgsmål, om de to ikke bare giver en mere sofistikeret legitimering af *no vax* bevægelsen. Tanken er nærliggende, når de problematiserer brugen af Corona-passet som en vigtig foranstaltning i bekæmpelsen af pandemien og er skeptiske over for vaccinevidenskaben. I dette ræsonnement er der ikke flere argumenter for at lade sig vaccinere end for at undlade. Giorgia Meloni, lederen af Fd’I, har da også takket Cacciari for indlægget.

Demokratiets skrøbelighed

Muligheden for, at myndighederne overdriver deres brug af magtmidler, er altid til stede. Der vil altid kunne indsnige sig en diskrepans mellem på den ene side foranstaltningernes årsag (et omsiggribende sygdomsforløb) og mål (sygdommens bekæmpelse) og på den anden side de lægefaglige og politisk-sociale midler, der bringes i anvendelse for at definere en sygdom og for følgelig at bekæmpe den med restriktioner og isolation. Hvorvidt, i hvilket omfang og på hvilket grundlag det sker, er imidlertid afhængigt af et samfunds styreform. I den udstrækning magt har det med at lukke sig om sig selv og sine begrundelser, bliver det derfor afgørende, hvordan samfundet konstitutionelt er indrettet. Demokratiet er i sin målsætning bestemt til at afskaffe magt, eftersom der jo skal træffes beslutninger og regeres, men til at rekruttere beslutningstagere på kontrollerbare præmisser og til med Gramscis ord at sikre, at ‘de regerede’ også kan blive ‘de regerende’.

Et diktatur udskifter imidlertid transparens og inklusion med magtfuldkommenhed og eksklusion. Ifølge Agamben og Cacciari tankegang befinder vi os allerede i et diktatur eller er tættere på et sådant som følge af de stærke træk af en undtagelseslovgivning, der er sat i værk i forbindelse med pandemibekæmpelsen. Det afgørende er imidlertid ikke myndighederne i sig selv, som man som borger må forvente foretager sig et eller andet over for en konkret pandemi; det afgørende er om det, som myndighederne foretager sig og

argumenterer for, vinder bred tilslutning og løbende kan kritiseres med konsekvenser for de ansvarlige. Fuldbyrdes de indskrænkninger i bevægelsesfriheden, som restriktionerne hidtil har medført, med en indskrænkning af pressefriheden og vilkårlige arrestationer af folk, der ikke overholder påbuddene, vil det selvsagt skabe betingelserne for en egentlig postdemokratisk udvikling.

Det er på det grundlag, at det tidligere medlem af den italienske forfatningsdomstol, Gustavo Zagrebelsky, ikke aktuelt ser opkomsten af et diktatur for sig, i det omfang indgrebene falder inden for rammerne af forfatningens manøvremuligheder i krisesituationer. Tværtimod slår han ned på, hvad han anser for forfatningens primære mål, nemlig at garantere den mest demokratiske ret af alle, retten til livet. I den italienske forfatning hedder det da også i artikel 32: “Republikken beskytter helbredet som en fundamental individuel ret og som en kollektiv interesse, og den garanterer gratis behandlinger til dem, der har behov. Ingen kan tvinges til en bestemt sundhedsbehandling, med mindre det er foreskrevet ved lov. Loven kan i intet tilfælde krænke de begrænsninger, som respekten for den menneskelige person lægger”. Der henvises her mere præcist de menneskerettigheder, der er indskrevet som et af forfatningens grundliggende principper i artikel 3.

Når man i forfatningen både har menneskerettighederne med og en specificering af, at ingen kan udsættes for en behandling mod sin vilje, er baggrunden netop den, at man i hvert fald juridisk har villet forhindre en gentagelse af de forbrydelser mod menneskeheden og af de lægevidenskabelige forsøg, der vitterligt blev gennemført under nazismen. Men er det det, der er tale om i den aktuelle vaccinekampagne? Næppe. Man skal naturligvis ikke være blind for, at et på mange måder skrøbeligt demokrati som det italienske flere gange har været på vej til at suspendere sit eget forfatningsgrundlag. Det blev man vidne til i 1960'erne og 1970'erne, da det blev presset af stærke antidemokratiske grupperinger, der i flæng gjorde brug af militære kupforsøg og terrorisme. Fra 1990'erne blev det stærkt udfordret af Forza Italia og Berlusconi, der forstod at forene højrepopulisme med neoliberalisme i et regeringssamarbejde med Lega og de tidligere nyfascister i det gamle MSI.

Bagom hvad der måtte være af forhastede historiske sammenligninger, behøver man blot henvise til den erfaring med karantæner og isolation, som menneskeheden har gjort med de tilbagevendende epidemier ned igennem århundrederne. I nyere tid har vacciner med succes bekæmpet de store epokale sygdomme som malaria, kolera og tuberkulose mm. Så sent som i 1973 blev Napoli, en af Europas tættest befolkede byer, ramt af en koleraepidemi fra et parti skaldyr. Det skabte panik blandt folk, da det rygtedes. Flere reagerede ved at demonstrere og blokere gaderne. Kommunekontoret blev belejret af rasende menneskemasser. Lastbiler med desinfektionsmidler blev angrebet, og affaldsspande blev sat i brand. Det fik myndighederne til at iværksætte en massevaccinering, i øvrigt støttet af lægepersonalet fra den amerikanske 6. flåde, der ligger i Napoli. Med brug af pistolkanyler lykkedes det hurtigt at vaccinere over 50% af befolkningen, hvilket bragte epidemien under kontrol.

I dag er der mange ubekendte faktorer. Det vil der altid være, når en kultur står over for en uregerlig natur. Det er imidlertid ikke i sig selv et argument for at tilsidesætte treenigheden af karantæne, afstand og vaccine og nægte at lade sig vaccinere og have et dokument på, at man faktisk også er vaccineret. Der er næppe mange, der vil afvise det opportune i, at man skal have et kørekort for at køre bil eller en særlig tilladelse for at bære våben (i hvert fald på vore breddegrader). Ingen eller meget få vil vel acceptere, at en billist, der bliver stoppet af politiet for sin kørsel, ikke skal vise sit kørekort, men kan nøjes med at sige, at han eller hun er i besiddelse af et sådant.

Den politiske kulturs temaer

Når det er sagt, er der ikke tvivl om, at de dilemmaer, der her er ridset op i forbindelse med en konkret pandemi, blot er en forsmag på, hvad en tilspidset klimakrise vil diske op med. Spændingerne, der ofte antager karakter af åbne konflikter, mellem individ, gruppe og fællesskab og mellem rettigheder og pligter er grundfigurer i den vestlige politiske kultur og har været det siden Oplysningen og Den Franske Revolution. Man kan med rette have sin tvivl om realiserbarheden af klimakrisens nødvendige løsninger, hvis fællesskabet ikke har held til at inkorporere og lytte til 'den strukturelle vrede' hos de mange, der føler sig udelukket. Lykkes det ikke at neutralisere den tilbagevendende til naturtilstandens 'alles kamp mod alle', der ligger og lurker som en konsekvens af samfundsmodellens mange skævvridninger, vil det kunne fremme opkomsten af mere autoritære styreformer.

I Jobs Bog hedder det om søuhyret Leviathan, at 'der er ingen magt på jorden som denne'. Thomas Hobbes brugte monstret som en metafor for enevoldsfyrsten, for den dødelige gud, i hovedværket af samme navn fra 1651. Heri gjorde han spørgsmålet om liv og død til det helt centrale anliggende for den suveræne magt. I forhold til denne fyrsteskikkelses mål og midler besidder demokratiet klart et større ambitionsniveau. Mennesket skal ikke bare bankes på plads i en rudimentær samfundspagt, hvor alle er undersætter og lige akkurat holder sig fri af naturtilstandens *homo homini lupus*, som Hobbes kaldte det. Demokratiet har som styreform en forventning om at kunne gøre mennesket, medborgeren, til en del af løsningen. Det er dog indlydende, at det uhæmmede ressourceforbrug, her i den antropocene alder, viser, at mennesket med sine indretninger har gjort sig selv til en del af problemet med fare for, at det også kan gå hen og miste det hårdt tilkæmpede medborgerskab.

Litteratur.

Giorgio Agamben, "Contagio", i *Quidlibet* (11. marts 2020).

Massimo Cacciari & Giorgio Agamben, "A proposito del decreto sul 'green pass'". I *Diario della crisi*, offentliggjort af Istituto Italiano per gli Studi Filosofici.

Gustavo Zagrebelsky, "La pandemia e i decreti di Conte". I *La Repubblica*, 29. april 2020.

Kort nyt fra den tyske valgkamp. Er der udsigter til et regeringsskifte?

Karl Christian Lammers

Søndag 26. september afholdes der efter valgperiodens udløb ordinært nyvalg til Forbundsdagen i vort naboland Tyskland.

Hele 47 partier, inklusive de dansksindedes parti SSW stiller op for at bejle til de tyske vælgere. De har to stemmer, en stemme kan afgives på en kandidat i de i alt 299 valgkredse, den anden på et af de opstillingsberettigede 47 partier. Valgkredsene er fordelt på de 16 delstater, den befolkningsmæssigt største Nordrhein-Westfalen har 64 valgkredse, mens den mindste delstat Bremen bare har to. Ud over de seks partier der i øjeblikket er repræsenteret i Forbundsdagen, er det formentlig kun de såkaldte *Freie Wähler*, der som følge af den høje spærregrænse (5%), har en chance for at blive repræsenteret. De dansksindede i SW håber at vinde et af Slesvig-Holstens 11 direkte mandater, hvilket vil give repræsentation i Forbundsdagen.

Det tyske valg er formelt et valg mellem partier. Men i virkeligheden er det også et kanslervalg mellem nu tre kanslerkandidater idet forbundskansleren efter valget skal vælges med absolut flertal blandt den nyvalgte Forbundsdays medlemmer. Valget tegner sig dog uafklaret da ingen af de tre kandidater (og deres partier) ser ud til at kunne få flertal alene.

Det har længe stået fast at Angela Merkel (CDU) træder tilbage efter 16 år på kanslerposten. Men det er endnu uklart, hvem af de tre kanslerkandidater Armin Laschet (CDU/CSU), Olaf Scholz (SPD) eller Annalena Baerbock (De Grønne) kan få flertal til at efterfølge hende. I Tyskland vælges kansleren ikke direkte, men indirekte af et absolut flertal i Forbundsdagen. Alligevel har flere meningsmålinger også spurgt til, hvem der var de tyske vælges foretrukne kandidat hvis de direkte kunne vælge ham/hende. Længe lå Laschet i spidsen i tyskernes gunst. Men det har ændret sig i de seneste måneder: hvis de tyske vælgere her i slutningen af august kunne vælge kansleren direkte, så ligger Olaf Scholz nu med 44% klart foran Laschet (20%) og Baerbock (19%) som tyskernes foretrukne nye kansler.

Kansleren skal som nævnt vælges af et absolut flertal i den nyvalgte Forbundsday og dermed af en koalition af partier, der bakker ham/hende op. De seneste meningsmålinger fra august har vist en lidt overraskende udvikling i styrkeforholdet mellem partierne. Mens såvel CDU/CSU som De Grønne er gået tilbage, er SPD og FDP er gået frem, SPD endda meget. AfD stagnerer. Aktuelt ligger CDU/CSU på 23% opbakning, SPD på 21%, De Grønne på 17%, FDP 13%, AfD 12% og die Linke 7%. Det øger Olaf Scholz's chancer for at blive kansler i en ny regeringskoalition. Forudsat naturligvis at mulige partnere altså De Grønne og FDP trods ret store uenigheder kan gå sammen i en koalition med SPD.

Fremgangen for Scholz og SPD har som sagt været lidt overraskende, da Scholz og hans parti i meningsmålingerne længe har ligget på kun godt 14% opbakning og faktisk var dømt ude. Men Scholz er kommet tilbage. Fremgangen skyldes formentlig ikke bare Scholz' sikre og resolute optræden under oversvømmelseskatastrofen for nylig i det vestlige Tyskland. Ved at love erstatning til alle, der var blevet ramt af oversvømmelsen, viste Scholz lige som sin forgænger Helmut Schmidt under højvandskatastrofen i Hamburg i 1961 sig som statsmand. Men denne udvikling hænger også sammen med det ikke særligt overbevisende indtryk som hans to konkurrenter har givet vælgerne under sommerens enorme oversvømmelser. Laschet er ministerpræsident i det hårdt ramte Nordrhein-Westfalen, og hans ageren under katastrofen og hans optræden under valgkampen har været ujævn, uengageret og alt andet end overbevisende og kanslerværdig; og Annalena Baerbock er kommet til at lave det ene benspænd efter det andet for sig selv. Så Scholz ligner lige nu en favorit til at blive Merkels efterfølger.

Valgkampen er ikke slut endnu, og meget kan måske nå at ændre sig. Men som udviklingen tegner sig her i slutningen af august, ser der for første gang i 16 år ud til at være mulighed for, at der kan komme en regering uden CDU/CSU. CDU/CSU har ikke, som de selv tror, abonnement på at besætte kanslerposten. Andre partier kan også. En såkaldt Ampelkoalition ("Lyskurvskoalition") mellem SPD, De Grønne og FDP tegner til med knap 50% samlet opbakning at kunne få absolut flertal bag en kanslerkandidat, mens andre tænkelige koalitioner af partier, hvori CDU/CSU kunne indgå f.eks. med De Grønne ikke gør det. Den nuværende store koalition mellem CDU/CSU er SPD ikke indstillet på at fortsætte. Det eneste alternativ ser ud til at kunne være en stor koalition mellem CDU/CSU, SPD og FDP. Men den er næppe spiselig for SPD efter en ikke særlig god erfaring i regering med CDU/CSU og Merkel. Så Olaf Scholz' mulighed for at blive ny kansler tegner sig i øjeblikket absolut realistisk. Det vil være første gang siden 2005, da Gerhard Schröder tabte valget, at SPD ville skulle lede en tysk regering.

Sygeplejekonflikten - Den danske models Akilleshæl

Bent Gravesen, medlem af Kritisk Debats redaktion

Sygeplejerskerne havde kunnet strejke til juleaften uden at få deres lønkrav opfyldt, hvis Folketinget ellers havde holdt sig på måtten.

Strejken viste, at fagbevægelsen via en danske nuværende aftalemodel på det offentlige arbejdsmarked er ude af stand til at sikre sygeplejerskerne acceptable løn- og arbejdsforhold. Hvorfor det, og kan det ændres? Disse to spørgsmål forsøger denne artikel at besvare.

I det oldgræske sagn om Achilleus fortælles det, at hans mor havde gjort ham usårlig som spæd ved at dyppe ham i floden Styx. Men for ikke at tabe ham i floden havde hun måttet holde ham om hælen, da hun dyppede ham i floden. Dermed var Achilleus' hæl ikke beskyttet, og derfor kunne Prins Paris ramme og dræbe ham med en pil netop der.

Konflikten på sygeplejeområdet har med al tydelighed vist, at den danske aftalemodel også har en sådan sårbar Akilleshæl i form af vrede og frustrerede lønmodtagere, der ikke længere tror på, at den danske aftalemodel kan sikre dem acceptable løn- og arbejdsvilkår.

Overenskomstfornyelsen på sygeplejeområdet har ellers kørt nærmest snorlige efter den danske aftalemodels drejebog (1). Alligevel har den ikke været i stand til at sikre de ansatte tilstrækkeligt acceptable løn- og arbejdsvilkår, som ellers skulle være den danske aftalemodels keredyd nr. 1. Forhandlingsforløbet samt ikke mindst strejken og regeringsindgrebet forstærkede kun en i forvejen udbredt utilfredshed blandt sygeplejerskerne.

Allerede inden lovindgrebet var en realitet, begyndte både de offentlige arbejdsgivere og DSR at tale om, hvordan der måtte forventes utilfredshed og frustration på arbejdspladserne. Internt i DSR er man allerede i fuld gang med at diskutere, hvad der mon vil og bør ske blandt medlemmer i den kommende tid. Kan utilfredsheden og frustrationen over aftalesystemets svigt af medlemsønskerne samles op og i givet fald hvordan?

Sygeplejekonflikten forløb på mange måder forudsigeligt. Allerede op til overenskomstforhandlingerne havde der specielt blandt sygeplejerskerne opkoblet sig stor utilfredshed med lønnen og mange års stadigt mere pressede arbejdsvilkår. Under Coronaepidemien var sygeplejerskernes utilfredshed så blevet toppet op med en opslidende og belastende Corona-indsats, som kun havde næret både utilfredsheden og forventningerne om højere løn yderligere. Der har længe være mange utilfredse sygeplejersker. Under overenskomstforhandlingerne og konflikten er der blevet lagt frustration og vrede til utilfredsheden. Først sagde et flertal af sygeplejerskerne nej til den overenskomst, som Dansk Sygeplejeråd (DSR) havde forhandlet hjem. Dernæst afviste et endnu større flertal det mæglingforslag, som forligsmanden med

DSR's accept havde udarbejdet, og til sidst kom så lovindgrebet, der yderligere næret vreden og frustrationen hos mange.

Når utilfredsheden med en overenskomstfornyelse helt efter den danske aftalemodels drejebog er blevet særligt og stadigt mere udbredt blandt sygeplejersker, skal forklaringen formodentlig søges i et særligt sammenfald af en række forskellige faktorer for netop denne faggruppe.

Allerede i 1969, hvor Folketinget ved lov fastsatte lønniveauet for bl.a. sygeplejerskerne på grundlag af lønkommissionens betænkninger og en række efterfølgende forhandlinger med de faglige centralorganisationer, var DSR utilfreds med sygeplejerskernes lønindplacering. Siden er utilfredsheden kun tiltaget i styrke. Siden overenskomstfornyelsen i 1993 har sygeplejerskerne været tydeligt utilfredse med det, de kunne opnå ved forhandlingsbordet. Gentagne gange, startende i 1995, har sygeplejerskerne forsøgt at strejke for at opnå et større lønløft end andre faggrupper. Men det har stort set været uden succes.(2)

Det stærkt centraliserede forhandlingssystem på det offentlige arbejdsmarked og ikke mindst selve forhandlingskulturen på begge sider af forhandlingsbordet har kun levnet et stærkt begrænset spillerum til DSR's forhandlere. Der har ikke været plads til at ændre på sygeplejerskernes indplacering i det lønhierarki, der blev aftalt og gennemført ved lov i 1969.

Dette års massive nej til mæglingforslaget kan derfor ikke reduceres til noget nyt og coronarelateret. Over de sidste 25 år har sygeplejerskerne gradvist mistet tillid til, at en forhandling og strejke kan drive de offentlige arbejdsgivere til lommerne. Tilliden til det danske aftalesystem er blevet sat på en stadig hårdere prøve.

Det kan man f.eks. læse i de mange indlæg og opslag fra utilfredse sygeplejersker i aviserne og på de sociale medier. Læser man f.eks. med hos den tværfaglige Facebook- og instagram-gruppe *#SlutMed1969 - Ophæv Tjenestemandreformen fra 1969* med mere end 14.000 medlemmer, er det tydeligt, at afvisningen af mæglingforslaget ikke bare skal ses som et udtryk for en udbredt utilfredshed med forhandlerne, men også og nok så meget som en mistillid til selve forhandlingssystemets evne til at levere de ønskede resultater. Vreden - og kravene - rettes i stigende grad direkte mod regeringen og Folketinget, efterhånden som konflikten skrider frem.

Denne utilfredshed med aftalesystemet bygger på den barske realitet, at hvis ikke Folketinget havde grebet ind, kunne sygeplejerskerne have strejket til juleaften uden at få deres krav opfyldt.

Både presset af medlemmerne og ud fra erkendelsen heraf har DSR's formand Grete Christensen gradvist måttet skærpe ønsket om en politisk løsning: "I sidder på pengekassen. Det politisk skabte problem med sygeplejerskernes løn kræver en politisk løsning. Du har vagten. Vores fælles håb for et fagligt

stærkt dansk sundhedsvæsen med tid til omsorg er i dine hænder. Sluk det ikke.”(3)

Det har således været en stadigt mere udbredt erkendelse, at den hidtidige danske forhandlings- og konfliktmodel har været ude af stand til at ændre på de løn- og arbejdsforhold, som sygeplejerskerne gennem de seneste årtier er blevet mere og mere utilfredse med. Stadigt større grupper af lønmodtagere og deres faglige ledere har undervejs insisteret på at kræve mere og navnlig mindre veldefinerede politiske løsninger. Vel at mærke politiske løsninger, der mere eller mindre åbenlyst har brudt med det hidtidige forhandlings- og aftalesystems spilleregler.

Det hidtidige forhandlings- og aftalesystem på det offentlige område har således haft en sårbar Akilleshæl, der ikke mindst under sygeplejekonflikten har været til at få øje på.

Akilleshælen

For at forstå, hvor sårbar den danske aftalemodel er, er det nødvendigt at beskrive denne Akilleshæl lidt nærmere. I det følgende analyseres, hvorfor den danske aftalemodel har denne Akilleshæl, og hvorfor aftalemodellen har vist sig så fagligt og politisk impotent til at sikre accepterede løn- og arbejdsforhold for bl.a. sygeplejerskerne. Sidste i artiklen diskuteres det, om der kan gøres noget ved dette. Hvad kan der i givet fald gøres?

Men først en nærmere beskrivelse af Akilleshælen.

Det fremhæves ofte som den danske models særlige styrke, at den ikke blot har formået at sikre løn- og arbejdsforhold, der på én gang tilfredsstillende lønmodtagerne og dermed sikrer ro på arbejdsmarkedet. Samtidig understreges det, at modellen i årtier har bidraget til et effektivt arbejdsmarked med et godt jobmatch uden mangel på kvalificerede medarbejdere.

Konflikten på sygeplejeområdet har imidlertid vist, at det ligger lidt tungt på begge disse parametre på det offentlige område. Her kniber det både med medlemmernes tilfredshed med lønnen og med arbejdsgivernes rekruttering af tilstrækkeligt mange uddannede sygeplejersker. Konflikten finder sted på et tidspunkt med tiltagende mangel på sygeplejersker med næsten 5000 ubesatte sygeplejestillinger, og hvor hver 3. opslåede sygeplejerskestilling ifølge DSR's undersøgelser besættes ikke på grund af for få kvalificerede ansøgere.

Sygeplejerske Kristine Justesen, der for 25 år siden blev student fra Aalborg-hus Gymnasium sammen med Mette Frederiksen, beskriver dette ganske godt i et personligt brev, som hun ved en demonstration i Silkeborg overrakte til Mette Frederiksen: ”Jeg er vildt glad for mit arbejde, og jeg synes, det er spændende og udfordrende, men jeg er stærkt bekymret for, om jeg bliver ved med at have nok kollegaer i fremtiden. Færre søger ind på uddannelsen, flere

og flere forlader faget, fordi det er for stressende, og mange går på pension. Jeg er bekymret for, om jeg bliver en af dem, der bliver stresset, og om jeg kan holde til mit arbejde, hvis vi bare bliver færre og færre. (...)Det jeg ser og hører på arbejde skriger på, at der skal ske noget. NU! Der skal laves en tydelig plan for, hvordan vi fastholder sygeplejersker med seriøst mange års kostbar erfaring og dermed vigtige kompetencer, og hvordan vi gør faget mere attraktivt for kommende kollegaer. (...) I dag har vi strejket i 57 dage inkl. en sommerferie, og der har ikke været skyggen af forhandlinger, fordi regionerne INGEN penge har. Så på mange måder oplever vi, at pilen peger direkte i din retning. Den peger på regeringen, og den peger på Christiansborg. Den danske model dur ikke i denne situation, når der ikke er en krone at komme efter!” (4)

Hvordan er det så kommet dertil, hvor der ikke ved overenskomstforhandlinger er penge nok at sikre sygeplejerskerne en løn, som de vil være rimeligt tilfredse med? Her har både de strejkende, DSR og andre valgt at kigge 50 år bagud for at finde svaret. Her finder de det svar, at ansvaret skal placeres hos den politisk nedsatte tjenestemandskommission fra 1969 (5) og dens kvindediskriminerende syn på lønhierarkiet i den offentlige sektor.

Denne historisk forklaring har været populær blandt en række kvindedomineerede fagforbund de seneste 25 år, og det er måske ikke så mærkeligt. Historien kan bruges til at begrunde det retfærdige i nutidens lønkrav, og når man i dag i stigende grad er på jagt efter flere penge fra Christiansborg eller en anden politisk løsning, er det bekvemt at argumentere med, at politikerne blot skal rydde op i den uligeløn, som politikerne selv stod bag for 50 år siden.

Men historien om et åbenlyst gammeldags kvindesyn hos 1960-ernes tjenestemandskommission hjælper os ikke til at forstå, hvorfor den danske aftalemodel så ikke efterfølgende for længst har rettet op på det ved utallige overenskomstfornyelser. Når de strejkende sygeplejersker og deres faglige ledere giver fortidens kommissioner og politikere skylden for nutidens problemer er det lidt at smide med sten, mens man selv bor i glashus.

Det er ikke, fordi historien om tjenestemandsreformen er usand. Det er den ikke. Det er rigtigt, at Folketinget med tjenestemandsreformen for 50 år siden indplacerede de offentligt ansatte indplaceret på 40 forskellige lønrammer i et lønhierarki, hvor fag med mange kvinder blev placeret på lavere lønrammer end mere mandsdominerede fag med samme uddannelsesnivea. Det er også rigtigt, at først kommissionen og dernæst Folketinget dermed valgte i store træk at videreføre de lønforskelle, der gjaldt i Tjenestemandsloven fra 1919. Endelig er det rigtigt, at der siden 1969 er skabt nye og gode begrundelser for at ændre på lønhierarkiet siden 1919/1969. Først og fremmest er der sket meget med opfattelsen af kvinders ret til samme aflønning som mænd ved tilsvarende arbejde. Dernæst er der sket meget med de kvindedominerede faggrupperes uddannelse, ansvar og arbejdsbelastning siden 1969, som ud fra nutidens ligelønssyn kan berettige til en bedre lønindplacering.

Men alt dette gør det kun ekstra påtrængende at se nærmere på, hvorfor de faglige og politiske aktører i den danske forhandlings- og aftalemodel så alligevel har været ude af stand til at udnytte det ændrede syn på kvinders ret til samme aflønning som mænd til at ændre væsentligt ved lønhierarkierne fra 1919/1969.

Hvad er det i det danske aftalesystem, der har gjort det så svært eller direkte umuligt at sikre bl.a. sygeplejerskerne et bedre lønniveau? Hvilke strategier og handlinger er det hos den danske aftalemodels aktører, der skabt et aftalesystem, der synes at sætte sig i vejen for at sikre bl.a. sygeplejerskerne et acceptabelt lønniveau?

Det offentlige aftalesystem

Både de formelle og de uformelle sociale, politiske og juridiske strukturer, sædvaner, mv. i det danske aftalesystems er udviklet, uden at der på noget tidspunkt har foreligget nogen egentlig masterplan eller strategi herfor hos systemets aktører. Det er derimod sket gennem mange årtiers knopskydninger, justeringer og forandringer. I det følgende tegnes der et omrids af de dele af dette system, der har haft størst betydning for lønudviklingen på det offentlige arbejdsmarked.

Den danske aftalemodel har udviklet sig ud fra tre overordnede hovedhensyn hos de centrale aktører:

- At lønudviklingen på det private arbejdsmarked er så tilpas moderat, at ikke mindst eksportvirksomheder og andre konkurrenceudsatte virksomheder kan fastholde en acceptabel lønkonkurrenceevne inden for rammerne af bl.a. udviklingen i produktivitet og bytteforhold;
- At lønudviklingen alligevel er så tilpas god, at den kan accepteres af medarbejderne inden for rammerne af bl.a. udviklingen i inflation og beskæftigelsesmuligheder;
- At lønudviklingen på det offentlige arbejdsmarked højest følger lønudviklingen på det private arbejdsmarked og så vidt muligt er så tilpas moderat, at den offentlige sektor kan finansieres billigt muligt;

Der har fra skiftende regeringer, private og offentlige arbejdsgiverorganisationer været nærmest entydig opbakning gennem årtier til disse tre hovedhensyn. Der har ligeledes været en udbredt, men ikke altid lige højlydt, opbakning blandt specielt de toneangivende overenskomstbærende organisationer på lønmodtagersiden på det private arbejdsmarked. Blandt de offentligt ansattes organisationer har opbakningen været mindre entydig, men der har dog typisk været tale om en pragmatisk accept af 'de faktiske forhold', man måtte handle indenfor for at opnå resultater.

Mange års udbredt accept af disse tre overordnede hensyn har gjort, at alle forhandlingssystemets institutioner, sædvaner mv. over årene er blevet grundigt formet og udviklet efter at forene disse tre hensyn. Det gælder i høj grad også den offentlige del af det danske aftalesystem.

En meget afgørende del af forhandlingssystemet på det offentlige område er det økonomiske bagtæppe, som Regeringen og Folketinget er herre over. Allerede længe inden parterne begynder at forhandle om en fornyelse af overenskomsterne, har Regeringen og Folketinget blandet sig godt og grundigt i forhandlingerne ved at lægge en økonomisk ramme for lønudviklingen på det offentlige arbejdsmarked. Rent teknisk sker det via finansloven og ikke mindst Regeringens årlige økonomiforhandlinger med kommuner og regioner. I forbindelse med økonomiforhandlingerne mellem Regeringen, KL og Danske Regioner (DR) aftales/dikteres der, at statens tilskud til kommunernes og regionernes økonomi det følgende år skal udmåles efter en forventet pris- og lønudvikling. Således har KL og DR allerede et halvt år inden overenskomstforhandlingerne fået et vink med en vognstang om, hvad Regeringen vil acceptere som økonomisk ramme for overenskomstforhandlingerne.

Her har skiftende regeringer over årene dikteret lønrammer, der systematisk har lagt sig i underkanten af den forventede lønudvikling på det private arbejdsmarked. Hermed sikres det, at lønudviklingen på det private arbejdsmarked, der i parentes bemærket er styret af hensynet til eksportvirksomheder og andre konkurrenceudsatte virksomheders lønkonkurrenceevne, omsættes til relativt snævre rammer for den offentlige lønudvikling.

Inden for de sidste 20 år har de økonomiske rammer for lønudviklingen på det offentlige arbejdsmarked yderligere været indrammet af et politisk ønske om at sikre en såkaldt holdbar offentlig økonomi vel at mærke uden ekstra skattefinansiering.

Med budgetloven fra 2012 blev dette politiske ønske institutionaliseret i form af snævre grænser for det offentlige finanser. Dermed har der konstant været snævre økonomiske rammer for de offentlige overenskomstforhandlinger de seneste årtier.

Oven i det har skiftende regeringen via den daværende Moderniseringsstyrelse gentagne gange argumenteret for og gået til selve overenskomstforhandlingerne med en særlig stram lønomkostningsstrategi. Den er kort sagt gået ud på, at de offentlige lønudgifter skulle udvikle sig klart langsommere end lønudviklingen på det private arbejdsmarked. (6)

Endelig har skiftende regeringer brugt statens helt afgørende placering for bordenden af forhandlingskoordineringen på den offentlige arbejdsgiverside. Statens repræsentanter har holdt stram snor i forhandlingerne på både det statslige, kommunale og regionale område. Der er blevet sørget effektivt for, at de snævre økonomiske rammer er blevet forfulgt nidkært og på den rette måde ved forhandlingsbordene.

Tilsidesættelse af markedsargumenter

Den meget stramme politiske styring af de økonomiske rammer for lønudviklingen har gjort de faglige organisationer ekstra forbeholdne for skævdeling af lønmidler ved de stærkt centraliserede overenskomstforhandlinger, der på

det offentlige område står for den altovervejende del af lønudviklingen. Dermed har der reelt været blokeret for, at arbejdsgiverne har kunnet løse eventuelle rekrutterings- og fastholdelsesproblemer ved at lokke med bedre løn. Derfor har de offentlige arbejdsgivere – ofte i tæt samarbejde med de faglige organisationer – søgt andre veje til at løse problemer med mangel på kvalificerede medarbejdere på bl.a. flere af de kvindedominerede fagområder. Det er f.eks. sket gennem øget optag på uddannelserne, indsats mod frafald under uddannelse, indsats for flere fuldtidsansatte, bedre fastholdelse af seniorerne, osv. Dermed har selve forhandlingssystemets indretning gjort, at der kun har været stærkt begrænsede muligheder for at mangel på sygeplejersker, pædagoger og sosu-er til at ændre på lønrelationerne og give 'mandeløn til kvindedefag'.

Ikke noget drivhusklima for tværgående solidaritet

De tiltagende snævre økonomiske rammer har ikke just været noget drivhusklima for den tværgående solidaritet på lønmodtagersiden. Bl.a. har ligeløns-solidariteten haft trange kår under disse økonomiske rammer. Her har overenskomsternes implementering af det politiske dogme om, at de offentligt ansattes løn skal følge, men ligge i underkanten af den private lønudvikling, spillet en særlig rolle. Her tænkes ikke mindst på den såkaldte reguleringsordning. Reguleringsordningen sikrer med en vis forsinkelse en tilnærmelsesvis procentvis parallel lønudvikling både mellem den private og den offentlige sektor og mellem den offentlige sektors forskellige faggrupper indbyrdes. Brugen af denne reguleringsordning har cementeret det faglige synspunkt, at de generelle lønstigninger skal ske via ens procentstigninger og ikke via ens kronestigninger for højt- som lavtlønnet (8). Dermed er den del af lønstigningerne, der sker via reguleringsordning, reelt trukket ud af alle eventuelle solidariske skævelingsdiskussioner.

Hertil kommer, at selve reguleringsordningen set med lønmodtagerøjne er indrettet som et bolværk mod at give særlige lønstigninger til én gruppe af offentligt ansatte. De offentlige arbejdsgivere har nemlig ved udformningen af reguleringsordningen sikret sig, at de lønmodtagergrupper, der ikke får ekstra lønstigninger, kommer til indirekte at finansiere andres ekstra stigninger. Det sker ved en mindre udmøntning via reguleringsordningen. Dermed bidrager reguleringsordningens udformning også til udbredt modstand mod andre former for solidarisk skæveling, f.eks. for at sikre ligeløn eller tilgodese de lavtlønnede.

Hele dette setup med stramt styrede økonomiske rammer, reguleringsordning og stærkt de centraliserede forhandlinger med staten for bordenden har gennem årene sat endog meget snævre rammer for den tværgående solidaritet på lønmodtagersiden, og det er gået ud over opbakningen til bl.a. særlige ligeløns- eller lavtlønsprojekter. De enkelte fagforbund har naturligt nok ikke været særligt åbne over for sådanne solidariske overenskomstprojekter, hvis der ikke var fuld sikkerhed for reallønnen for forbundets egne medlemmer. Reallønnen for de enkelte forbunds egne medlemmer har som minimum skullet sikres, og herudover har der skullet være et vist forhandlingsrum for det

enkelte forbunds særlige ønsker. Som hovedregel har der ikke herudover været nævneværdige midler til tværgående projekter. Når den tværgående solidaritet under konflikten på sygeplejeområdet har været relativ beskeden, har det således dybe rødder i selve forhandlings- og overenskomstsyste- met. Men den begrænsede solidaritet med sygeplejerskerne har også et særligt aspekt, der hænger sammen med den lønstrategi, som DSR har forfulgt gennem årene.

Vi er mere værd

DSR valgte at køre konflikten under parolen 'Vi er mere værd'. Det var ingen tilfældighed. Parolen udtrykker nemlig ganske godt, hvad der i mange år har været DSR's særlige professionstilgang til bl.a. overenskomstforhandlin- gerne.

DSR har siden konflikten i 1995 argumenteret for, at specielt sygeplejepro- fessionen er mere værd end den indplacering i lønhierarkiet, der bl.a. skete på grundlag af Tjenestemandskommissionens rapporter. Det har sygeplejer- skerne brugt forskellige argumenter for: de stadig mere pressede arbejdsvil- kår, den manglende anerkendelse af faget, dets uddannelse, ansvar og betyd- ning for sundhedsvæsenet og ligelønsargumentet om et nødvendigt opgør med de kønsrelaterede normsystemer, der bl.a. farvede lønindplaceringerne i 1969.

Når der på sygeplejerskernes bannere har stået 'Vi er mere værd', har det således dækket over andet og mere end et rent ligelønsperspektiv. Sagt på en anden måde har ligelønsperspektivet i udstrakt grad været farvet af sygeple- jerskernes særlige ønske om lønmæssig anerkendelse af fagprofessionens ud- dannelse, ansvar og arbejdsfunktioner. Sygeplejerskerne har kæmpet en kamp for andet og mere end 'mandeløn til kvindefag', som FOA i mange år havde som parole for de kvindedominerede faggrupperes lønkamp.

Når sygeplejerskerne har råbt 'Vi er mere værd', har dette 'vi' ikke henvist til hverken pædagoger, sosu-er eller jordemødre. Det har med al tydelighed hen- vist til, at sygeplejerskerne og sygeplejefaget var mere værd.

Sygeplejerskerne er ifølge denne tænkning mere værd på arbejdsmarkedet på grund af deres uddannelse og ansvar og samtidig mere værd for borgerne og samfundet på grund af deres afgørende betydning for et velfungerende sund- hedsvæsen. På grund af sin uddannelse og sit arbejdsansvar er den nyuddan- nede sygeplejerske er (som det blev udtrykt af Grete Christensen under kon- flikten) væsentligt mere værd end den nyuddannede social- og sundhedsassi- stent. Men samtidig er argumentet, at sygeplejerskerne er (mindst) lige så me- get værd som de bedst lønnede med en mellemlang videregående uddannelse, f.eks. folkeskolelærerne.

DSR har til en vis irritation for andre fagforbund, bl.a. BUPL og FOA, kørt konflikten med en ret snæver professionsargumentation. I denne argumenta- tion har DSR blandet et meritokratisk lønargument med både et kønsbaseret

ligelønsargument og et markedsbaseret rekrutterings- og fastholdelsesargument, og det har ikke været et argument, der appellerede allerbedst til andre faggrupper.

Lønkomite

Det lykkedes DSR imidlertid at få de andre fagforbund i FH med til at tage alle disse tre argumentationslinjer med i det forslag til lønkomite, som nu via mæglingsforslagets ophøjelse til lov vil blive nedsat i løbet af efteråret. (9) Ser man fremad mod den kommende lønkomite og diskussionerne frem mod overenskomstforhandlingerne i 2024, må det forudses, at den særlige DSR-argumentation vil blive grundigt udfordret fra alle sider. Der vil komme både mange og hårde kampe om både tilgange, argumentation og indhold i lønkomiteens analyser og anbefalinger. De mange diskussioner, der allerede har været bag fagbevægelsens lukkede døre og på de sociale medier under konflikten på sygeplejeområdet har kun været en forsmag på det, der vil komme. Herudover vil der givetvis også komme diskussioner og kampe, når lønkomiteen som foreslået af FH skal analysere ”samfundsøkonomiske effekter og konsekvenser af eventuelle ændrede lønstrukturer i den offentlige sektor samt eventuel betydning for den private sektor. I analyserne kan bl.a. indgå reguleringsordningernes betydning for lønudviklingen i de enkelte sektorer og inden for de enkelte sektorer.”

Taget på ordet kommer lønkomiteen således til at analysere, hvorvidt ændrede lønstrukturer vil kunne føre til, at den danske aftalemodel ikke længere i samme grad vil kunne opfylde modellens samfundsøkonomiske mål, som beskrevet ovenfor. Vil ekstra penge til at ændre lønstrukturene i det offentlige f.eks. gøre det sværere for den private sektor at rekruttere medarbejdere uden at give efter for et forøget lønpres?

Dermed vil lønkomiteen indirekte kunne komme til at lægge op til en debat om det afgørende politiske og institutionelle forudsætninger for den nuværende danske aftalemodel. Skal hensynet til eksportvirksomheder og andre konkurrenceudsatte virksomheders lønkonkurrenceevne nødvendigvis sætte så snævre økonomiske rammer for den offentlige lønudvikling? Skal hensynet til at sikre den private sektor tilstrækkelig og tilstrækkelig billig arbejdskraft nødvendigvis have forrang for hensynet til at sikre tilstrækkeligt mange sygeplejersker, sosu-er og pædagoger til vore sundhedsvæsen, ældrepleje og dagtilbud? Skal regeringen og Folketingets styring af de økonomiske rammer for lønudviklingen på det offentlige arbejdsmarked nødvendigvis være en så stram benlås for overenskomstforhandlingerne?

Alle disse diskussioner vil efter al sandsynlighed gå hen over hovedet på de mange vrede og skuffede sygeplejersker.

Opsamling og diskussion

De mange tusinde vrede og frustrerede sygeplejersker har under konflikten på sygeplejeområdet med al tydelighed vist, at den danske aftalemodel har en sårbar Akilleshæl. Modellen har ganske enkelt ikke været i stand til at sikre

sygeplejerskerne en acceptabel lønudvikling. Selv om der både blandt sygeplejerskerne og andre kvindedominerede faggrupper på det offentlige arbejdsmarked (pædagoger, sosu-er, mv.) har haft et stadigt stærkere ønske om væsentlige lønforbedringer, har det været notorisk umuligt for de faglige ledere at få indfriet disse ønsker.

Den nuværende danske aftalemodel har nu over adskillige årtier vist sig ude af stand til at ændre nævneværdigt ved de lønstrukturer og indbyrdes lønrelationer mellem forskellige faggrupper på det offentlige danske arbejdsmarked, der blev etableret for godt 50 år siden. Tværtimod har det offentlige aftalesystem vist sig at være stærkt konserverende på de lønrelationer mellem forskellige overenskomst- og faggrupper, der blev etableret på grundlag af bl.a. datidens kønsbaserede normsystemer ved lov i 1969 efter indstilling fra den såkaldte tjenestemandskommission og forhandlinger med de faglige organisationer.

Når den danske aftalemodel ikke har evnet at imødekomme ændrede lønforventninger, er i sig selv en svaghed ved modellen. Svagheden har bl.a. vist sig ved, at der både blandt de ansatte og deres faglige ledere har der bredt sig at stigende mistillid til forhandlings- og konfliktsystemets muligheder for at opnå en acceptabel udvikling i løn- og arbejdsforhold. Det har ført til at voksende rådvildhed. Hvordan kan de så opnå en acceptabel løn? Er det nok at bede Folketinget smide et pænt stort milliardbeløb ind på forhandlingsbordet og lade de faglige ledere slås med hinanden og arbejdsgiverne om fordelingen? Og er det overhovedet realistisk at få flertal i Folketinget for det?

Lige under overfladen af disse spørgsmål ligger der et ønske om at bryde op fra den danske forhandlingsmodels dogme om, at de bedste løn- og arbejdsforhold opnås ad forhandlingens og eventuelt strejkens vej uden politisk indblanding. Mange sygeplejersker har f.eks. brugt det argument, at når de uacceptable lønrelationer blev stadfæstet politisk ved lov i 1969, så må ændringen af disse lønrelationer også foretages ad politisk vej.

Ud fra en sådan argumentation og eksplicit kritik af aftalemodellens muligheder har et stadigt større flertal blandt sygeplejerskerne sagt fra over for de resultater, som DSR's formand Grete Christensen har kunnet opnå ved at spille efter aftalesystemets spilleregler. I stedet har de presset DSR ud i en konflikt, der på forhånd var dømt til nederlag, lovindgreb og ophøjelse af mæglingforslaget til lov. Dermed blev DSR og Grete Christensen bragt i en situation, hvor de mere eller mindre har måttet undsige den danske aftalemodels spilleregler.

Specielt op mod lovindgrebet har Grete Christensen og DSR været presset til både mellem og på talelinjerne at argumentere for et ensidigt lovindgreb til fordel for sygeplejerskernes lønkrav i form af både større umiddelbare lønstigninger end andre overenskomstområder og politisk tilsagn om et stort ekstrabeløb til udmøntning af lønkomiteens kommende anbefalinger.

Dette er meget bemærkelsesværdigt. Det er sjældent set, at så mange offentligt ansatte – og deres faglige ledere – har sat så store og åbenlyse spørgsmålstegn ved den danske aftalemodells evne til at skabe acceptable lønforhold og lønrelationer.

Konflikten på sygeplejeområdet har samtidig blotlagt en anden side af forhandlingssystemets Akilleshæl. Den nuværende danske aftalemodel fremelsker ikke just den tværgående solidaritet mellem forskellige faggrupper og fagforbund på det offentlige område. Det er måske det alvorligste. Netop mere tværgående solidaritet synes at være en altafgørende forudsætning for at få rettet op på den offentlige sektors ligelønsproblemer.

Konflikten på sygeplejeområdet har med al tydelighed vist, at skal et flertal i Folketinget presses til at medvirke til at løse disse uligelønsproblemer, så forudsætter det bred opbakning og solidaritet i fagbevægelsen. DSR var bl.a. på grund af manglende tværgående solidaritet ude af stand til at vride en krone ekstra ud af Folketinget. I stedet stod Folketinget last og brast med det offentlige aftalesystems konservering af forældede lønrelationer mellem forskellige faggrupper.

Så længe der stort set er politisk konsensus om en meget stram økonomisk styring af den offentlige sektor, er det en helt uomgængelig forudsætning for en løsning på ligelønsproblemet, at fagbevægelsen samles om at presse Folketingets politikerkasketter til at sige til de offentlige arbejdsgiverkasketter, at der kan komme ekstra penge på bordet, hvis de går til at bl.a. særlige lavtløns-, ligeløns- og rekrutteringsproblemer.

Som det politiske landskab tegner sig lige nu, kommer det ikke til at ske, medmindre der blandt både de offentligt ansatte indbyrdes og mellem offentligt og privatansatte forbund bliver arbejdet for at skabe indbyrdes forståelse og fælles politisk pres herfor.

Udviklingen af en sådan fælles holdning og indbyrdes solidaritet må nødvendigvis starte internt blandt de offentligt ansatte. Her synes der i dag at mangle mindst tre afgørende forudsætninger for at øge den tværgående solidaritet og enighed på lønområdet:

1. øget økonomisk spillerum ved overenskomstforhandlingerne,
2. enighed om, hvem der skal betale for ligeløn og
3. en grundig indbyrdes dialog om, efter hvilke kriterier lønrelationerne ønskes ændret.
- 4.

For det første skal det økonomiske spillerum ved overenskomstforhandlingerne øges. Så længe overenskomstforhandlingerne på det offentlige område opleves som et nulsumsspil, hvor det tilmed kan være svært nok samlet set at opnå en lønudvikling svarende til det private område, vil alle parter formodentlig vogte grundigt på hinanden og bruge de fælles kræfter på at sikre en fælles lønudvikling, der flugter med udviklingen i den private sektor.

For det andet må der internt blandt de offentligt ansatte skabes enighed om, at ekstraordinære lønstigninger til de kvindedominerede faggrupper med uligelønsproblemer ikke må indregnes ved udmøntningen af en eventuel fremtidig reguleringsordning. De forskellige faggrupper bør blive enige om at kalde det 'gammel arbejdsgivergæld', der skal betales af ved siden af en lønudvikling svarende til den private sektor. Noget tilsvarende bør gøres gældende i forhold til den overordnede økonomiske styring af den offentlige sektor gennem budgetlov, udgiftslofter og de årlige økonomiaftaler.

Endelig må de offentligt ansatte for det tredje frem mod OK24 igangsætte en indbyrdes dialog om, hvad der kan og bør være de fælles kriterier for mere lige og retfærdige lønrelationer.

Startskuddet til en sådan – svær - dialog bliver allersenenest givet, når regeringen nedsætter lønkomiteen og inviterer bl.a. fagbevægelsen ind til netop den debat.

Her gør fagbevægelsen formodentlig klogt i selv at invitere medlemmerne og arbejdspladserne inklusiv de mange utilfredse sygeplejersker, mv. med til en sådan samtale. Ellers er risikoen, at for mange i de kommende år vil bruge frustrationen og vreden til at vende fagbevægelsen ryggen.

- (1) Det er ikke blot helt efter drejebogen, at medlemmerne først giver de faglige forhandlere et mandat på, hvilke ændringer af løn- og arbejdsforhold der skal arbejdes for ved forhandlingsbordet og efterfølgende ved urafstemning tager stilling til, om forhandlerne har opnået et acceptabelt resultat, eller om medlemmerne ønsker at indlede en konflikt. Det er også helt efter drejebogen, at hvis forhandlingerne overgår til forligsinstitutionen, arbejder forligsmanden på at overbevise overenskomstparterne (og mere uformelt regeringen og hovedorganisationen) om det hensigtsmæssige i, at der fremsættes et mæglingsforslag, som sendes til urafstemning, ligesom det følger den historiske drejebog nøje, at et forkastet mæglingsforslag lægges til grund for efterfølgende lovgivning, der standser en igangværende konflikt, og at de, der tidligere har afvist at acceptere mæglingsforslaget, dermed 'køres over'.
- (2) Kun ved overenskomstfornyelsen i 1995 lykkedes det DSR efter en månedlang konflikt og et lovindgreb, der gav sygeplejerskerne (og laboranterne) mulighed for en ny forhandling på grundlag af et udvalgsarbejde under forligsmandens ledelse, at opnå ca. 1,5 pct. mere i løn mod at give arbejdsgiverne en større fleksibilitet på overenskomstens arbejdstidsregler, mv. Ved regeringsindgrebet i overenskomstkonflikten i 1998 blev der indført en feriefri dag, fri juleaftensdag og to omsorgsfridage. Men det skete inden for den økonomiske ramme i det dengang forkastede mæglingsforslag og uden at imødekomme fagbevægelsens krav om en 6. ferieuge, som først blev indfriet i forbindelse med de efterfølgende overenskomstforhandlinger.
- (3) Henvendelse til statsminister Mette Frederiksen, 20. august, bl.a. gennem opslag på Facebook.

- (4) Bragt i *Sygeplejersken* 18. august 2021.
- (5) Tjenestemandskommissionen var nedsat af regeringen i 1965 og bestod af 26 medlemmer, hvoraf halvdelen var udpeget af partigrupperne i Folketinget, 5 medlemmer var udpeget af tjenestemændenes centralorganisationer og de sidste 8 var embedsmænd udpeget af regeringen.
- (6) Når der blandt ikke mindst de statslige arbejdsgivere og i Finansministeriet har bredt sig et ønske om lavere lønudvikling i det offentlige end i det private, skyldes det grundlæggende det politiske bagtæppe på Christiansborg. Her har der siden begyndelsen af 00-erne været et politisk ønske om at klare det stigende demografiske pres for øgede offentlige udgifter uden skattestigninger og så vidt muligt uden en voksende offentlig sektor gennem øget arbejdsudbud og med færrest mulige udgifter til at bl.a. de offentligt ansattes lønninger. Her har det været den almindelige opfattelse i bl.a. det statslige embedsapparat, at der udover det demografisk betingede udgiftspres er et yderligere udgiftspres, som skyldes, at produktiviteten i den offentlige sektor vil udvikle sig langsommere end i den private sektor, fordi der i den offentlige sektor i så høj grad er tale om serviceproduktion, hvor det typisk er sværere at øge produktiviteten end i industri, landbrug, byggeri, osv. Dermed vil den samme udvikling af den offentlige velfærd som i det private forbrug over tid kræve relativt flere medarbejdere. Skal disse medarbejdere så have samme lønudvikling som de privatansatte, vil det – udover demografien – betyde, at den offentlige sektor vil vokse relativt i forhold til den private sektor, og det har der ikke mindst under borgerlige regeringer været et stærkt politisk ønske om at undgå, og det har så tilsagt en stadigt mere hidsig lønforhandlingsstrategi fra specielt de statslige arbejdsgivere.
- (7) Blandt de offentligt ansatte er det i dag kun FOA og 3F, der argumenterer for kronestigninger som en del af den generelle lønudvikling.
- (8) I FH's henvendelse til beskæftigelsesministeren står der bl.a., at lønkomiteen i sin analyse af lønstrukturen skal se på disse tre aspekter: "Herunder identificeres eventuelle udfordringer for rekruttering og fastholdelse af medarbejdere i den offentlige sektor på kort og langt sigt. I analyserne indgår bl.a. uddannelsesniveau, opgaver og ansvar samt konsekvenser af det kønsopdelte arbejdsmarked."

Anmeldelse

Kriseøkonomi og klimagæld

Diskuterende anmeldelse af Jesper Jespersens bog, Kriseøkonomi og klimagæld. Hvor kommer pengene fra.

Af Jan Helbak medl. af Kritisk Debats redaktion.

"Hvis økonomerne derfor blot kunne lære at betragte sig selv på niveau med andre veluddannede teknikere, som f.eks. en god tandlæge, så ville meget være vundet". John Maynard Keynes, 1931.

Citatet er hentet fra indledningen til afsnittet om "Det økonomiske råderum" i Jesper Jespersens nye bog. Det beskriver rammende forfatterens udgangspunkt, som han deler med mange yngre progressive økonomer fra diverse økonomiske tænketanke, der yder en stor teoretisk indsats for at frigøre sig fra neoliberal tænkning. Blot for at nævne nogle få: Institute for New Economic Thinking, Social Europe, Ebert Institute mv. Det gælder for dem alle, at de i opgøret med neoklassisk økonomisk tænkning, der har hjemsøgt verdensmarkedet i hen ved fyrre år, er inspireret af det socialtekniske gods fra 30'erne hos Wiksell, Keynes og Kalecki m.fl. i deres opgør med repræsentanterne for den "naturlige økonomi" for at redde kapitalismen fra den selv. Ønsket og målet var den gang som nu en "ny social kontrakt".

Den ekstra dimension til krisediskussionen bliver nu klimaproblemet, som Jesper Jespersen kalder "klimagælden", uden at det står helt klart, hvem udlåneren er.

Bogen er ikke let at placere genremæssigt. Er den et kampskrift mod en økonomisk teoretisk doktrin, der har været dyrket siden 80'erne og for en samling omkring en progressiv grøn økonomi, der samtidig er en politisk genindsættelse af samfundsreguleringen af økonomien? Eller er bogen snarere et lille oplysningsskrift, hvor det didaktisk forklarende element har forrang? Eller er det en blanding af de to formål og vinkler? Det kan være svært at afgøre. Desværre er bogen ikke et klart analytisk opgør med hele det økonomiske teoretisk underlag under de sidste fyrre års økonomiske politik både herhjemme og i hele den vestlige verden. Dertil dominerer kampskriftformen og de mange postulater for meget.

Bogen er opdelt i tre store hovedafsnit (Kriser og klima kan ikke adskilles, Råderummet i den økonomiske politik og Hvor kommer pengene fra), der fyldes ud af mange mindre essays. Det resulterer desværre i en noget springende fremstilling med alt for mange gentagelser.

Jeg bifalder Jesper Jespersens og alle de mange nye og progressive økonomers opgør med udbudsordoksien. Men hele bogen igennem har jeg siddet og savnet et udfoldet politisk-økonomisk opgør med Says lov og de moderne

varianter, den statiske markedslov og hele udbudstækningen. I stedet er jeg i næsten hvert essay blevet mere blevet præsenteret for mange harske ord om økonomerne i finansministeriet, om urealistiske regnemodeller osv. uden at blive klogere. Jeg savner forklaringer på, hvordan veluddannede teknikere i så mange år har kunne dyrke så åbenlyst urealistiske teoridannelser og økonomiske modeller i ministerier, tænketanke og universiteter verden over? Eller hvordan de neoklassiske teoretiske varianter har kunne vise sig så sejli-vede? Men forklaringerne henviser i det store hele til ”atomistiske fejlslutninger” i den metodiske individualisme eller til ideologiernes tågekammer.

En og anden sur advokat kunne spørge; når nu Jesper Jespersen gør sig til talsmand for Keynes teori om den effektive efterspørgsel som produktionens drivkraft og statens synlige og regulerende hånd i markedsøkonomien, som blev samfundskuren efter krisen i 30’erne, hvorfor var det så, at samme økonomiske doktrin faldt sammen i 70’ernes kriseår og relativt smertefri blev erstattet af den såkaldte neoliberale tænkning? Det helt grundlæggende spørgsmål ofrer bogen ikke mange linjer på. Det kan måske hænge sammen med, at bogen i sin didaktiske modelopbygning fortrinsvis beskæftiger sig med modelmetodiske problemer og langt mindre med den politiske økonomis reale udvikling, som på trods efterkrigstidens glørværdige vækst, var indfældet i klasse modsætninger, politiske interesse modsætninger osv. Af samme grund antager bogen i lange stræk lærebogskarakter uden at åbne for større politisk-økonomisk indsigt.

Den tilgang betyder også, at bogen ikke dykker ned i den faktiske udvikling siden ”Washington concensus” og giver svar på, hvorfor investeringsraten er faldet over de sidste fyrré år i hele den vestlige verden. (Keynes abstrakt psykologiske svar på investeringsproblemet var heller ikke overbevisende i 30’erne). Den giver heller ikke svar på, hvad den enorme globale gældsophobning betyder for fremtiden, eller hvad centralbankernes eksorbitante pengeudpumpninger får af betydning for den samlede kapitalstruktur med øget koncentration og et meget stort segment af virksomheder, som kun holdes i live via centralbankernes opkøb af private obligationer. I det hele taget savner jeg, at bogen forholder sig undersøgende til den faldende nettoprofits/”marginale kapitalafkast” betydning for de lave investeringer, gældsophobningen og i forhold til den effektive efterspørgsel.

Det får til følge, at alle de mange gode afsnit om kritikken af ”det økonomiske råderum”, kritikken af budgetloven og skattefradraget for pensionsindbetalingerne osv. ikke læses ind i en bestemt politisk-økonomisk kontekst men mere kan forstås som beklagelige tilfældige resultater af kortsigtet økonomisk politik, dårlig økonomisk vejledning og ideologisk forblindelse. Og så tænker man, hvordan er nogen af ideologiske grunde sluppet afsted med at gennemføre krisepolitikken efter 2008, hvis det forholder sig sådan, at der er masser af penge og ingen problemer med statsfinanserne? Hvorfor har politikere og de mange teknikere i eliten ikke hørt på Jesper Jespersen og hans mange dygtige åndsfæller, når de atomistiske fejlslutninger ligefrem står i kø? Skal skellene bare fjernes fra øjnene?

Forklaringen er enkel. Fordi der ikke findes økonomi i almindelighed, men kun politisk økonomi indfældet i specifikke historiske modsætningsfelter og styret af bestemte klasseinteresser og magtkonstellationer. Hvor interessante mange af bogens modelredegørelser og analyser end er, bliver de underligt uinteressante, fordi man som læser ikke får at vide, hvem der skal og kan gøre op med "krisegælden" og hvad, det vil betyde for samfundsharmonien. Bogen lider af samme svaghed, som den kritiserer hos de teoretiske skolemodstandere. Den behandler økonomiske grundlag og processer som selvvirkende. Dvs. som teknik og ikke som aspekter i samfundenes historisk indretning og udviklingsbaner, hvor bl.a. klasseinteresser og magtpolitiske dominansformer kan spænde ben for selv de mest intelligente korrektioner og strukturomlægninger.

En problemstilling, som corona pandemien i den grad har eksponeret. Både løsningen af krisen under og efter pandemiens foreløbige kulmination har i den grad været hæmmet af markedsøkonomisk anarki og profitstyrede investeringer i hele sundheds- og medicinalindustrien. Måske ville Keynes her have advokeret for skrappe statslige indgreb. Men i dag kender vi de politiske konsekvenser og voldsomme klassereaktioner. I den forstand var "Minkgate" en gave til den politisk-økonomiske oplysning i den forstand, den viste hvilke voldsomme politiske kræfter, selv nok så fornuftige politisk-økonomisk indgreb kan afføde, hvis de truer magtstrukturerne.

Det fører over til bogens andet fokus – "klimagælden". Hele afsnittet og de underordnede essays virker noget anneksagtige. Der tales meget om grønne investeringer. Om nødvendigheden af at gribe ind nu. Om vedtagelsen af en grøn økonomisk politik, hvis ikke de kommende generationer skal undgælde for vores synder. Men det er for nemt. Det er ikke og har ikke været et generationsproblem. Helt almindelige mennesker har aldrig været ligeglade med naturen eller forurening. Tværtimod har mange kæmpet mod forureningen, fordi den helt konkret ødelagde deres liv. Men samfundsstrukturen, produktionsstrukturen og profitten som drivmiddel har indenfor de kapitalistiske magtstrukturer udviklet sig på en måde, hvor den enkelte ikke har kunnet handle uden at bidrage til klimakrisen. Det er ikke et generationsproblem. Det er et samfundsproblem og et verdensmarkedsproblem.

Det betyder ikke, at Jesper Jespersens forskellige forslag i bogens sidste essays til at gribe forandrende ind (grønne skatter, co2 afgift, grønne investeringer mv.) ikke er interessante i sig selv. Men man sidder som læser tilbage og tænker: "hvem skal så lige stå i spidsen for den politik, og hvad skal der ske, når den ene og den anden store forurenende virksomhed efter den anden boycutter omstillinger, eller når betalingsbalancen belastes af faldende konkurrenceevne på grund af krav om co2 neutral produktion i nationaløkonomien. Hvem skal betale for co2 afgifternes sociale slagside? Hvordan skal omfordelingspolitikken gennemføres? Hvordan skal en grøn skattepolitik gennemføres, hvis ikke de helt store aktører som EU, USA, Kina m.fl. enes

om en standard, som nødvendigvis må indsnævre det ”nationaløkonomiske råderum”.

Desværre dominerer bogens oplysningsdidaktiske metode. Der så igen spænder ben for dens mulige funktion som kampskrift for et mere bredspektret opgør med den kapitalistiske neoliberale strategi. Det nytter ikke at henvise til den fornuftige fagøkonomi og de dygtige teknikere, hvis samfundets politiske og økonomiske magthavere ikke konkluderer med Keynes men med Kalecki: at kontrollerede kriser og en vis arbejdsløshed er en nødvendighed i et samfund, hvor profitten er produktionens motiv og ikke borgernes behov.

På trods heraf og på trods af min fortrinsvis politiske kritik af bogen er det velgørende, at den er blevet udgivet. Den er heldigvis i selskab med en række andre progressive økonomers opgør med den neoliberale samfundstænkning, og man skulle være et skam, hvis man ikke billigede stormløbet på en politisk-økonomisk samfundsopfattelse og magtdominans, der har bragt samfundene ud i ekstrem ulighed og kaos, og som ikke har et eneste svar på, hvordan fremtiden skal formes.

Men ethvert stormløb mister i kraft, hvis ikke det konkret kan beskrive, hvad der skal ændres, hvem der skal gøre det, og hvad der kan forventes af modstand og oveni købet sabotage. Det må komme i den næste bog eller andre bøgers opfølgning. Centrum-venstre i Europa har i den grad brug for politiske økonomer som Jesper Jespersen og hans kolleger rundt om i EU til at skærpe debatten og kritikken.

